HAHNER PÉTER

NÉP-SZERŰ TÖRTÉNELEM

A BASTILLE BEVÉTELE

HAHNER PÉTER

A BASTILLE BEVÉTELE

LEKTORÁLTA:
ORMOS MÁRIA

A SOROZATOT SZERKESZTI:
RÉZ MIKLÓSNÉ

ISBN 963 09 2532 X
ISSN 0324 7953

(3886)

Sacinak

Bevezetés

ÕRÖK ÉS FOGLYOK

1789. július 2-án Sade márki idegei felmondták a szolgálatot. Két hónap híján tizenegy évet töltött már börtönben, nem csoda, ha úgy érezte, nem bírja tovább. A hatalmas papírtekercsből, amelyre véget nem érő regényeit írta, hosszú hangtölcsért formált, kidugta az ablakon, és torkaszakadtából kiabálni kezdett. Azt ordította, hogy a börtön foglyait le akarják mészárolni, és könyörgött az utca népének, hogy szabadítsa ki fogságából. Mire meglepett őrei berohantak, és elvonszolták az ablaktól, odalent, a Saint-Antoine úton jókora csődület keletkezett. A járókelők izgatottan tárgyalták meg a történteket, de a márki vádaskodásait aligha vették komolyan. Ki hallott még olyat, hogy egy civilizált országban lemészárolják a börtönök foglyait?! Micsoda képtelenség!

Sade-ot a történtek miatt hamarosan átszállították a charentoni elmegyógyintézetbe – és ezzel megfosztották a nagy francia forradalmat attól a kétes sikertől, hogy mindmáig leghíresebb megmozdulásával, a Bastille elfoglalásával visszaadja a hírhedt márki szabadságát.

Launey-t, a Bastille kormányzóját alaposan felzaklatta az eset. Alig két hónapja történt, hogy a szomszédos városnegyed, a Saint-Antoine külváros népe fellázadt, a Réveillon-féle tapétagyárat kirabolta, berendezését megsemmisítette.

A gyár tulajdonosa, a szerencsétlen Jean Baptiste Réveillon, akire ráfogták, hogy a munkabérek csökkentését javasolta, kénytelen volt a Bastille-ba menekülni. Gyára a Saint-Antoine út és a Montreuil utca sarkán állt, a lázadók ellen kivezényelt francia és svájci gárdisták az erőd mellett vonultak el. A falakról még órákig lehetett hallani az ordítozást és a lövöldözést, amíg a rend helyreállt. Launey kormányzó jól emlékezett minderre. Még csak az hiányzik, hogy ez a félőrültnek tartott fogoly, aki írásban örökíti meg perverz álmait, és következetes logikával bizonygatja, hogy a kegyetlenség a természet törvénye, az utca népét a Bastille ellen ingerelje! Sade elszállítása után a kormányzó erődítési munkálatokat rendelt el, és feletteseit létszámemelési kérelmekkel kezdte ostromolni.

Hasonló beadványai korábban süket fülekre találtak. Miért kellene megemelni egy állami börtön helyőrségének a létszámát, ahol nyolcvankét katona és több tiszt alig fél tucat foglyot őriz? A kormányzó fizetése évi hatvanezer livre, az állam tartja el a rabokat, fizeti az őröket, a személyzetet... A kincstárnak már így is éppen elég drága mulatság a Bastille fenntartása.

Most azonban Launey kérése mégis teljesült. 1789. július elején a kormány harmincezer katonát vont össze Párizs körül, és nyíltan beszélték, hogy az uralkodó a lázadó Nemzetgyűlés feloszlatására készül. Ilyen körülmények között már nem is tűnt akkora képtelenségnek a legnagyobb párizsi erőd személyzetének kiegészítése. A Párizs körüli haderők főparancsnokának helyettese, Besenval báró július 6-án maga elé rendelte Louis Deflue-t, a Salis-Samande ezred svájci gránátosainak kapitányi feladatkörében tevékenykedő hadnagyát, és

megparancsolta neki, hogy egy kisebb egység élén másnap vonuljon át a Bastille-ba.

Deflue 7-én, reggel kilenckor harminckét gyalogos lövész és egy őrmester kíséretében hagyta el a Mars-mezei tábort. A Mars-mező akkoriban Párizs nyugati szélén volt, a Szajnától délre, ma itt áll az Eiffel-torony. Új állomáshelyük felé vonulva keleti irányban át kellett vágniuk egész Párizson.

Nem szabad persze a mai Párizsra gondolnia annak, aki maga elé akarja képzelni a XVIII. századi francia fővárost. Ha az utcák mai nevét használjuk, akkor a sűrűn lakott és egyenletesen beépített területet 1789-ben északon és keleten a Grande bulvár, délen a Montparnasse bulvár, nyugaton a Concorde tér határolta. A városfalak ennél jóval messzebb húzódtak: északon a Montmartre alatt, nyugaton ott metszették a Champs-Élysées-t, ahol ma a Diadalív áll, délen a Blanqui bulvár vonaláig, keleten a Nation térig értek. Ezek a városfalak 1789-ben mindössze négyévesek voltak, a hatóságok nem is védelmi, hanem vámkezelési célokkal emelték.

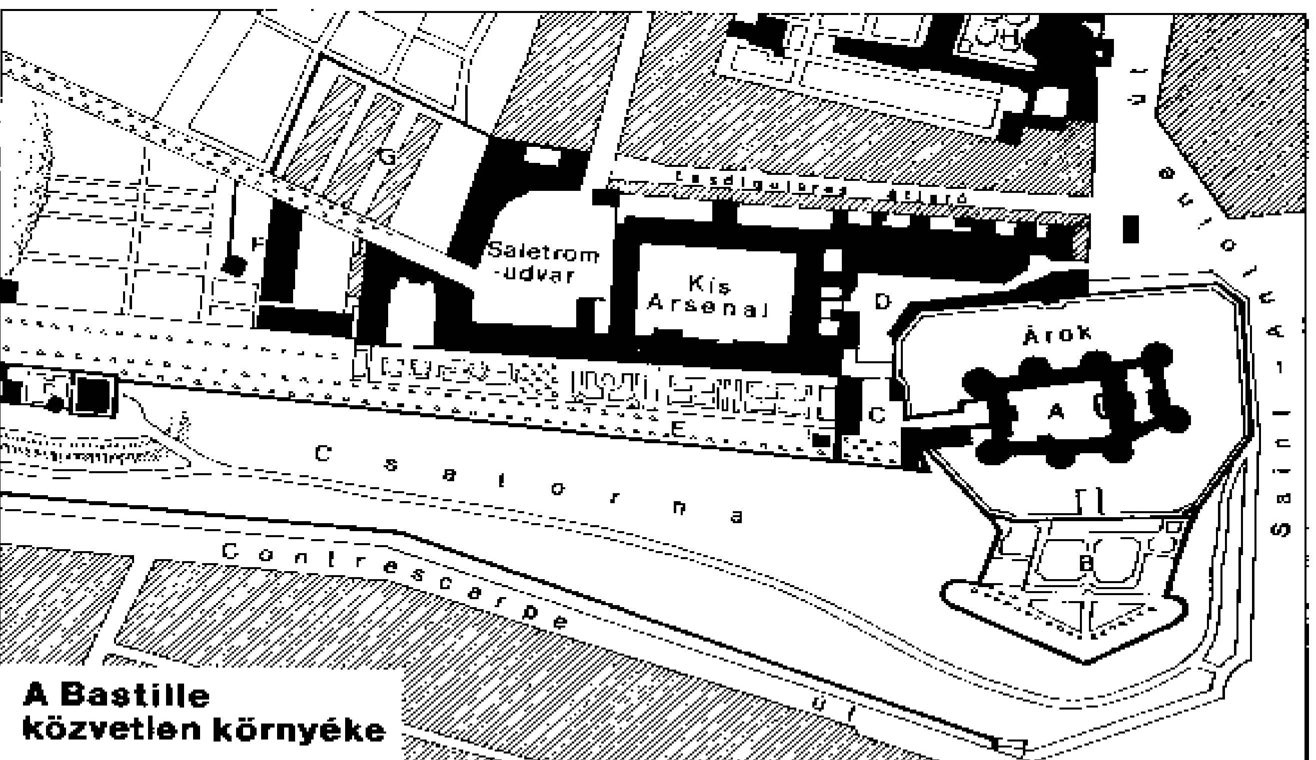
A falak között ekkoriban hozzávetőlegesen 650 000 ember élt, Párizs London után Európa legnépesebb városa volt. A párizsiak közül mintegy tízezren tartoztak a papi, ötezren a nemesi rendbe, a polgárok száma negyvenezerre tehető, a többiek kisiparosok, kiskereskedők voltak, vagy bérmunkából, napszámból éltek. A legtöbb bérmunkás ekkor még – a közhiedelemmel ellentétben – nem a Bastille-on túl elterülő, Saint-Antoine külvárosban élt, hanem a városközpontban, a vásárcsarnok vidékén. Párizsnak ez a része még meglehetősen középkori látványt nyújtott: szűk utcák, sikátorok, átjárók keresztezték

egymást, az egyház hatalmát számtalan templomtorony és kolostor jelképezte. A XVII. század elején még a központtól keletre elterülő városrész, a Marais volt az arisztokrácia kedvelt lakhelye, a XVIII. század végére azonban ez a negyed meglehetősen elhanyagolttá és elhagyatottá vált. A pénz és a divat hatalmasságai a városközponttól nyugatra telepedtek le: itt épült fel az Opera, itt állt a tőzsde és a Palais-Royal. 1789-ben Párizsban már megindult a modern nagyváros kifejlődésének folyamata: a hidakról lebontották az épületeket, a temetőket a külvárosokba telepítették, az utcákon megjelent a járda, az építkezések üteme felgyorsult. Szinte máról holnapra paloták nőttek ki a földből, az Operát hetvenöt nap alatt, a Bagatelle kastélyt hat hét alatt építették fel.

Deflue és katonái minden bizonnyal a Saint-Antoine úton vonultak kelet felé, amelynek végében ott magasodott a Bastille, Párizs legnagyobb és leghíresebb erődje. Hatalmas kőtömbjei az évszázadok során megsötétedtek, s ezért meglehetősen nyomasztó és fenyegető látványt nyújthatott.

A Saint-Antoine útról egyáltalán nem lehetett egyenest az erődbe masírozni. A Bastille-t húsz méter széles és öt-hat méter mély árok vette körül, amelyet egy csatorna a Szajnával kötött össze. 1789 nyarán a folyó alacsony vízállása miatt sem az árokban, sem a csatornában nem volt víz. Aki a falak közé akart jutni, az befordult a Saint-Antoine út jobb oldalának utolsó kapuján. A bejárat általában nyitva volt, mert odabent a helyőrségi barakkokkal szemben levő épületeket a legkülönbözőbb árusok vették bérbe az erőd kormányzójától. Ez az

úgynevezett átjáróudvar – vagy kaszárnyaudvar – az árok mentén balra kanyarodott, onnan egy kis felvonóhíd vezetett a következő, úgynevezett kormányzói udvarba, amelynek egyik oldalán a kormányzó lakosztálya állt, a másik oldalon pedig ott magasodott az erőd három méter vastag és huszonöt méter magas fala. Az árok felett két felvonóhíd nyúlt át, egy nagyobb a szekerek és egy kisebb a gyalogosok számára.

A: Bastille – B: A bástya – C: Kormányzói udvar – D: Ágyúsudvar – E: Sétány – F: Lőporraktár – G: Salétrom finomító – H: Zárda/Visitation de Sainte Marie

A Bastille nyolc, falakkal összekötött toronyból állott, amelyek egy 66x30 méteres, kissé szabálytalan téglalap mentén helyezkedtek el. Minden toronynak saját neve volt: Sarok-torony (Tour du Coin), Kápolna-torony (Tour de la Chapelle), Kincstár-torony (Tour du Trésor), Grófság-torony (Tour de la Comté), Kút-torony (Tour du Puits), Szabadság-torony (Tour de la Liberté – akit itt szállásoltak el, az szabadon sétálhatott az erődben), Bertaudière-torony és Basinière-torony. Mindegyik ötemeletes volt, kivéve a Szabadság-tornyot. A Kápolna-torony és a vele szemben álló Szabadság-torony között egy épület osztotta két részre az erőd belső terét. Aki a Grófság- és a Basinière-torony közti két kapu egyikén belépett a Bastille-ba, a Nagy-udvarba (Grande Cour) jutott, balra egy kápolnát, jobbra egy régi kaput látott. Ez volt valaha a Párizst övező régi városfal egyik bejárata; Saint-Antoine kapunak hívták, réges-régen használaton kívül állott, nem is vezetett sehová: másik oldalán az árok tátongott. A felvonóhíddal szemben levő falon egy díszes óraszerkezet mutatta az időt – ezért Óra-udvarnak is nevezték. A számlapot egy férfit és egy nőt ábrázoló, megláncolt szoborpár tartotta vállain, mintha a börtönben leláncolt időt szimbolizálnák. Az óra alatti átjárón keresztül lehetett bejutni a jóval szűkebb, úgynevezett Kút-udvarba (Cour de Puits). Az erődtől keletre, az árok túloldalán, de még a csatorna közepén egy ódon, széles, alig pár méter magas bástya terpeszkedett. A régi, középkori városfal maradványa volt, Launey kormányzó konyhakertet létesített benne.

A Bastille építését még 1369-ben rendelte el V. Károly francia király, akit Bölcs Károlynak neveztek. Valóban

bölcs lehetett, mert sikerült rávennie a rendi gyűlést, hogy annyi adót szavazzon meg számára, amennyiből újjászervezheti hadseregeit és megerősítheti városait. Ekkoriban – a százéves háború harminckettedik esztendejében – nagy szükség is volt a főváros megerősítésére, mert az angolok sorra aratták győzelmeiket Franciaország területén.

A Bastille Párizs keleti kapuját védelmezte. Neve erődöt, bástyát jelent. 1370-ben kezdték meg az építését, és 1383-ban, VI., azaz Együgyű Károly uralkodása idején fejezte be Hugues Aubriot, a párizsi kereskedők elöljárója. A hagyomány szerint ő lett az erőd első foglya.

A francia történelem polgárháborús időszakaiban, amikor a király kiskorúsága vagy tehetetlensége miatt a központi hatalom meggyengült, a fővárossal együtt a Bastille is gyakran gazdát cserélt. A Caboche-lázadás idején, 1413-ban a párizsi nép foglalta el. 1418-ban a burgundiai párt, majd két év múlva a megszálló angol csapatok kezére került, akiket csak 1436-ban, a százéves háború vége felé sikerült elűzni az erődből és a fővárosból. A XVI. századi vallásháborúk utolsó szakaszában, 1588-ban a Guise herceg vezetése alatt álló katolikus Liga foglalta el, és a következő évben hatvan, megbízhatatlannak tekintett parlamenti tanácsost zárattak a Bastille börtöneibe. Miután IV. Henrik király 1594-ben bevonult Párizsba, az erőd kormányzójává miniszterét, a híres Sully herceget nevezte ki, aki az ország pénzügyeinek újjászervezése során a saját számára is nagy vagyont halmozott fel. A XVII. század közepén, az úgynevezett Fronde-lázongásokkal a francia főnemesség megkísérelte visszaszerezni politikai hatalmát, amelytől az abszolút

monarchia megfosztotta. 1652. július 2-án a Bastille tornyairól Montpensier hercegnőnek, az elűzött király unokanővérének parancsára ágyútűzzel fogadták a Párizs visszafoglalásáért harcoló királyi csapatokat.

Ez volt az utolsó fegyveres akció az erőd környékén – Párizs terjeszkedésével a Bastille hamarosan minden katonai jelentőségét elveszítette. A francia főváros kinőtte a régi városfalakat, a Bastille városvédő erődből fokozatosan állami börtönné változott. Innen kísérték utolsó útjára a IV. Henrik ellen összeesküvő Biron herceget, ide záratta főnemesi ellenfeleit Richelieu bíboros, és ide került Nicolas Fouquet, XIV. Lajos sikkasztással vádolt pénzügyi főintendánsa. A Bastille-ban raboskodott 1698-tól 1703-ig a legendás Vasálarcos, akinek a hagyomány által vasnak tekintett, de valójában bársony álarca mögött valószínűleg az itáliai Matteolinak, XIV. Lajos titkosügynökének az arca rejlett. Az előkelő politikai foglyok és főnemesi összeesküvők helyét a XVII. század végétől meggondolatlan írók, engedetlen katonatisztek, javíthatatlan párbajhősök, protestánsok, janzenisták és hamisítók foglalták el – közrendű, „közönséges” bűnözők csak a párizsi börtönök rendkívüli túlzsúfoltsága idején juthattak be a Bastille-ba.

Negyvenkét rabot lehetett egymástól elkülönítve a falak közé zárni, de a létszám szinte sohasem volt teljes. XVI. Lajos uralkodása idején évente átlag tizenhat fogoly élt az erődben. A Bastille-nak ekkor már csak a híre volt a régi: a kínvallatást megszüntették (korábban is csak a törvény által előírt mértékben alkalmazták), a föld alatti cellákat és a láncokat 1776-tól használaton kívül helyezték – még az óraszerkezetet díszítő szobrokról is levették a láncokat, és

egy nagy hurkot formálva belőlük, az óra fölé akasztották. A foglyok írhattak, olvashattak, vendégeket fogadhattak mindkét nemből. Szobáikat maguk rendezték be, inasaik elkísérhették őket, az előkelőbbek a kormányzó asztalánál étkeztek, a megbízhatóbbakat még a városba is kiengedték. Rohan bíboros, a híres nyakláncper vádlottja két lakosztályt foglalt el a Bastille-ban, három inas állt a rendelkezésére, esténként pedig pezsgős vacsorákat rendezett látogatói és ügyvédei számára. A forradalmi megmozdulások elején, 1788-ban letartóztatott tizenkét breton előkelőség még egy biliárdasztalt is behozatott, hogy jobban teljen az idő. Sade márki aligha csinált jó cserét, amikor meggondolatlan akciója következményeképpen a charentoni elmegyógyintézetbe került. Bármennyire is különösen hangzik, el kell ismernünk, hogy a Bastille a XVIII. század egyik legelviselhetőbb börtöne volt.

Minek köszönhette hát félelmetes hírnevét?

Elsősorban annak, hogy a titokzatosság légköre vette körül. A közrendű párizsiaknak fogalmuk sem lehetett az erődben uralkodó állapotokról, és azt sem tudták, hány fogoly él odabent. Csak annyit láttak, hogy néha lefüggönyzött ablakú hintó gördül át a felvonóhídon, és az őrök ilyenkor hátraarcot csinálnak. Mindenki hallott valamit a Bastille leghíresebb foglyairól, tudták, hogy ide zárták be a francia felvilágosodás több vezető személyiségét, Voltaire-t, Morellet-t és Marmontelt. Azt már kevesebben tudták, hogy Voltaire a kormányzó asztalánál étkezett, itt írta meg Henriade című eposzának nagy részét, Moreilet a Bastille-ban készítette el az „Értekezés a sajtószabadságról” című röpiratát, Marmontel

pedig még kiszabadulása után is sokáig dicsérte a kiváló börtönkosztot.

A Bastille-ba általában a rettegett királyi elfogatóparancsokkal került be valaki, amelyeken nem kellett feltüntetni sem a letartóztatás okát, sem várható időtartamát. Ilyen parancsot persze nem adtak ki akárki ellen. Csak a lakosság igen szűk rétege, a kicsapongó vagy ellenzékieskedő arisztokrácia és a hivatalos ideológiával élesen szembeszálló értelmiség számára jelentett közvetlen veszélyt. Ők viszont – és itt rejlik a Bastille rendkívüli népszerűtlenségének másik oka – mindent elkövettek, hogy saját fenyegetettségüket valamennyi francia közös kiszolgáltatottságaként tüntessék fel. „A Bastille olyan hely – hirdették –, ahová bárki bekerülhet, rangra, korra, nemre való tekintet nélkül, nem tudva miért, és ott maradhat, nem tudva, meddig, várva, hogy kiszabaduljon, nem tudva, hogyan.” A nyakláncperbe belekeveredett hírhedt kalandor, Cagliostro, aki szintén a Bastille foglya volt egy ideig, a következő „szózatot” intézte Londonból a franciákhoz: „Nektek, franciák, mindenetek megvan, ami a boldogsághoz szükséges... Nem hiányzik nektek, barátaim, más, mint egy csekélység: hogy biztonságban fekhessetek ágyatokban, ha kifogástalan emberek vagytok.” A franciák túlnyomó többsége azonban csak az egykori foglyok emlékirataiból ismerte meg a Bastille-t.

Henri Masers de Latude udvari intrikákba keveredett XV. Lajos uralkodása idején, és Madame Pompadour, a király leghíresebb kegyencnője elfogatta. Kisebb megszakításokkal 1749-től 1784-ig raboskodott különböző francia börtönökben, s számtalan kiadást megért emlékirataiban a lehető legsötétebb színekben festette le a

Bastille-t. A gúnyiratáért bebörtönzött Nicolas Linguet két évet töltött az erődben, és kiszabadulása után önálló kötetet jelentetett meg „Emlékiratok a Bastille-ról” címmel. Egyik szellemes anekdotáját gyakran idézték:

„– Kihez van szerencsém, uram?

– A Bastille borbélya vagyok...

– Hát akkor miért nem borotválja le a föld színéről?”

A vicc szomorú csattanójára azonban csak később került sor. A forradalom, amely végül „leborotválta” a föld színéről a Bastille-t, keményebb bírája volt Linguet-nek, mint XVI. Lajos, és 1794-ben a „nemzeti borotvá”-nak becézett guillotine alá küldte őt.

A Bastille mindezektől függetlenül persze kellemetlen hely maradt, s akit falai közé száműztek, aligha vigasztalta a billiárd, a levelezés és a jó koszt. Elképzelhető, hogy ártatlanul bebörtönzött személyek is raboskodtak tornyaiban – de hát melyik ország jogrendszerének sikerült teljesen kiküszöbölnie az ártatlanok bebörtönzésének lehetőségét? 1789 júliusában mindössze hét fogoly volt az erődben, és aligha tekinthetjük bármelyiket is a zsarnokság áldozatának. Az angol Whyte de Malleville gróf kémkedés gyanújával került az erődbe, ahol hamarosan kiderült róla, hogy elmebeteg. Tavernier sem volt épelméjű, őt még 1759-ben fogták el, annak a Damiens-nek a cinkosaként, aki merényletet követett el XV. Lajos király ellen. Solages grófot saját családja kérésére vették őrizetbe, gyilkossággal és egyéb „aljas bűnök”-kel gyanúsították. A többi fogoly, Jean Antoine Pujade, Bemard Laroche, Jean la Corrège és Jean Béchade köztörvényes bűnöző volt, 1787 elején hamisításért kerültek a Bastille-ba.

Közönséges hamisítók Biron herceg, Rohan bíboros,

Fouquet főintendáns és a többi előkelőség egykori celláiban... A Bastille a XVIII. század végén szemlátomást a „végét járta”. Tetemes fenntartási költségei miatt a hatóságok is fontolóra vették felszámolását. Necker első minisztersége idején (1776-1781) konkrét terveket készített a Bastille lebontására. 1784-ben egy Corbet nevű építész parkot tervezett a Bastille helyére, középen XVI. Lajos szobrával, amelynek talpazatát a megsemmisített erőd egykori láncai díszítenék. (A terv tulajdonképpen meg is valósult, az erőd helyén ma Párizs egyik legnagyobb tere található, csak éppen a szobor nem készült el...) 1789. június 8-án Davy de Chavigné építész egy hasonló tervet nyújtott be a Királyi Építészeti Akadémiához, amelyben azt javasolta, emeljenek a Bastille romjain emlékművet XVI. Lajos, a Felszabadító számára. Houdon, a kor egyik legnagyobb francia szobrásza szenvedélyesen támogatta a tervet, s egy Palloy nevű, élelmes vállalkozó fel is ajánlotta szolgálatait a bontáshoz.

„A Bastille lerombolásának gondolata tehát már »benne volt a levegőben«, mielőtt még megtámadták volna” – írja Jacques Godechot francia történész. A politikai válság miatt azonban a kormány 1789 júliusában megváltoztatta véleményét, és inkább a Bastille megerősítését tekintette időszerűnek.

*

Az erősítés – harmincnégy svájci zsoldos személyében – július 7-én vonult be a Bastille-ba. Deflue hadnagyot maga Bernard René Jourdan de Launey, az erőd kormányzója fogadta. Launey negyvenkilenc éves volt ekkor. A Bastille-

ban született, amelyet előtte apja kormányzott, s amelyet ő 1776-ban vett át. Fennmaradt arcképei egy sokkal idősebbnek tűnő, csontos arcú, magas homlokú, gyanakvó pillantású öregembert ábrázolnak. Deflue ideges, határozatlan katonatisztként mutatja be emlékirataiban, aki állandóan kikérte mindenki véleményét mindenről, majd éppen az ellenkezőjét tette annak, amit tanácsoltak neki.

Launey bemutatta Deflue-nek az erőd tisztikarát: Puget hadnagyot, a szomszédos Arsenal, az állami lőporraktár parancsnokát, Miray alhadnagyot és Losme-Sabray számvevő tisztet. Az erőd legénysége mindössze nyolcvankét invalidusból – nyugdíjas vagy rokkant katonából – állt, a harminckét svájcival együtt tehát most száztizennégy közkatona, egy svájci őrmester és öt tiszt tartózkodott a Bastille-ban. Tizenöt nyolcfontos golyókat lövő ágyú és tizenkét másfél-kétfontos golyókat lövő, kisebb löveg állott a rendelkezésükre. Lőszerrel bőségesen el voltak látva.

Launey végigvezette Deflue-t az erődön, felment vele a tornyokba is, és mindenütt felhívta a figyelmét az általa kezdeményezett erődítési munkálatokra. Több lőrést és ablakot befalaztatott, máshol pedig, ahol megfelelőbbnek találta, újakat töretett. Az erődtől keletre fekvő, ódon bástya egyik oldalán új falat építtetett (talán a konyhakertet akarta védelmezni?), a Bastille felvonóhídját kijavíttatta, de a korlátot eltávolította róla, hadd zuhanjanak az árokba az esetleges támadók. A tornyok tetejére több kocsirakomány követ hordatott fel, hogy legyen mit az ostromlók fejére szórni, sőt, hatalmas vasfogókat is beszerzett, amelyekkel szét lehet majd verni az erőd kéményeit, ha már elfogytak a kövek. Ezek az ésszerűtlen, középkori várostromhoz illő

előkészületek meggyőzték a svájci tisztet arról, hogy új felettese sem kellő szaktudással, sem megfelelő katonai tapasztalatokkal nem rendelkezik. „... Az erőd védelmére tett intézkedéseiből – írta pár nap múlva egyik levelében fivéreinek –, amelyekben nem volt sem összhang, sem ésszerűség, valamint állandó aggodalmaskodásából és határozatlanságából világosan látszott, ha megtámadnának minket, nagyon rossz vezető irányítása alatt állnánk.”{1}

Deflue, a többi tiszttel együtt hiába próbálta meggyőzni Launey-t, hogy felesleges nyugtalankodnia: a Bastille több méter vastag falai között bármilyen támadást könnyűszerrel átvészelne a helyőrség, amíg a Párizs körül állomásozó hadseregek egyike a segítségükre nem siet. Launey-t ezek az érvek nem nyugtatták meg. Tudott arról, hogy pár hete a Francia Gárda több katonája kijelentette: nem hajlandó fellépni a Nemzetgyűlés ellen, s amikor Chatelet ezredes a lázadás hangadóit az Abbaye börtönbe záratta, a párizsiak kiszabadították őket. Ezek a katonák sietnének a Bastille segítségére, ha a párizsi nép megtámadja az erődöt? Vagy talán saját embereiben jobban megbízhat? A Bastille helyőrsége nem is „igazi” katonákból áll, csak afféle invalidusokból, akik szabad idejüket a külvárosi kocsmákban töltik, rengeteg „civil” ismerősük van – ők fognak talán a csőcselékre lőni? Még jó, hogy itt vannak a svájciak...

Ahogy néhány nap múlva egyre több hír érkezett a város forrongásáról, úgy növekedett Launey nyugtalansága. „Annyira meg volt rémítve – írja Deflue fent idézett levelében –, hogy a fák és más tárgyak árnyékát ellenségnek nézte, s ezért nekünk egész éjjel riadókészültségben kellett állnunk.” Július 9-én és 10-én

ismét köveket hordatott a tornyokba, mintha sejtette volna, hogy közeledik az ostrom ideje.

Magatartása XVI. Lajos király viselkedésére emlékeztet, aki az angol forradalomról írt történelmi művek tanulmányozásával próbált eligazodni a francia forradalom viharaiban. Az előkészületek és az előtanulmányok azonban egyikükön sem segítettek. A katonatiszteknek és a politikusoknak egyaránt a konkrét helyzet alapján kell határozott döntéseket hozniuk, de az ehhez szükséges jó ítélőképesség és határozottság mind a királyból, mind a kormányzóból hiányzott. Ha szimbólumokat keresünk, a Bastille nem azért jelképezheti a francia abszolút monarchiát, mert börtön volt, inkább azért, mert vezetése ugyanolyan tehetségtelen és határozatlan kezekbe került, mint Franciaországé.

Július 12-én a városból visszatérő invalidusok riasztó híreket hoztak: Necker miniszter elbocsátásának hallatára nyílt lázadás tört ki. A tüntetők összetűztek a katonasággal, s most mindenki fegyverek után kutat. Puget, az Arsenal parancsnoka féltette a gondjaira bízott puskaport – az állami lőporraktár épületei a Bastille és a Szajna között álltak, erődítmények egyiket sem védték, a lőport csak néhány fős személyzet őrizte. Az erődhöz legközelebb álló épületben, az úgynevezett kis Arsenalban lakott Lavoisier, a híres kémikus, ő volt a lőporgyártásból származó állami jövedelem egyik igazgatója. Július 12-én utasítást kapott: a lőporkészletet el kell szállítani Párizsból. Egy uszályt a Szajnán az Arsenal mellé vontattak, de az értékes szállítmányt biztosító katonák nem érkeztek meg. Az aggódó Puget erre felkérte közvetlen felettesét, Launey kormányzót, hogy a lőporkészletet szállítsa át a Bastille

biztonságos falai közé.

Vajon sejtette az erőd tisztikara, milyen következménye lesz ennek az intézkedésnek? Ha a felkelők hiába keresik a lőport az Arsenalban, aligha kétséges, milyen irányba fordul majd haragjuk. De akármit is gondoltak a tisztek, nem hagyhatták, hogy a gondjaikra bízott hadianyag illetéktelen kezekbe jusson. Launey parancsot adott a svájciaknak a lőpor átszállítására, és Deflue katonái a július 12-ről 13-ra virradó éjszakán kétszázötven hordó puskaport hordtak át a szomszédos épületből a Bastille udvarára. A tornyokon álló őrszemek ezalatt távoli tüzekre lettek figyelmesek: először messze északnyugaton, a Clichy kapu mellett csaptak fel a lángok, majd a városfal többi pontjain is. A párizsiak már felgyújtották a vámhivatalok épületeit. Jó lesz sietni azokkal a lőporos hordókkal!

Launey még ezen az éjszakán kiadta a parancsot: minden katona hagyja el a külső udvart, és a kaszárnyákból költözzenek át az erődbe! Deflue és a tisztek vitatkozni próbáltak: egyelőre szó sincs támadásról, de ha erre kerülne is a sor, a külső épületekből sokkal eredményesebben védekezhetnének. Erre is készültek, ezért nyitottak lőréseket a házak falán. Ráérnek akkor visszavonulni az erődbe, amikor már nem tudják tartani a külső udvarokat! A svájci hadnagy arra is figyelmeztette a kormányzót, hogy saját embereinek csak három napra való kenyerük és egy napra való húsuk van, az invalidusoknak pedig még ennyi élelemkészletük sincsen.

Az élelemkérdésnél már csak az jelenthetett nagyobb problémát, hogy az erődben víz sem volt. A kormányzó, aki hetek óta készült az ostromra, erről az egy tényezőről – úgy látszik – tökéletesen megfeledkezett. De hiábavalónak

bizonyult minden ellenvetés, a katonának engedelmeskednie kell, ha felettese kiadja a parancsot. „Így aztán – írja Deflue – hamarosan nyolcvan láb magas és tizenöt láb széles falak mögött találtuk magunkat, amelyek nagyobb biztonsággal töltöttek el bennünket a kormányzó képességeinél.”{2}

Másnap hajnalban, július 13-án egymás után szólaltak meg a párizsi templomok vészharangjai, és aki felment a Bastille tornyaira, minden irányból füstoszlopokat láthatott. Pergett a dob, néha egy-egy lövés is csattant, majd késő délelőtt, a Châtelet börtön felől szabályos sortűz dördült el. Deflue nyugtalanul nézegette az erőd udvarán lerakott lőporos hordókat. Ha a gyújtogatás és a lövöldözés tovább folytatódik, előbb-utóbb ők is harcra kényszerülnek, s akkor aztán elég lesz egyetlen rossz irányban elsült puska is, hogy az erőd, látványos tűzijáték közepette, eltűnjön a föld színéről. A svájci hadnagy keresett egy száraz, biztonságos pincehelyiséget, megmutatta Puget-nak és Launey-nak, akik úgy határoztak, hogy itt raktározzák el a puskaport. A feladattal ismét a svájciakat bízták meg, akik az egész éjszakát és a rákövetkező reggelt is a hordók cipelésével töltötték. Launey minden katonát két Lajos-arannyal jutalmazott. Élelemről azonban ekkor sem gondoskodott, mindössze két zsák lisztet hozatott.

Estefelé a város felől már ágyúdörgés hallatszott. Úgy látszik, a felkelők tüzérségre is szert tettek. Vagy talán a királyi hadseregek szánták el végre magukat a támadásra? De akkor miért nem értesítik erről a Bastille-ban rekedt társaikat? Egyáltalán, mit jelent ez a nyugtalanító hallgatás a hadsereg vezérkara részéről?

Ezen az éjszakán hét alkalommal dördültek el lövések az

erőd közvetlen tőszomszédságában. Launey mindannyiszor riadóztatta a helyőrséget, s mialatt a svájciak odalent a hordókat gurították a pince felé, a tornyokról nézelődő invalidusok szeme elé különös látvány tárult. Párizs fényben úszott, valamennyi ablakot kivilágították, mintha ünnep lenne... Mire készül ez a város? És mi történik itt egyáltalán? A katonák többsége már a második éjszakát töltötte álmatlanul, fáradtan álltak őrhelyeiken, és várták a hajnalt.

1789. július 14. hajnalát.

I. Az ancien régime válsága

A nagy francia forradalom egy történelmi korszakot zár le. Ez a korszak, amelyet több történész – francia kifejezéssel élve – ancien régime-nek, vagyis „régi rend”-nek nevez, élesen elkülöníthető mind a középkortól, mind a XIX-XX. század világától. Kezdete a XVI. század elejére tehető, amikor a nagy földrajzi felfedezések eredményeképpen a különböző kontinensek civilizációi között tartós kapcsolatrendszer épült ki. Mind ez ideig a civilizációk egymástól többé-kevésbé függetlenül fejlődtek, s a szorosabb értelemben vett, egységes világtörténelmi folyamat csak e kortól veszi kezdetét.

A földrajzi felfedezések és az ezt követő gyarmatosítás felgyorsította a nyugat-európai polgári fejlődést. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy az ancien régime még az ipari forradalom előtt álló agrártársadalmak világa, amelyek sokkal több szállal kötődnek feudális múltjukhoz, mint kapitalista jövőjükhöz.

Az ancien régime két szakaszra tagolódik. Az első, hozzávetőlegesen másfél évszázadra kiterjedő korszakban Európa területén egymást követték a népfelkelések, polgárháborúk és politikai zavargások. Az áremelkedés a szegényebb rétegeket, az abszolút monarchiák megerősödése a hatalmát veszni érző feudális arisztokráciát késztette felkelésekre. A reformáció megtörte a katolikus egyház politikai hatalmát, s ugyanakkor felszította a vallási

fanatizmust. A XVII. század első felében ráadásul a fokozott napfolttevékenység következtében csökkent az évi középhőmérséklet, hűvös, nedves nyarak követték egymást, egyes történészek némi túlzással „kis jégkorszakáról” beszélnek. Gyakori volt az éhínség, s az alultáplált lakosság egyáltalán nem volt képes ellenállni a járványoknak. E gazdasági, politikai, vallási és meteorológiai fordulatok egybeesése tartós társadalmi válságot eredményezett.

A XVII. század első felében a kortársak számára már úgy tűnt, hogy Európa haláltáncát járja. A kontinensnek szinte valamennyi államában parasztfelkelések, rendi lázongások és polgárháborúk robbantak ki, Párizs utcáin megjelentek a barikádok, az angol király feje a porba hullott, s Közép-Európán végigsöpört a harmincéves háború. A fel s alá vonuló hadseregek járványokat terjesztettek, s még azt a kevés gabonát is felélték, ami a kedvezőtlen időjárási viszonyok közepette megtermett. Európa népessége, amely a XV. században 60 millióról mintegy 81 millióra nőtt, s a XVI. század végére elérte a 100 milliót, 1600 és 1650 között mindössze 5 millióval gyarapodott.

A felkelések, lázadások és polgárháborúk korát a viszonylagos társadalmi béke mintegy 120 éve követte. Ez a korszak sem volt mentes a háborúktól, de ezek államok, dinasztiák összecsapásai voltak, s néhány kisebb éhséglázadástól eltekintve, osztályharcos megmozdulásokra és polgárháborúra viszonylag ritkán került sor. Erre az időszakra, az ancien régime „békés korszaká”-ra nyúlnak vissza a francia forradalom gyökerei, s ha a forradalom genezisére vagyunk kíváncsiak, kissé

bővebben kell megismerkednünk a korral.

Nehéz átfogó képet nyújtani az európai történelemnek arról az időszakáról, amelynek éppen az a legjellemzőbb vonása, hogy felerősítette a kelet-európai és a nyugat-európai történelmi fejlődés eltérő vonásait. A XVIII. században nyugaton létrejöttek a polgári átalakulás előfeltételei, keleten pedig még fennmaradt a földesurak és jobbágyok világa.

A gazdasági élet alapja azonban a XVIII. század folyamán is mindenhol a mezőgazdaság maradt: Európa lakossága 85%-ának a mezőgazdasági munka töltötte ki az életét, s a fennmaradó 15% nagyobb része a parasztság által nekik juttatott járadékból élt, vagy a parasztság vásárlóerejétől függött. A rossz termést az egész társadalom megsínylette, a válságok a mezőgazdaság területéről terjedtek át az ipar és a kereskedelem világába, nem pedig fordítva, mint a XIX. és XX. században. A mezőgazdasági technika fejlesztésére csak Angliában és Hollandiában került sor – Európa többi részén a kisbirtokos parasztságnak sem eszközei, sem hajlama nem volt a kísérletezésre. A XVIII. század közepéig még többé-kevésbé sikerült Európa lakosságát élelemmel ellátni a hagyományos mezőgazdasági technikával is, a kontinens azonban gazdaságilag nem készült fel egy esetleges népességnövekedésre.

Az ipar sokkal lassabban fejlődött a kereskedelemnél, s e korban csak Nagy-Britannia, a németalföldi államok, Svájc és Északnyugat-Franciaország területén tett szert jelentőségre. A gyarmatbirodalmak kiépülése következtében rohamosan növekedett a távolsági kereskedelem: Nagy-Britanniából 1720 körül 8 millió,

1763-ban pedig már 15 millió font értékű árut exportáltak. A francia kivitel értéke 1716-ban 120 millió livre volt, 1789-re azonban már az 500 milliót is meghaladta. A nagy kikötővárosokban (Bordeaux, Marseille, Glasgow, Liverpool, Amszterdam stb.) kialakult a gazdag kereskedő polgárság. Az állam merkantilista gazdaságpolitikával támogatta a kereskedelmet, és megindult az államközi küzdelem a távolabbi piacok megszerzéséért.

Az ancien régime társadalma jogilag rendek szerint tagozódott: a papság, a nemesség és a közrendűek csoportjára. A XVIII. században azonban a rendi válaszfalak egyre jelentéktelenebbé zsugorodtak, a rendeken belül viszont megnövekedett a vagyoni különbségek jelentősége. Sokkal könnyebb volt az egyik rendből átjutni a másikba, mint egy rend alsóbb rétegeiből feljutni a felsőbb rétegekbe. A polgár vásárolhatott nemesi rangot, s fiát küldhette papi pályára, a nemesből is válhatott püspök, de a kisiparost a bankártól, a plébánost az érsektől, az elszegényedett vidéki nemest az udvari arisztokratától egy világ választotta el.

Minden európai államban az arisztokrácia, a nemesség felső rétege töltötte be a politikai, társadalmi és kulturális irányító posztokat. Maga a nemesség, az európai népességnek mintegy 2-3%-a a megművelt földterületek 30-40%-át birtokolta, a társadalomban betöltött szerepük azonban az egyes országokon belül igen nagy eltéréseket mutat. Magyarországon, Svédországban és Lengyelországban a nemesség kezében volt a politikai hatalom. Franciaországban, Spanyolországban, Dániában és a kisebb német államokban a nemesség megtartotta társadalmi presztízsét, a legfényesebb állami, katonai,

egyházi és diplomáciai pozíciókat az arisztokraták töltötték be, politikai befolyásukat azonban az abszolutizmus alaposan megnyirbálta. Poroszországban és Oroszországban az abszolutizmus végleg felülkerekedett, a nemesség számára kötelezővé lett az állami szolgálat.

Az európai nemesség többsége birtokainak jövedelméből, jobbágyai vagy bérlői szolgáltatásaiból próbált megélni. Társadalmi presztízsük féltése, az üzleti élet ismeretlen világának veszélyei s a lakosság csekély vásárlóereje egyaránt távol tartotta őket az ipartól és a kereskedelemtől. Azokban az országokban viszont, ahol ezt az előrehaladott polgári fejlődés megkönnyítette, a főnemességnek egy jelentős rétege bekapcsolódott a kapitalista árutermelésbe: XVI. Lajos uralkodása idején Coeuvres márki és Croy herceg a Valenciennes melletti szénbányák kiaknázásával foglalkozott, Penthiévre herceg Champagne-ban, Lorges marsall Burgundiában tartott fenn vasöntödét, Waldner márki és Deux-Ponts herceg pedig létrehozta az első elzászi textilgyárakat.{3} Más nemesek földbirtokaik jövedelmeinek hatékonyabb, alaposabb kiaknázására törekedtek. Rég feledésbe merült járadékokat követeltek bérlőiktől, s ezzel jelentős mértékben megnövelték a parasztság terheit. Egyes történészek „feudális reakció”-nak nevezik ezt a jelenséget, holott Franciaország egyes vidékein inkább azt jelzi, hogy a nagyobb gazdaságosságra törekvő, kapitalista jellegű gazdálkodási eljárások beszivárogtak a falvak világába is.

Európa lakosságának hozzávetőlegesen 2%-a tartozott az egyházi rend tagjai közé, a katolikus államokban a termőföldek 10-20%-a volt a birtokukban. A protestáns egyházak már állami ellenőrzés alatt álltak, de a katolikus

uralkodók is fokozatosan lazítottak egyházuk Rómához fűződő kötelékein. Az egyházi rend azonban inkább foglalkozásnak számított, mint társadalmi osztálynak. „Egysége tisztán spirituális volt – írja Georges Lefebvre –, társadalmilag az egyház nemesekre – a felső papság, a püspökök, kanonokok és apátok tartoztak ide – és közrendűekre tagolódott. Ez utóbbiak közé sorolható csaknem valamennyi plébános és a szerzetesrendek legtöbb tagja.”{4}

A városok lakóinak számaránya az összlakossághoz képest (a németalföldi államoktól eltekintve) egyetlen európai országban sem emelkedett 20% fölé. A polgárság gazdasági jelentősége Nyugat-Európában megnövekedett, a XVIII. század közepére már néhány tipikusan polgári foglalkozás is – ügyvédi, kereskedői, orvosi – tekintélyesnek számított. A kereskedelem révén meggazdagodott, vagy állami hivatalokba bekerülő polgárok számára megnyílt az út a nemesi rendbe: a század folyamán – királyi adományozás vagy nemességgel járó hivatal megvásárlása révén – Franciaországban egyes történészek szerint 6500, mások szerint 10 000 fő lépett át a harmadik rend soraiból a nemesség közé.{5} Elszegényedett arisztokrata családok gyakran úgy „aranyozták újra címerpajzsukat”, hogy tagjai házassági kapcsolatra léptek valamelyik gazdag polgárcsalád leányával.

Európa népességének túlnyomó többsége – Franciaországban a lakosság 80%-a – paraszti sorban élt. Nyugat-Európa országaiban már felszabadultak a személyi, jobbágyi függés alól, és szabad bérlővé váltak, az állami, egyházi és – bérelt földjeiket terhelő – földesúri adók

azonban igen nagy megterhelést jelentettek számukra. „A nép napról napra tengődik – írta Taine –, s ha az aratás rossz, nincs kenyere. Ha fagy, jégeső vagy áradás jön, az egész tartomány nem képes megélni a jövő évi termésig; sok helyen még a nedves tél egymaga is felemészti az élelmet... A nép hasonlít azon emberhez, aki egy tóban gázol, a víz a szájáig ér, s ha a talaj csak legkevésbé is enged, ha a legcsekélyebb hullámzás támad, elveszti lába alól a talajt, lebukik és megfúl... A víz színének kellene esnie, a víznek valamely széles csatornán lefolynia. Míg ez nem történik, a szerencsétlen csak néha-néha lélegezhet fel, és minden pillanatban a megfulladás veszélyének van kitéve.”{6}

Nyugat-Európa parasztságát a XVIII. században már új irányból fenyegette támadás: a földesúri jogok jelentős része a polgárság kezébe ment át, s aki megvette e jogokat, minél nagyobb hasznot akart kisajtolni a bérlőkből. Az alaposabb, polgári jellegű ügyintézés a parasztok számára csak a kizsákmányolás további fokozódását jelentette, s amikor majd harcot indítanak a földesúri jogok eltörléséért, ez a harc egyaránt irányul e jogok régi, nemesi és új, polgári birtokosai ellen. A század második felében egyre jobban kiélezõdött a falu és a város ellentéte. A parasztok elnyomó, parazita rétegnek tekintették a városlakókat, akik elszívják a környező vidék gazdagságát, a városi polgárok pedig rettegve figyelték az erőszakos, kulturálatlan parasztokat, ha azok ínségesebb időkben a városba özönlöttek munkát keresni. A polgárok többsége meg volt győződve arról, hogy a vidékiek felverik az élelmiszerek árát, és ha jólétben élnének, nem lennének hajlandóak dolgozni. A város és a falu ellentéte a nagy francia

forradalom idején a vendée-i parasztfelkelésben kulminált.

Az ancien régime idején az államot még egyáltalán nem tekintették egységes politikai szervezetnek, mint manapság, inkább egymással több-kevesebb kötelékkel összefűzött tartományok laza szövetségének, amelyek közös uralkodó alá tartoznak. A központi hatalom és az állampolgár között számtalan kisebb-nagyobb szervezet állt, saját törvényhozói, végrehajtói és igazságszolgáltatási hatalommal felruházva. Franciaország több tartományában önálló rendi gyűlések tevékenykedtek, a spanyol városok egy része uralma alá vonta a környező falvakat, a Habsburg-birodalom egyes tartományaiban pedig törvénytelennek tekintették azokat az intézkedéseket, amelyeket más tartományban akadálytalanul végre lehetett hajtani. A királyi abszolutizmus csak arra volt képes, hogy háttérbe szorítsa a közvetítő hatalmakat, felszámolásukhoz nem volt ereje, ezért a központi hatalom tisztviselői együtt tevékenykedtek a tradicionális, rendi vagy tartományi testületek képviselőivel. (Kivételt ez alól csak Oroszország képezett, ahol a cár hatalmát egyetlen testület sem korlátozhatta.) A XVIII. században a központi kormány szerepe megnövekedett, a királyok mellett már specializált tanácsok – a minisztériumok elődei – látták el a végrehajtás feladatait, intézkedéseiknek azonban a központoktól távolabb eső tartományokban nem sok foganatja volt. Az uralkodók számára az egységes adóügyi-pénzügyi rendszer hiánya jelentette a legnagyobb problémát: az állam a közlekedési és hírközlési viszonyok elmaradottsága, a számtalan helyi kiváltságos szervezet ellenállása miatt nem tudta felmérni polgárai vagyoni helyzetét, és képtelen volt végrehajtani rendelkezéseit. A legtöbb uralkodó ezért

előbb-utóbb rákényszerült, hogy fellépjen a hatalmát korlátozó kiváltságok ellen.

A „kiváltság” az ancien régime egyik kulcsfogalma. Voltak kiváltságos rendek, mint a nemesség és a papság, és kiváltságos tartományok, mint Franciaországban Bretagne, amely nem fizetett sóadót, vagy a spanyolországi baszk tartományok, amelyek egyáltalán nem fizettek adót, és nyelvileg is elkülönültek a környező vidéktől. Egyes városok számára adókedvezményt vagy önkormányzatot biztosítottak „privilégiumaik”, a városokon belül pedig a céhek, egyetemek, vallási csoportok és polgári testületek őrizték féltékenyen előjogaikat. Még a legszegényebbeknek is voltak kiváltságaik: egyesek legeltethettek a falu közös földterületein, összegyűjthették az elhullott gyümölcsöt vagy kalászt, míg másoktól megtagadták ezeket a jogokat. A tartományok kiváltságaiban természetesen a közrendűek is osztoztak, a breton paraszt például sokkal kevesebb adót fizetett más vidéken élő társainál. A XVIII. században a „kiváltság” nem a társadalmi igazságtalanság eszköze, hanem az egyéni és közösségi szabadságjogok garanciája volt, amelyből valamilyen formában mindenki részesült.

A század közepétől azonban a kiváltságok rendszerét egyre gyakrabban érték támadások. Az uralkodók és az abszolút monarchia hívei a privilégiumok felszámolásával akarták megnövelni az állam hatalmát, a felvilágosult filozófusok pedig ezekben látták a racionális társadalomszervezés legnagyobb akadályát. Mire az ancien régime a század harmadik harmadában ismét válságba kerül, már egyre többen lesznek azok, akik minden gazdasági és társadalmi problémáért a kiváltságokat

okolják majd, és síkraszállnak eltörlésükért.

A XVIII. századot a felvilágosodás korának nevezik, pedig az új eszmék csak igen szűk, nemesi-polgári kisebbség körében terjedtek el. Európa lakosságának túlnyomó többsége hű maradt a tradicionális vallási hiedelmekhez, hitt a csodákban, a boszorkányokban és a démonokban. A felvilágosult értelmiség az ég meghódítására készülve léggömböt bocsátott a magasba, amit a parasztok égi szörnyetegnek néztek, és lehullása után szétvagdalták, mint egy vadállatot...

*

A társadalmi béke korszakának a hétéves háború után váratlanul vége szakadt. A XVIII. század utolsó harmadában Európa országaiban ismét kiéleződtek a társadalmi ellentétek: nemesi csoportok szőttek összeesküvéseket az uralkodók ellen, a parasztság több tartományban fegyvert fogott, a városok utcáin barikádok emelkedtek, s a szegények megrohanták a gazdagok házait. Mindezek az események három tényezőre vezethetők vissza, amelyek az egyes országokon belül különböző mértékben érvényesültek ugyan, de hatásuk mindenhol kimutatható.

Az első tényező a népességnövekedés volt. Európa népessége a középkorban egyenletesen növekedett, 1300 körül mintegy 79 millióra becsülhető. A XIV. században azonban 25-30%-kal csökkent, s csak a XV. század végére érte el ismét a korábbi szintet. A XVI. század a demográfiai növekedés kora volt (1600 körül 100 millió európai élt), a XVII. században azonban ez a növekedés lelassult, egyes

demográfusok stagnálásról beszélnek. A népesség száma csak a század végére emelkedett 120 millióra. A demográfiai válság valószínűleg arra vezethető vissza, hogy a népességnövekedés nem állt arányban az élelemtermelés fejlődésével, a járványok és a háborúk pedig tovább növelték az éhínségek gyakoriságát.

A XVIII. században a járványok visszahúzódtak, a pestis eltűnt Nyugat-Európából (utoljára 1720-ban bukkant fel Marseilles-ben). A század második-harmadik évtizedétől kedvezőbbre fordult az időjárás is: ritkább lett a kemény tél, s gyakoribb a bő termés. A közlekedési viszonyok lassú javulása jóvoltából a kisebb, helyi jellegű éhínségeket már sikerült leküzdeni, és Európában egyre jobban elterjedtek az igénytelen, de nagy tápértékű amerikai növények (kukorica, burgonya, bab stb.).

A háborúk a XVIII. században sem lettek ritkábbak, de egyre kevesebb emberáldozatot követeltek. A hadvezéreket már nem a vallási és még nem a politikai elfogultság irányította, hanem a hidegfejű számítás: a polgár akkor hajt hasznot az államnak, ha dolgozik – a háború a hivatásos katonák dolga. Nagy Frigyes porosz király szerint a polgároknak nem is kell észrevenniük, hogy háború folyik. (Az általános mozgósítást csak a francia forradalom fogja „feltalálni”.)

A járványok visszahúzódása, a javuló élelmiszer-ellátás és a háborúk „civilizálódása” következtében ugrásszerűen megnőtt Európa népessége. 1700 körül 120 millióan, 1750 körül 140 millióan, a század végén pedig már 180 millióan éltek a kontinensen. A növekedés persze nem volt minden országban azonos mértékű. A század második felében Északnyugat- és Kelet-Európa lakossága 33%-kal, a

mediterrán régió lakossága pedig 14%-kal gyarapodott. Franciaországnak 1700-ban 22 millió lakosa volt, majd ez a szám a század közepére 24 millióra, a század végére pedig 29 millióra növekedett. Spanyolországban 1756-ban 8 millióan, 1787-ben 10,4 millióan éltek, a leggyorsabban azonban Anglia népessége gyarapodott: a szigetországnak a század közepén 6,5 millió, a század végén pedig már 9,6 millió lakója volt.{7}

A megnövekedett népesség számára azonban csak igen kevés ország nyújtott biztos megélhetést. A lassan javuló élelmiszer-ellátás csak 1770-ig tudott lépést tartani a lakosság ugrásszerű növekedésével, s ha nagyobb éhínségekre nem is került sor, a társadalom alsóbb rétegei krónikus alultápláltságra ítéltettek. A népességnövekedés következtében létrejött munkaerő-felesleget még nem tudta felszívni az ipar, s ezért a falvakban tovább osztódtak a szegényparaszti telkek. A növekvő kereslet felverte az élelmiszerárakat, az alultáplált és alulfoglalkoztatott rétegek életkörülményei rohamosan romlottak. A vidéki nincstelenek a városokba áramlottak, ahol megnövekedett a munkanélküliek zavargásra és felkelésre kész csoportja.

A népességnövekedés okozta feszültségeket a válság második tényezője, az Európa-szerte növekvő infláció tovább fokozta.

A pénzgazdálkodás általánossá válása óta Európában inflációs és deflációs gazdaságtörténeti korszakok váltogatták egymást. 1733 körül egy különösen hosszú inflációs korszak kezdődött, amely egészen 1817-ig tartott. Az infláció elhúzódásának fő oka a pénzforrások váratlan megsokasodása volt. A világon 1701-től 1720-ig 335 ezer kilogramm ezüstöt és 12 820 kilogramm aranyat termeltek

ki, a következő 20 év folyamán azonban már 431 200 kilogramm ezüst és 19 080 kilogramm arany áramlott be Európába. Az aranykészlet ezután lassabban gyarapodott, ezüstből azonban évről évre többet termeltek ki a világ nemesfémbányái: 1741-től 1760-ig 533 145 kilogrammot, 1761-től 1780-ig 652 740 kilogrammot, a század utolsó két évtizedében pedig már 879 060 kilogrammot. (A termelés növekedése főleg a Mexikóban feltárt nemesfém-lelőhelyeknek tulajdonítható.{8})

Az infláció 1758-ig csak lassan növekedett, a század utolsó harmadában azonban egyre jobban felgyorsult. Ernest Labrousse francia gazdaságtörténész huszonnégy árucikk árának növekedését vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy ha az 1726 és 1741 közötti árakat vesszük alapul, akkor 1771-től 1789-ig átlagosan 45%-kal emelkedtek az árak, az 1785 és 1789 közötti áremelkedés azonban önmagában véve 65%-os. Leggyorsabban természetesen az élelmiszerek drágultak: a búza ára a forradalom kirobbanása előtti években 65%-kal, a húsé 67%-kal nőtt. A bérek követték, de nem érték utol az árakat: az 1726-174l-es bérszintekhez képest 1771-től 1789-ig átlagosan 17%-kal növekedtek. A reálbérek tehát a névleges béremelkedés ellenére is csökkentek, a bérből élő rétegek életszínvonala romlott. Az élelmiszertermelőknek, vagyis a parasztságnak elméletben csak hasznot hajtott az áremelkedés, valójában azonban a parasztcsaládok a megtermelt élelem nagy részét felélték, s nem voltak képesek készleteket felhalmozni. Rossz termés esetén csak a legszerencsésebbek voltak képesek az önellátásra.

A kistermelők gyors elszegényedése egy olyan időszakban csökkentette az állami adóalapot, amikor az

uralkodóknak egyre nagyobb szükségük lett volna a pénzre. A XVIII. század válságának harmadik tényezője ugyanis az államközi konfliktusok megsokasodása volt. Poroszország és Oroszország nagyhatalmi rangra emelkedett, agresszív fellépésükkel, területi igényeikkel felborították az európai hatalmi egyensúlyt, Nyugat-Európa államai között pedig megindult a versengés a gyarmatokért. 1700-tól 1789-ig tizenegy háború költségei terhelték az európai uralkodók államkasszáit, akik közül egyre többen ismerték fel, hogy a kormányzás hovatovább lehetetlenné válik a pénz- és adóügyi problémák rendezése nélkül. A kiváltságos rendek és testületek azonban szabadságuk elleni támadásnak tekintették a kormányzat korszerűsítésére tett intézkedéseket, és minden rendelkezésükre álló eszközzel ellenszegültek a központi hatalomnak.

A népességnövekedés, az áremelkedés és az államközi konfliktusok sokasodása következtében a XVIII. század végén kiéleződtek a szegény és a gazdag, valamint az állam és a társadalom közötti konfliktusok.

Oroszországban Jemeljan Pugacsov vezetésével lezajlott a század legnagyobb parasztfelkelése. 1775-ben a rossz termés és az éhínség hatására a csehországi parasztok keltek fel, 1784-ben pedig Horea, Cloşca és Crişan vezetésével Erdélyben robbant ki lázadás.

A drágaság a nyugat-európai néptömegeket is aktivizálta.

Franciaországban az 1774-es rossz termés és a gabonakereskedelmet korlátozó intézkedések eltörlése következtében 1775 májusára a kenyér ára egyes tartományokban több mint 30%-kal emelkedett. Észak-

Franciaországban a tömegek megtámadták a gabonakereskedők raktárait, s több helyen erőszakot alkalmazva, leszállított áron kiárusították a lisztet és a kenyeret. A versailles-i királyi palota előtt nyolcezres tömeg tüntetett, s a rend csak négyszáz letartóztatás és két akasztás árán állt helyre. Londonban egy katolikusellenes gyűlés résztvevői 1780. június 2-án több napos tüntetéssorozatot kezdeményeztek. A tömeg azonban hamarosan megfeledkezett a mozgalom vallási indítékairól, s a katolikus kápolnák felgyújtása után megrohanta a boltokat és a gazdagabb polgárok házait. Június 7-én már több mint harminc épület lángolt egyidejűleg a város különböző pontjain, hét börtönt megtámadtak, foglyait szabadon bocsátották, s az angol nemzeti bank is komoly veszélybe került. A felkelést, amelynek során mintegy kétszázan vesztették életüket, csak június 9-én sikerült felszámolni. A sebesültek száma a háromszázat is meghaladta, négyszázötven főt tartóztatott le a rendőrség, és közülük huszonöten végezték akasztófán.

Miközben a néptömegek mozgalmai Európa-szerte megélénkültek, a pénzügyi nehézségekkel küzdő uralkodók és minisztereik több országban is kísérletet tettek a központi hatalom megerősítésére, az állam modernizálására és a kiváltságok megnyirbálására. Ebben a korszakban azonban az államnak még nem voltak meg az eszközei ahhoz, hogy a társadalom befolyásosabb részének ellenállása mellett is keresztülvigye akaratát, és a kiváltságosokkal szembeszálló politikusok valamennyien vereséget szenvedtek.

Pombal márkit, Portugália nagyhatalmú miniszterét, aki elűzte a jezsuitákat, s fontos gazdasági és politikai

reformokat vezetett be, a főpapi és főnemesi körök 1777-ben megbuktatták és száműzették. Johann Friedrich Struenseet, Dánia első miniszterét, aki pénzügyi és jogi reformjaival a központi hatalom megerősítésére és a parasztság terheinek csökkentésére törekedett, a dán arisztokraták 1772-es államcsínye után bebörtönözték, majd kivégezték.

Franciaországban 1771-ben került sor határozottabb reformkísérletekre: XV. Lajos megelégelte, hogy a hivatali nemesség állandóan szembeszegül akaratával, s feloszlatta e testület „fellegvárai”-t, a parlamenteknek nevezett legfelsőbb törvényszékeket. Maupeou kancellár, Terray abbé, a pénzügyek főfelügyelője, s Aiguillon herceg, a külügyminiszter több hasznos reformot vezetett be: felszámolták a hivatalok megvásárolhatóságát, biztosították az ingyenes igazságszolgáltatást, s az adóügy átszervezésével megnövelték a kincstár bevételeit. A reformok hosszabb távon feltétlenül kedvező hatást gyakoroltak volna a francia társadalomra, közvetlen hatásuk azonban a miniszteri „zsarnokság” elleni általános felzúdulás volt. XV. Lajos halála után utóda, XVI. Lajos 1774-ben a nyugalom helyreállításának céljával elbocsátotta Maupeou-t, Terray-t és Aiguillont, reformjaikat pedig – amelyek segítségével alighanem elkerülhetővé vált volna a tizenkét év múlva bekövetkező pénzügyi válság – eltörölték.

A leglátványosabb csőd II. József osztrák főherceg és magyar király nevéhez fűződik. A tartományi önkormányzatot és a nemesi előjogokat figyelmen kívül hagyó politikája ellen Osztrák Németalföldön (a mai Belgium területén) 1788-tól rendi felkelés bontakozott ki, a

magyar nemesek pedig már a Habsburg-ház trónfosztásának lehetőségét latolgatták. II. József halálos ágyán csaknem valamennyi rendelkezését visszavonta, s a németalföldi felkelést csak utódának, II. Lipótnak sikerült felszámolnia 1790-ben. Az osztrák hadseregek ekkor az egy évvel korábban elűzött liége-i püspököt is visszaültették egyházfejedelmi székébe.

Egy ideig úgy tűnt, hogy III. Gusztáv svéd király kora egyik legsikeresebb uralkodója: amikor a nemesi pártok viszályai 1772-ben már anarchiába taszították az országot, a király államcsínyt hajtott végre, az arisztokrácia politikai hatalmát felszámolta, s minden felségjogot saját kezében egyesített. A svéd nemesség azonban összeesküvést szőtt ellene, és 1792-ben egy jelmezbálon meggyilkolták.

Az abszolutizmus ellen síkraszálló társadalmi rétegek többnyire csak kiváltságaikat féltették, Nagy-Britannia amerikai gyarmatain és néhány nyugat-európai országban viszont már egy új, demokratikusabb társadalmi-politikai rend érdekében indult meg a küzdelem.

Az észak-amerikai brit gyarmatok népessége a bevándorlások és a születések magas száma következtében gyorsan növekedett, a brit kormány azonban megtiltotta, hogy a farmerek az Appalache-hegységen túl telepeket hozzanak létre. A nagy pénzügyi áldozatokkal járó hétéves háború után a brit parlament úgy gondolta, hogy a gyarmatoknak jelentősebb részt kell vállalniuk a kincstár terheiből, és különböző adókat, illetékeket és vámokat róttak ki a lakosságra. Az amerikaiak tiltakozó megmozdulásokat szerveztek, a tüntetések a brit katonasággal való összecsapásokhoz vezettek, a lakosság ellenséges érzelmeit a megtorló intézkedések csak

fokozták, s az 1775-ös lexingtoni sortűzzel megkezdődött a függetlenségi háború. Az 1776-os Függetlenségi Nyilatkozat és a fiatal köztársaság alkotmányos élete magára vonta az európai közvélemény figyelmét. A felvilágosodás hívei úgy érezték, hogy a köztársaság az ő elveiket ülteti át a gyakorlatba, s egyre többen hangoztatták, hogy új korszak veszi kezdetét az emberiség történetében. Az amerikai alkotmányokat 1776 és 1786 között öt alkalommal adták ki Franciaországban, s a párizsi és amszterdami előkelő körökben körülrajongták a tengerentúlról érkező diplomatákat, Franklint és John Adamset. Az Egyesült Államok példája hatására az emberek Európában is konkrétabb formákban és racionálisabb módon kezdtek gondolkodni a politikáról, és egyre kritikusabb szemmel figyelték kormányaik tevékenységét.

1782 áprilisában Genfben robbant ki forradalom: a felfegyverzett kis- és középpolgárság elűzte a városállamból a politikai hatalmat kisajátító gazdag patríciusokat. A felkelés vezetői között ott volt Marat fivére, s Clavière, akiből 1792-ben majd Franciaország pénzügyminisztere lesz. A száműzöttek külföldi segítségért folyamodtak: a Szárd Királyság négyezer, Franciaország hatezer, Bern és Zürich kantonok pedig ugyancsak hatezer katonát küldtek a forradalmi város ellen. A genfi forradalmárok létrehoztak egy Biztonsági Bizottság elnevezésű szervezetet, amely felfegyverezte a polgárokat, a gyanús személyeket letartóztatta, és kinyilvánította, hogy a város lakói „szabadon akarnak élni és meghalni”. A támadók katonai fölénye miatt azonban megadásra kényszerültek, a demokraták elmenekültek, s a július 2-án

visszatérő patríciusok helyreállították a régi rendet.

Az 1780-as évek közepén a Németalföldi Egyesült Tartományokban (a mai Hollandiában) vált feszültté a belpolitikai helyzet. V. (Orániai) Vilmos helytartó a tartományi önkormányzat visszaszorítására s saját hatalmának megerősítésére törekedett, a vele szemben álló liberális nemesek és polgárok pedig létrehozták a „hazafias párt”-ot, és fegyverkezésre buzdították a demokratákat. 1786-ban Utrecht, Amszterdam és Zwolle népe felkelt a helytartó ellen. Orániai Vilmos a poroszoktól kért segítséget, s egy év múlva húszezer porosz katona hatolt be az országba. Több mint negyvenezer holland állampolgár hagyta el hazáját, a legtöbben Osztrák Németalföld és Franciaország területére menekültek.

A XVIII. század harmadik harmadában tehát az egész európai ancien régime válságba került. Az a forradalom azonban, amely az utókortól elnyerte a „nagy” jelzőt, Franciaországban robbant ki, ahol a „közös” európai válságtényezők hatását sajátos, helyi gazdasági, társadalmi és politikai válságtényezők erősítették fel.

II. Franciaország válsága

Az ancien régime felbomlásának jelei a XVIII. század második felében egyre szembetűnőbbé váltak Franciaországban.

A század a franciák számára a gazdasági és társadalmi változások kora volt, amelyekhez egy merev, abszolutisztikus államgépezetnek nem sikerült alkalmazkodnia. A polgári fejlődés nyilvánvaló volt: az országból kivitt áruk mennyisége 1716-tól 1787-ig megháromszorozódott, s a gazdagodó polgárság felső rétege egyre nagyobb arányban áramlott be a nemesi rend tagjai közé. A pénz világának hatalmasságai nemesi ranggal járó hivatalokat vásároltak fiaik számára, leányaikat pedig hercegekhez adták feleségül. Necker miniszter 1789-es számításai szerint a francia nemesség közel 50%-a az elmúlt kétszáz év során szerezte meg nemesi rangját. A polgár legkönnyebben állami hivatalok megvásárlásával léphetett a nemesség soraiba, s a forradalmat megelőző másfél évszázadban egy új, hivatalnoki nemesség jött létre, „a talár nemessége". A régebbi, katonai erényeivel büszkélkedő nemesség, „a kard nemessége" persze lenézte a „felkapaszkodottak"-at, s mindent elkövetett, hogy a vezető állásokból kiszorítsa az újonnan nemesített családok tagjait. 1781-ben például elrendelték, hogy tiszti rangot csak az kaphat, aki négy generációra visszamenőleg igazolni tudja nemességét. A

legfényesebb hivatalokba természetesen a királynak bemutatott, a palotában forgolódó „udvari nemesség” tagjai emelkedhettek a legkönnyebben, akiket ezért vidéken élő nemesi társaik veszedelmes és önző parazitáknak tekintettek. A régi és új nemes, udvari és vidéki nemes ellentétét gazdasági és kulturális különbségek is fokozták. Az arisztokrácia egy része bekapcsolódott az árutermelésbe és hatalmas vagyont halmozott fel, másokat azonban csak kopott címerük és előjogaik maradványai különböztettek meg a parasztoktól. A nemesség felső rétege elsajátította a felvilágosodás eszméit, s a politikai hatalomból való nagyobb részesedés érdekében még előjogai egy részéről is hajlandó volt lemondani. Olyan társadalomról ábrándozott, amelyben a tehetség és a vagyon szabadon érvényesülhet, s a nemesek a brit felsőházhoz hasonló gyűlést alkotva, testületileg részesülnek a törvényhozó hatalomból, így az ország kormányzását nem az udvar intrikái irányítják. A forradalom első szakaszában e nemesi réteg tagjai a polgársággal vállvetve fognak harcolni az udvar ellen.

Franciaországban tehát a XVIII. század második felében nem volt egységes, összetartó uralkodó osztály. A lakosság 0,5-1,5%-át jelentő nemesség egymással versengő csoportokra bomlott, s a politikai válság, majd a forradalom idején sem lesz képes határozott, összehangolt fellépésre a régi rend védelmében.

A polgárság osztálya sem volt sokkal egységesebb a nemességnél: az adóbérlőket és a bankárokat egy világ választotta el a boltosoktól és a műhelytulajdonosoktól. Abban azonban valamennyien hasonlítottak egymásra, hogy vágyaik netovábbja a nemesi cím megszerzése volt: a forradalom demokrata polgári szárnyának majdani vezetői

1789 előtt még d'Antonnak és de Robespierre-nek nevezték magukat. Figaro kigúnyolta a színpadon gazdáját, az üresfejű arisztokratát, de a vígjáték írója, Beaumarchais nemesi rangot vásárolt magának. 1789 előtt még nem állt egymással szemben egységes, öntudatos polgári és nemesi osztály: osztályöntudatuk és antagonisztikus ellentétük csak a gazdasági, társadalmi és politikai válság talaján kibontakozó forradalom első összecsapásai során jött létre.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy a francia polgárság a forradalom előtt elégedett lett volna helyzetével. A társadalmi mobilitás csatornái egyre szűkebbnek bizonyultak a fokozódó nyomással szemben: az 1730-as évektől kevesebb lett a megvásárolható állami hivatal, áruk viszont az inflációval mind magasabbra szökött, a polgárság felső rétege tehát egyre nehezebben tudott beilleszkedni a nemesség soraiba. A régi és az új nemesség viszálya is megnehezítette a polgárság előbbre jutását a társadalmi ranglétrán. Egyes polgári foglalkozások művelőinek létszáma – például az ügyvédeké – olyannyira megnövekedett, hogy sokan már munkát sem találtak maguknak, s egyre nagyobb ellenszenvvel figyelték a vezető állásokban pöffeszkedő, öntelt, tehetségtelen udvaroncokat. A nagykereskedők a hétéves háborúban elvesztett gyarmatokat sajnálták, az ipar fejlődését a belső vámok és a céhek kiváltságai akadályozták. A Nagy-Britanniával megkötött 1786-os kereskedelmi szerződés hatására az olcsóbb angol szövetek elárasztották a francia piacot, és jelentős mértékben visszavetették a hazai textilipar fejlődését. Kisebb-nagyobb sérelmei tehát a polgárság valamennyi csoportjának voltak, s egyre általánosabbá vált az a vélemény, hogy az ország

kormányzati rendszere módosításokra szorul.

Módosításokra – de milyenekre? Egyesek a kiváltságos testületek előjogait támadták, amelyek megakadályozzák az ésszerű reformok bevezetését, mások az állami abszolutizmust, amely háttérbe szorítja az egyéni és testületi szabadságjogokat. „A középosztály dilemma előtt állt – írja Norman Hampson brit történész, középosztályon a polgárságot értve –, az abszolutizmust támadva az arisztokratikus kiváltságot és a partikularizmust támogatja, az ország gazdasági egysége felé pedig, úgy tűnt, a királyi despotizmus vezet. E kérdésekről a »filozófusok« is különböző nézeteket vallottak. Amikor Maupeou gyakorlatilag felszámolta a parlamenteket, Voltaire támogatta őt, míg írótársainak többsége tiltakozott a királyi despotizmus ellen. A polgári szabadságot és társadalmi egyenlőséget kombináló program csak akkor született meg, amikor a középosztály maga is bekapcsolódott a politikai küzdelmekbe.”{9}

A parasztok, bérmunkások és kispolgárok figyelmét a politikai küzdelmek helyett a megélhetés gondjai kötötték le. Az 1730-as évektől az 1770-es évekig ezek a gondok fokozatosan enyhültek: a francia mezőgazdaság virágzott, a terméshozam növekedett. Az ország lakossága 1700 és 1789 között 19 millióról 26 millióra emelkedett, és mi sem bizonyítja jobban a mezőgazdaság sikereit, mint az a tény, hogy ezt a rohamosan növekvő népességet el tudta látni élelemmel. Az 1770-es években azonban a fejlődés megtorpant. 1770-ben és 1774-ben a rossz termés felverte a gabona árát, 1778-ban pedig a kedvezőtlen időjárás miatt a szőlőtermelők kerültek válságba. 1782-ben és 1784-ben több tartományban kisebb mezőgazdasági válság zajlott le,

1785-1786-ban a szénahiány következtében az állattartás került nehéz helyzetbe. 1788-ban valódi meteorológiai katasztrófa következett be: a több hónapos szárazság után július 13-án pusztító vihar tört ki, amely végigsöpört az ország gabonatermő vidékein, és még azt a kevés búzát is megsemmisítette, amit az aszály meghagyott.

A mezőgazdasági válság átterjedt az iparra: a lakosság vásárlóereje csökkent, a piacot az olcsó, angol textiláruk uralták, a bérmunkások életszínvonala rohamosan hanyatlott. 1788-1789-ben ráadásul szokatlanul kemény tél köszöntött Franciaországra. Az utakat eltorlaszolta a hó, a folyók befagytak, az élelem- és tüzelőszállítás lehetetlenné vált.

A kenyér ára már 1788 augusztusától növekedni kezdett. Párizsban egy négyfontos cipó ára 9 souról szeptemberre 11, novemberre 12, decemberre 14 soura emelkedett, 1789 februárjára elérte a 14,5 sout, és nyár végéig ezen a szinten is maradt. Egy építkezésen dolgozó napszámos ekkoriban 30 sout keresett naponta, figyelembe véve azonban azt a tényt, hogy a forradalom előtt, az egyházi ünnepek nagy száma miatt 111 munkaszüneti nap volt egy évben, mindössze 18 sou körüli összeget költhetett el egy nap. „Normális” gazdasági viszonyok közepette keresetének 50%-át fordította kenyérre, 16%-át egyéb élelemre, 15%-át ruházkodásra, 5%-át fűtésre, 1%-át pedig világításra. 1789 februárjától azonban már arra kényszerült, hogy fizetése 80%-át kenyérre költse.{10} Amikor a párizsi nép körében elterjedt, hogy egy Réveillon nevű tapétagyáros a bérek csökkentését javasolta, felkelés tört ki a fővárosban. Április 27-én és 28-án megtámadták és kirabolták Réveillon gyárát, a katonaság összecsapott a lázadókkal, s az utcai

harcok mintegy háromszáz halálos áldozatot követeltek, sokkal többet, mint a Bastille három hónappal későbbi bevétele.

A feszültség vidéken is növekedett. A parasztság (Franciaország népességének 80%-a) többsége személyét tekintve szabad volt, földje után azonban földesúri terheket viselt, fizette a papi tizedet és az állami adókat: a vagyonadót, a fejadót, a huszadot, az útépítési pótadót, a sóilletéket és a fogyasztási cikkeket sújtó kisegítő adókat. Ezek a terhek a gazdasági fellendülés időszakában sem voltak jelentéktelenek, a gazdasági-pénzügyi válság idején azonban elviselhetetlenné váltak. A nép nem tulajdoníthatta a demográfiai fejlődésnek és a gazdasági válságnak a váratlan ínséget, haragja inkább a hatalom helyi képviselői, a földesúr, a gazdag szerzetes és az állami adószedő ellen fordult.1789 tavaszán országszerte támadások indultak a pékségek és a gabonaraktárak ellen, a parasztok több helyen megtagadták a papi tized fizetését, és arról beszéltek, hogy „a jó király gonosz tanácsadói" ki akarják éheztetni a népet.

A gazdasági válság tehát társadalmi feszültséget eredményezett. Nyilvánvaló volt, hogy május és augusztus között, amikorra a gabonakészletek elfogynak, országszerte felkelések, éhséglázadások robbannak majd ki. Ilyen megmozdulásokra nemegyszer sor került már a francia történelemben. 1789-ben azonban ezek a lázadások történelemformáló erővé válhattak, mert egybeestek egy több éve húzódó politikai válság tetőpontjával.

*

A francia állam élén 1774 óta XVI. Lajos állt. Békésebb történelmi időszakban valószínűleg népszerű uralkodó lett volna. Jóindulatú, intelligens, művelt ember volt, aki mélyen átérzett felelősségtudattal viselte koronáját. Tökéletesen hiányzott azonban belőle a politikai érzék, a határozottság és a kitartás, amelyre e válságos időszakban a legnagyobb szüksége lett volna.

Előnytelen külseje (nagyon kövér volt) és szexuális problémái miatt állandó önbizalomhiánnyal küszködött elegáns és hedonista udvaroncai között. Képtelen volt arra, hogy következetes politikát folytasson. A kormányzat minden intézkedésével maga ellen fordította az arisztokrácia valamelyik frakcióját, s ha ennek a csoportnak sikerült huzamosabb ideig nyomást gyakorolnia a királyra, a gyenge és határozatlan uralkodó előbb-utóbb engedett nekik, és visszavonta intézkedéseit. Így aztán XVI. Lajos bizonyos ponton túl egyetlen miniszterét sem támogatta. A végső konfliktushelyzetek elől kitérve hol ettől, hol attól a csoporttól hagyta befolyásolni magát, és egyetlen elhatározását sem hajtotta végre következetesen. Maga is érezte, hogy másképp kellene viselkednie, és nem sok öröme telt az uralkodásban. Amikor egyik minisztere beadta lemondását, XVI. Lajos e szavakkal búcsúzott tőle: „Maga szerencsésebb nálam, mert leköszönhet."

Felesége, Marie Antoinette, Mária Terézia osztrák főhercegnő és magyar királynő leánya vonzó külsejű, átlagos szellemi képességekkel felruházott, kissé felületes asszony volt. Egyáltalán nem volt viszont léha és pazarló, mint ellenségei hirdették róla, fiatalsága elmúltával megkomolyodott, s ha nem tör ki a forradalom, valószínűleg visszahúzódó, családjának élő királyné vált

volna belőle. Forradalmak és társadalmi válságok idején azonban az uralkodók külföldi származású feleségei ideális bűnbakká válnak: alattvalóik csak az idegent látják bennük, s a „hazafiak” szemében hamarosan ők testesítik meg a régi rend minden valóságos és elképzelt bűnét, s az új rend ellen elkövetett valamennyi árulást. Így járt Gertrúd, II. András magyar király merániai felesége; Henrietta Mária, I. Károly angol király francia felesége; Alekszandra Fjodorovna, II. Miklós orosz cár német felesége; és ez lett a sorsa Marie Antoinette-nek is, akit már jóval a forradalom előtt e névvel illettek alattvalói: „az osztrák nő”.

Az uralkodópár legnagyobb hibája az volt, hogy nem ismerte az országot, és nem is törekedett megismerésére. A Párizstól mintegy tizenkét kilométerre fekvő versailles-i palotában töltötték napjaikat – XIV. Lajos kora óta ez volt a francia királyok székhelye – és teljesen eltemetkeztek az udvar intrikáktól áthatott belvilágában. Mindössze három alkalommal tettek utazást királyságukban: először 1775-ben, amikor Reimsben megkoronázták őket, másodszor 1786-ban, a cherbourg-i kikötő átadásakor, harmadszor pedig 1791-ben, amikor szökni próbáltak Franciaországból. A fenyegető politikai válsággal egy határozatlan és tapasztalatlan királynak kellett szembenéznie, aki még saját országát sem ismerte kellőképpen.

*

A politikai válság a pénzügyi válságból bontakozott ki. 1786. augusztus 26-án Charles Alexandre de Calonne, a pénzügyek főfelügyelője (manapság pénzügyminiszternek

hívjuk ezt a tisztséget) közölte királyával, hogy az állam a csőd szélén áll.

Calonne szerint a királyság bevétele 1786-ban 475 millió livre volt (1 livre 20 sounak felelt meg), kiadása azonban 587 millió livre lesz. A két összeg különbségét, a 112 millió livre-es deficitet kölcsönökből kell fedezniük, 1776 óta azonban már 1250 millió livre kölcsönt vettek fel, s az elkövetkezendő nyolc év alatt évente 50 millió, rövid lejáratú kölcsön visszafizetése válik esedékessé. Mit tehetnek? Kiadásaik nagy részét a hadsereg emészti fel, amelynek a létszámát nem szoríthatják vissza, mert ezzel Franciaország nemzetközi tekintélyét veszélyeztetnék. Az adományok, a járadékok és a királyi udvartartás költségeinek csökkentésével legfeljebb 30-40 millió livre-et takaríthatnak meg, ez az összeg azonban az éves deficit egyharmadát is alig fedezné. Az államcsőd bejelentése megalázó lenne, s melyik bank kölcsönözne ezek után egy csődbe ment kincstárnak? Az adókat az évszázad folyamán többször is felemelték, további emelésük a kedvezőtlen gazdasági helyzetben lázongásokat, felkeléseket váltana ki.

„Könnyűszerrel kimutatható – mondta Calonne –, hogy lehetetlen tovább fokozni az adót, végzetes lenne tovább folytatni a kölcsönzést, és nem elegendő gazdasági reformokra elszánni magunkat. A dolgok jelenlegi állapotában szokványos módszerekkel nem érjük el célunkat. Az egyetlen hatékony gyógymód, az egyetlen út, amely még nyitva áll előttünk, a pénzügyek rendbehozatalának egyetlen eszköze nem más, mint az egész állam újjáélesztése, alkotmánya hibás részeinek átdolgozásával.”{[11]}

A miniszter átfogó reformprogramot terjesztett az

uralkodó elé, amelynek lényege több kisebb adó eltörlése, s egy általános, papi, nemesi és polgári földbirtokra egyaránt kiterjedő földadó bevezetése volt. E földadó begyűjtését a már meglevő, vagy újonnan létrehozott tartományi gyűlések irányítanák. XVI. Lajos elfogadta a programot, és Calonne hozzálátott végrehajtásához.

Egy királyi rendelet azonban csak akkor emelkedett törvényerőre, ha a parlamentnek nevezett legfelsőbb törvényszékek, „a talár nemességéinek fellegvárai beiktatták a többi törvény közé. A kiváltságaikat féltékenyen őrző parlamentek azonban esküdt ellenségei voltak minden reformnak, s Calonne megpróbálta nélkülük elfogadtatni a francia társadalommal a reformokat.

1786. december 29-én bejelentették az Előkelők Gyűlésének összehívását. Ez a 144 fős testület a királyság vezető tisztviselőiből állt: hercegekből, püspökökből, az államtanács tagjaiból és a városok elöljáróiból. Calonne abban bízott, ha ezt a magas fórumot sikerül megnyernie reformjainak, akkor nem kell huzakodnia a parlamentekkel.

Az Előkelők 1787. február 22-én kezdték meg üléseiket. Calonne nem boldogult velük: többségük nem érezte felhatalmazva magát arra, hogy a nemzet egésze nevében elfogadja az adóügyi reformokat, mások nem bíztak Calonne-ban, s voltak, akik egyszerűen kiváltságaikat féltették. A miniszter megpróbált a közvéleményhez fellebbezni. Reformjavaslatait röpiratok formájában kinyomtatta és közzétette. A társadalom felfigyelt a válságra, de a franciák többsége csak az adók megemelésére tett kísérletnek tekintette Calonne reformjait. Politikai ellenfelei viszont aktivizálódtak, a királyt Calonne ellen fordították, aki április 8-án

elbocsátotta miniszterét.

XVI. Lajos az új kormány élére Étienne Charles de Loménie de Brienne-t, Toulouse érsekét nevezte ki. Brienne feltárta az Előkelők Gyűlése előtt a kincstár elszámolásait, és módosításokat eszközölt Calonne programján, amelyet a fenyegető pénzügyi helyzet miatt az új kormány sem vethetett el. Az Előkelők azonban a módosított programot sem voltak hajlandók elfogadni, s kijelentették, hogy adóügyi kérdésekben csak az országos Rendi Gyűlés határozhat. Ezzel hosszú időre megfogalmazták a nemesi ellenzék programját. A Rendi Gyűlést utoljára 1614-ben hívták össze, s az abszolút monarchia híveinek szemében már afféle elavult, középkori intézménynek számított.

Brienne javaslatára a király május 25-én feloszlatta az Előkelők Gyűlését. A központi kormányzatnak az arisztokrácia ellenállása miatt nem sikerült békés eszközökkel megoldania a pénzügyi válságot. Kénytelen volt tehát erélyesebb eszközökhöz folyamodni. Kezdetét vette az „előforradalom” időszaka.

Az új minisztérium Brienne és Lamoignon főpecsétőr vezetésével felvilágosult jellegű, összetett reformprogramot dolgozott ki, amely érintette a jog, a nevelésügy, a hadügy és a pénzügy kérdéseit. Biztosították a polgárjogokat a protestánsok számára is, akik idáig nem számítottak teljes jogú állampolgárnak. A reformokhoz hozzácsatolták Calonne programját, és a tervezetet elküldték a parlamentekhez, beiktatásra. Az ellenzéki mozgalom vezetését ekkor már a parlamentek ragadták magukhoz: megtagadták az adóügyi rendeletek beiktatását, és a Rendi Gyűlés összehívását követelték.

1787. augusztus 6-án a király személyesen elnökölt a párizsi parlament ülésén (ezt az eljárást nevezték „királyi ülés”-nek), és megparancsolta a rendeletek beiktatását. A parlament másnap érvénytelennek minősítette ezt a lépést, mire a király augusztus 15-én vidékre száműzette a parlamenti tanácsosokat, 19-én pedig betiltott minden politikai klubot és vitakört a fővárosban. Párizs lecsendesedett, a vidék azonban nem.

Brienne-nek végül sikerült kiegyeznie a parlament tagjaival. Lemondott az új adókról, helyettük a régi „huszad” kiterjesztését javasolta, és ígéretet tett arra, hogy 1792-re összehívja a Rendi Gyűlést. A párizsi parlament tanácsosai diadalmenetben tértek vissza a fővárosba, s egy kis ideig úgy tűnt, hogy a válság megoldódott.

A kormánynak azonban addig is fedeznie kellett valahogyan a kiadásait, amíg az adókat beszedik, s ezért november 19-én a párizsi parlament ülésén a király egy újabb kölcsön beiktatását kérte. Vita bontakozott ki, s az uralkodó megparancsolta, hogy hajtsák végre utasításait. Orléans hercege ekkor felállt, és így szólt:

– Felség, engedje meg, hogy törvénytelennek minősítsem parancsát!

„Egyedi esemény ez a királyság történetében – írta Talleyrand emlékirataiban. – A királyi hercegek már nem egyszer szegültek szembe a királlyal fegyverrel a kézben, de még sohasem próbálták alkotmányos korlátok közé szorítani hatalmát.”{12}

XVI. Lajos felháborodottan hagyta el az ülést, a parlament pedig természetesen a hercegnek adott igazat, és nem iktatta be a kölcsönt. Orléans hercegét másnap vidéki birtokaira száműzték, két parlamenti tanácsost pedig

börtönbe vetettek. Az uralkodó és az arisztokrácia között kiújult a konfliktus.

1787 novembere és 1788 májusa között a tartományi gyűlések és a vidéki parlamentek sorra megtagadták az új rendeletek beiktatását. A párizsi parlament a kormány ellencsapására felkészülve május 3-án kijelentette, hogy a királyság „alaptörvényei” szerint adót csak a Rendi Gyűlés beleegyezésével vethet ki a kormány, s a bírói eljárás nélküli bebörtönzést törvénytelen, zsarnoki intézkedésnek bélyegezte. A megtorlás nem sokáig váratott magára. Május 8-án a kormány rendeleti úton felszámolta a parlamentek politikai befolyását, a királyi rendeletek beiktatásának jogát az újonnan megalapítandó „plenáris törvényszékek”-re ruházták.

A parlamentek természetesen megtagadták az utasítás végrehajtását, tiltakozó levelekkel s röpiratokkal árasztották el az országot, amelyekben a „zsarnokság”-ot támadták és a Rendi Gyűlés összehívását követelték. A mozgósított tömegek az utcákra özönlöttek, több vidéki városban utcai harcok robbantak ki. Rennes-ben megostromolták a királyi hadsereg parancsnokának házát, Grenoble-ban a lakosság június 7-én meghátrálásra késztette a katonákat. Dauphiné tartomány nemesei összehívták a rendi tartománygyűlést, amelyben a parlamentek régi jogkörének visszaállítását és az országos Rendi Gyűlés összehívását követelték. Itt jelentették ki először, hogy a harmadik rendnek, amely Franciaország közrendű polgárait, kézműveseit és parasztjait képviseli majd, annyi képviselővel kell rendelkeznie, mint a nemességnek és a papságnak együttvéve, és azt is kimondták, hogy a Rendi Gyűlés megalakulásakor a

tartomány hajlandó lesz lemondani helyi kiváltságairól.

A kormány feje felett egyre jobban összecsaptak a hullámok. A vidéki nemesség delegációkat indított útnak Versailles felé, amelyek a rendeletek visszavonását kérelmezték az uralkodótól. A királyi hercegek kollektív levélben tiltakoztak a Brienne-minisztérium reformjai ellen. Az egyházi rend időről időre „önkéntes adomány”-nyal járult hozzá az államháztartás költségeihez, most azonban a kért 8 millió livre helyett csak 1,8 millió livre-et volt hajlandó megszavazni. A „plenáris törvényszékek” tisztségeit senki sem akarta elfogadni. A kegyelemdöfést a pénzügyi összeomlás adta meg: a bizonytalan helyzetű kormánynak egyetlen bankház sem hitelezett, s augusztus 16-án fel kellett függeszteni a kincstári kifizetéseket.

A minisztérium – és vele együtt a francia abszolút monarchia – pénz híján kénytelen volt kapitulálni. Brienne a Rendi Gyűlés összehívásának időpontját előrehozta 1789 májusára, majd augusztus 24-én lemondott, és azt javasolta a királynak, hogy Jacques Neckert állítsa az új minisztérium élére.

Ez a svájci bankár 1776-tól 1781-ig a királyság pénzügyi főfelügyelője volt. Nagy népszerűségre tett szert, amikor adóemelés nélkül biztosította, hogy Franciaország bekapcsolódhasson az amerikai függetlenségi háborúba. 1788. augusztus 25-én a király első miniszterré nevezte ki, s Necker Brienne és Lamoignon valamennyi rendeletét eltörölte. Pénzügyi kapcsolatai révén sikerült kölcsönt szereznie kormányának, s az áremelkedés miatt aggódó tömegeket azzal a bejelentéssel nyugtatta meg, hogy állami ellenőrzés alatt fogja tartani a gabonakészletek szétosztását. A párizsi parlament harangzúgás és

népünnepély közepette újra elfoglalta régi helyét, a zavargásokhoz hozzászokott párizsi nép pedig ennek örömére tüntetéseket szervezett, és összecsapott a rendfenntartó egységekkel.

A parlament első feladata az volt, hogy törvénybe iktassa a Rendi Gyűlés összehívását. A beiktatás megszövegezése azonban hatalmas erejű botrányt keltett, és fordulatot idézett elő a politikai küzdelmekben. A parlament ugyanis szeptember 25-én kimondta, hogy a Rendi Gyűlés az 1614-es szabályok szerint fog ülésezni: 1614-ben a rendek azonos számú küldöttet választottak, egymástól elkülönítve tanácskoztak, s minden rendnek egy szavazata volt. Ha 1789-ben is ezt az eljárást fogják követni, akkor a papi és nemesi rend könnyűszerrel leszavazhatja majd a nemzet 98%-át képviselő harmadik rendet. A liberális nemesség és a felvilágosult polgárság tagjaiból kialakuló „hazafias párt" hatalmas méretű propagandakampányt indított a parlament határozata ellen. Azt követelték, hogy a harmadik rend annyi képviselőt választhasson, mint a papság és a nemesség együttvéve, a három rend együtt tanácskozzon, és minden képviselő önálló szavazattal bírjon.

Ha a „hazafias párt"-ról beszélünk, nem szabad a XIX-XX. század politikai szervezeteire gondolnunk, inkább olyan laza társasági körökre, amelynek tagjai azonos politikai véleményen vannak, s minden hivatalos keret nélkül találkoznak egymással. Az 1788 második felére kialakuló „hazafias párt" tagjai a felvilágosult, liberális reformok hívei voltak, legnevesebb képviselői között papokat, nemeseket és polgárokat egyaránt találhatunk. Közéjük tartozott La Rochefoucauld-Liancourt és

Aiguillon herceg, Lameth, Ségur és Clermont-Tonnerre gróf, Le Franc de Pompignan, Champion de Cicé és Boisgelin érsek, Lubersac és Talleyrand püspök, Duport, Hérault de Séchelles és Le Pelletier parlamenti tanácsos, Target és Bergasse ügyvéd, Volney és Lacretelle iró, valamint Condorcet, a filozófus, Laborde, a bankár, Rabaut de Saint-Étienne református lelkész és Mirabeau, a deklasszálódott nemes. Szabadkőműves páholyokban, a nagyvilági szalonokban és a párizsi Palais-Royal kávéházaiban találkozgattak egymással. Két szorosabb jellegű szervezetük Adrien Duport tanácsos és Orléans hercegének személye körül jött létre. Az előbbi, az úgynevezett Harmincak Társasága kiterjedt levelezést folytatott a különböző vidéki klubokkal és vitakörökkel, s körleveleik nagy szerepet játszottak a közvélemény tájékoztatásában. A dúsgazdag Orléans hercege ügynökhálózatot szervezet megbízottai jelentős propagandatevékenységet folytattak, s abban reménykedtek, hogy XVI. Lajos esetleges bukása után trónra juttathatják a herceget. Nem szabad azonban eltúloznunk e két szervezet jelentőségét: elősegítették ugyan a reformeszmék elterjedését, de a tömegeket nem a propaganda mozgósította, hanem a gazdasági és politikai válság.

1788 őszéig a polgári és nemesi ellenzék együtt harcolt az udvar abszolutizmusa ellen, a Rendi Gyűlés szervezeti kérdéseiről kibontakozó vita azonban egyre jobban eltávolította egymástól a polgári és nemesi álláspontokat. Necker november 6-ra ismét összehívatta a királlyal az Előkelők Gyűlését, hogy megtárgyalja velük a Rendi Gyűlés szervezeti kérdéseit. Az Előkelők ragaszkodtak az

1614-es szabályzathoz, s öt királyi herceg nyilvános levélben óvta az uralkodót minden újítástól. A röpiratok ettől kezdve egyre élesebb hangnemben támadták a kiváltságos rendek önző magatartását, s a kormányhoz december végéig mintegy nyolcszáz beadvány érkezett a Rendi Gyűléssel kapcsolatban.

Necker december 27-én tette közzé a kormány határozatait: a harmadik rendet annyian képviselik majd a gyűlésben, mint a két másik rendet együttvéve, a szavazás és az ülésezés kérdéseiről azonban majd az összegyűlt képviselők fognak határozni. A legfontosabb kérdés tehát nyitott maradt, mert hiába kétszerezték meg a közrendű képviselők számát, ha minden rendnek egyetlen szavazata lesz. A kormány nagy hibát követett el: nem döntötte el hatalmi szóval a vitát, és a döntés elodázásának a Rendi Gyűlés megosztottsága lett a következménye.

A röpiratkampány folytatódott. 1789 januárjában jelent meg Sieyès abbé „Mi a harmadik rend?” című röpirata, amelyben a szerző már azt fejtegette, hogy a nemesség nem tagja a nemzetnek, hiszen semmiféle hasznos tevékenységet nem végez. Mailet du Pan, a svájci újságíró így írt ugyanebben a hónapban: „Az ellentétek átrendeződtek. Király, zsarnokság, alkotmány – ezek már másodlagos kérdések. A háború a harmadik rend és a két másik rend között folyik.”

A kormány 1789 januárja és áprilisa között dolgozta ki a választási szabályzatot. Minden huszonöt év feletti, adófizető férfit szavazóképesnek tekintettek, a papság és a nemesség közvetlenül, a harmadik rend közvetett módon, „kétlépcsős” eljárással választotta meg képviselőit. A kormány a februártól megkezdődő választások idején

tökéletesen passzív maradt. Nem állított jelölteket, nem folytatott propagandát, meg sem próbálta befolyásolni a választókat, holott a papság és a közrendűek nagy részét minden bizonnyal sikerült volna megnyernie. A „hazafias párt” tagjai azonban mindent elkövettek a közvélemény liberális irányú befolyásolására. A Harmincak Társasága és Orléans hercegének ügynökei reformjavaslatokat, röpiratokat és a követutasításokhoz készített tervezeteket küldtek szét az országban. Jelentős mértékben azonban aligha sikerült befolyásolniuk a választások kimenetelét.

A liberális nemesek csak a párizsi választásokon arattak elsöprő győzelmeket, a nemesi rend képviselőinek többsége a konzervatív, vidéki nemesség soraiból került ki. Az egyházi rend választásain az alsó papság számbeli fölénye bizonyult meghatározónak: képviselőik kétharmada plébános volt, és csak egyhatoduk püspök. A harmadik rend képviselői valamennyien polgárok voltak, egyetlen paraszt vagy kézműves sem került be közéjük. 25%-uk ügyvéd, 43%-uk hivatalnok vagy tisztviselő volt.

Minden választókerületben úgynevezett „panaszfüzetek”-et készítettek, amelyben a választók összefoglalták képviselőik számára sérelmeiket és változtatási javaslataikat. E dokumentumok egyértelműen bizonyítják, hogy 1789-ben a francia társadalom valamennyi rendje egyetértett abban, hogy az ország politikai és kormányzati reformokra szorul, az adókivetéshez a Rendi Gyűlés egyetértésére van szükség, az egyéni szabadságjogokat pedig alkotmánnyal kell biztosítani. A királyi hatalom szükségességét senki sem vonta kétségbe, a korlátlan abszolutizmust azonban egyöntetűen elítélték. A kiváltságos rendek készen álltak

bizonyos kisebb jelentőségű kiváltságok feladására, és elvben a közteherviseléssel is egyetértettek. A papság és a nemesség küldöttei azonban elvetették a vallásszabadság, illetve a teljes állampolgári egyenlőség eszméjét, amelyek központi helyet foglaltak el több polgári „panaszfüzet”-ben. A rendek közötti és a rendeken belüli nézeteltérések dacára 1789 első hónapjaiban még mindenki abban bízott, hogy a Rendi Gyűlés a társadalmi egyetértés szellemében és a királysággal együttműködve fog tevékenykedni.

A Rendi Gyűlésen azonban olyan komoly nézeteltérések merültek fel a kiváltságos rendek és a harmadik rend, valamint maga a gyűlés és a monarchia között, hogy a nemzeti egység létrejöttéhez s az abszolutizmus visszaszorításához egy új erő, a néptömegek beavatkozása vált szükségessé. A néptömegek fellépése pedig rákényszerítette a Rendi Gyűlés képviselőit a régi rend teljes megsemmisítésére.

A Rendi Gyűlés 1789. május 4-én nyílt meg Versailles-ban. A háromszáz nemesi, háromszáz papi küldött, s a harmadik rend mintegy hatszáz képviselője ünnepélyes menetben vonult végig a városon, hogy részt vegyen a Szent Lajos templomban tartott istentiszteleten. Az általános lelkesedés azonban már másnap keserű kiábrándultsággá változott, amikor meghallgatták a király, Necker és Barentin főpecsétőr megnyitó beszédeit. A miniszterek csak pénzügyi, jogi és oktatási reformokat emlegettek, politikai kérdésekről egyetlen szó sem esett, XVI. Lajos pedig így beszélt:

– A legpontosabban fel fogom tárni önök előtt a pénzügyi helyzetet, s önök kijelölik számomra a leghatékonyabb eszközöket a pénzügy rendezésére, a

hitelképesség megerősítésére. Ez a nagy és üdvös feladat lesz tanácskozásaik fő tárgya!...

A nemesség és a papság képviselői elvonultak saját üléstermeikbe, hogy hozzálássanak a tanácskozáshoz, a harmadik rend azonban megindította a harcot az együttes ülésezésért. Felszólítást küldtek a kiváltságos rendekhez, hogy csatlakozzanak hozzájuk. A papság és a nemesség képviselőinek többsége azonban nem akarta kitenni magát a harmadik rend közvetlen nyomásának. A nemesség elsöprő szavazattöbbséggel elvetette a csatlakozási javaslatot, mindössze negyvenhat nemes szavazott mellette. A papság már jobban megoszlott: 133-an szavaztak a csatlakozás ellen és 114-en mellette. A harmadik rend nem volt hajlandó belenyugodni a kudarcba, s újabb tárgyalásokat kezdeményezett az egyesülés érdekében. Egy egész hónap telt el eredménytelen huzavonával, s a Rendi Gyűlés, amelytől egész Franciaország azt remélte, hogy varázsütésre megold minden problémát, még csak hozzá sem látott munkájához.

Necker helyzete ezalatt megrendült a minisztérium élén. A király elsőszülött fia, a nyolcéves trónörökös július 4-én meghalt. Az uralkodócsalád mélységes gyászában visszavonult marly-i kastélyába, ahol XVI. Lajos Necker politikai ellenfeleinek a hatása alá került. Az országban egyre gyakoribbá váltak a zavargások, s a kenyérhiány miatt lázongó nép már nemcsak „a király rossz tanácsadói”-t vádolta, hanem az önző kiváltságos rendeket is, akik megakadályozzák, hogy a harmadik rend megoldja a válságot.

Ilyen körülmények között került sor a polgárság első, valóban forradalmi jellegű lépéseire. Június 10-én a

harmadik rend úgy döntött, hogy még egyszer, utoljára felszólítja a papságot és a nemességet a csatlakozásra, majd egységes gyűlésként kezd tevékenykedni, függetlenül a felszólítás eredményétől. „Itt az ideje, hogy elvágjuk a köteléket!” – jelentette ki Sieyès abbé, a harmadik rend képviselője. A papság és a nemesség küldötteinek nevét egyszerűen felírták a távolmaradottak listájára. Az erélyes fellépés eredménnyel járt: június 13-án a papi rend három képviselője már jelentkezett a névsorolvasásnál, pár nap múlva pedig tizenhat társuk is velük tartott. Június 17-én a harmadik rend felvette a Nemzetgyűlés címet, határozatilag kimondta, hogy a kivetett adók csak addig tekinthetők törvényesnek, amíg a Nemzetgyűlést fel nem oszlatják, s az államadósság visszafizetéséért a nemzet nevében felelősséget vállalt. Ezekkel a dekrétumokkal voltaképpen kiragadták az adóügy és pénzügy ellenőrzését a király kezéből. XVI. Lajos már nem volt szuverén uralkodó Franciaországban.

Június 19-én a király elhatározta, hogy 23-án „királyi ülés”-t tart, és érvényteleníti a gyűlés határozatait. A harmadik rend üléstermét három napra bezárták, hogy a „királyi ülés”-hez szükséges belső átalakításokat elvégezhessék, a képviselőket azonban elmulasztották minderről értesíteni. Június 20. reggelén a képviselők ott álltak tanácstalanul a szabad ég alatt, a szemerkélő esőben, üléstermük bezárt ajtaja előtt. Felháborodva bevonultak egy közeli épületbe, amelyben labdajátékokat szoktak tartani, s ott ünnepélyesen megesküdtek, hogy nem oszlanak szét, ameddig ki nem dolgozták Franciaország új alkotmányát. Két nap múlva egy templomban gyűltek össze, ahol 149 papi és 3 nemesi képviselő csatlakozott

hozzájuk. A rendek egyesülése tehát már majdnem befejezett ténnyé vált, mielőtt még a király fellépett volna ellene.

Necker abban reménykedett, hogy az uralkodó kiegyezést hoz létre a három rend között, de amikor megtudta a király valódi szándékait, benyújtotta lemondását, és távol maradt a „királyi ülés”-ről. XVI. Lajos ugyanis június 23-ra teljesen az udvar reakciós tagjainak hatása alá került, és a „királyi ülés”-en fenyegető hangnemben megparancsolta, hogy a rendek külön termekben tanácskozzanak. A harmadik rend határozatait érvénytelennek nyilvánította, s bár elvben elismerte a közteherviselést, kijelentette, hogy „a földdel vagy hűbérbirtokkal rendelkező személyek kiváltságait és előjogait” fenn kell tartani. A reformok hívei előtt nyilvánvalóvá vált, ki mellett áll a király: ahelyett, hogy a nemzet egészének érdekeit képviselné, reakciósabbnak mutatkozik a kiváltságos rendeknél, hiszen e rendek képviselőinek nagy része már elfogadta az együttes ülésezést.

Miután az uralkodó elhagyta a termet, a harmadik rend, s a két kiváltságos rend több tagja a helyén maradt. Dreux-Brézé márki, a szertartásmester így szólt hozzájuk:

– Uraim, hallották, mit parancsolt a király!

– Úgy gondolom, a gyűlésező nemzetnek nem lehet parancsokat osztogatni – felelte szárazon Bailly, a Nemzetgyűlés elnöke, Mirabeau márki pedig így kiáltott:

– Igen, uram, hallottuk, mit sugalltak a királynak! De ön, uram, aki a Nemzetgyűlés előtt nem lehet a király szószólója, ön, akinek itt sem helye, sem szava, sem felszólalási joga nincs, ön nem emlékeztethet minket a

király szavaira! Menjen, és mondja meg azoknak, akik küldték, hogy mi a nép akaratából vagyunk itt, és csak a szuronyok hatalmának engedünk!

A szertartásmester riadtan kihátrált a teremből, s a képviselők úgy döntöttek, hogy kitartanak határozataik mellett.

Ez már nyílt ellenszegülés volt a királyi hatalommal szemben. Másnap a papság képviselőinek többsége, harmadnap pedig negyvenhét nemesi küldött hagyta el üléstermét, és csatlakozott a Nemzetgyűléshez. A lázadók tábora megnövekedett.

XVI. Lajos számára nem maradt más hátra, mint a „királyok végső érve”, a fegyveres erővel való fellépés. A hadseregek összevonásához azonban idő kellett, s ezért az uralkodó színleg elismerte vereségét. Felkérte Neckert, hogy maradjon meg hivatalában, s június 27-én felszólította azokat a papi és nemesi képviselőket, akik még megőrizték különállásukat, hogy csatlakozzanak a Nemzetgyűléshez. Miközben azonban a képviselők a létrejött egység felett örvendeztek, az országutakon királyi futárok vágtattak, tarsolyukban mozgósítási parancsokkal.

A Soissons-ban állomásozó svájci zsoldosok számára már június 22-én kiadták a parancsot, hogy vonuljanak Párizsba. A június 23-i sikertelen „királyi ülés” után három nappal hat ezredet mozgósítottak: a Bouillon-Infanterie, Nassau-Infanterie és Provence-Infanterie ezredek összesen 2700 gyalogosát, a Royal-Allemand ezred 400, a Dauphins-Dragons ezred 300 és a Maistre de Camp Général de Cavalerie 300 lovasát. Július 1-én újabb parancsok érkeztek a vidéki helyőrségekhez, amelynek következtében a metzi Castela ezred 900 svájci dragonyosa

és a Soissons-ban állomásozó Toul-Artillerie tüzér zászlóalj is megindult Párizs felé. Július 7-én Verdunból indítottak útnak 300 huszárt. Július második hetében Párizs körül már mintegy 30 000 katona állomásozott, akik közül 17 730 a június 23-i „királyi ülés” után érkezett a főváros vidékére.

A Nemzetgyűlés aggódva figyelte a hadseregek gyülekezését. Július 6-án Versailles-ban a képviselőkkel rokonszenvező francia gárdisták összetűztek a külföldi zsoldosokkal, s egy huszáregységet megfutamítottak. 8-án Mirabeau márki a Nemzetgyűlés szószékén dörgedelmes beszédet tartott a csapatösszevonások ellen. Párizsban még nagyobb volt az izgalom. A kenyér ára nem csökkent, minősége viszont romlott, s egyeseknek még a boltok előtti több órás ácsorgás után sem jutott belőle. A forrongó tömeg a város körüli vámőrségnek tulajdonította a drágaságot, s július 8-án lovasokkal kellett szétoszlatni a vámállomások előtt tüntető sokaságot. A párizsi gárdisták körében „veteránok tanácsa” alakult, s több katona megfogadta, hogy nem vesz részt olyan akcióban, amely a Nemzetgyűlés ellen irányul. Július 10-én két munkanélkülit, akiket egy huszártiszt megtámadása miatt letartóztattak, társaik kiszabadítottak, s a katonaság meghátrált a fenyegető tömeg előtt. Este az Invalidusok Székházának tüzérei fellázadtak, nyolcvanan közülük kivonultak a nép közé, s nagy ünnepélyt rendeztek tiszteletükre.

A párizsi választásokat csak május 23-án fejezték be. Az elektorok mintegy négyszáz fős testülete, amely a kétlépcsős választás második szakaszában megválasztotta a főváros képviselőit, a feszült politikai helyzet miatt nem

oszlatta fel önmagát, hanem tanácskozó testületté alakult és rendszeres üléseket tartott. A júliusi zavargások már ezt a tekintélyes polgárokból álló gyülekezetet is megriasztották. 10-i ülésükön Bancal des Issarts elektor azt a javaslatot tette, hogy alakítsanak polgárőrséget a rend fenntartására, hiszen a városok önvédelmi joga még a királyság jogainál is ősibb eredetű.

Párizs szemmel láthatólag kezdett kicsúszni XVI. Lajos kezéből. A nép az éhínség miatt lázongott, a helyőrség egy része nyíltan melléjük állt, a polgárság pedig azon igyekezett, hogy átvegye a város irányítását. A feszültség elérte azt a fokot, amikor már egyetlen szikra is elegendő a robbanáshoz.

III. Hét nap története

JÚLIUS 11. – HÁROM ÜLÉS

Thomas Jefferson, az Amerikai Egyesült Államok majdani elnöke, aki 1785 óta hazája teljhatalmú diplomáciai képviselőjeként tartózkodott Franciaországban, 1789. július 11-én, szombaton a következőket írta Thomas Paine-hez címzett levelében:

„... A Nemzetgyűlés (mert ezt a nevet vették fel) tevékenysége minden fázisában nyugalmat, bölcsességet és akkora határozottságot tanúsított, hogy kész lett volna inkább a négy sarkán lángra lobbantani a királyságot, és vele pusztulni, mintsem egyetlen jottányit is engedni a kormányzat teljes megújításának programjából. Ma már vitathatatlanul övé a hatalom: a végrehajtó szerv és az arisztokrácia a lábainál hever, a nemzet, a papság és a hadsereg többsége vele tart, a régi kormányzatot megsemmisítették, és most hozzálátnak, hogy az alapoktól kiindulva létrehozzanak egy újat.”{13}

Jefferson meglehetősen derűlátóan körvonalazta a politikai helyzetet. Az arisztokrácia konzervatív szárnyának *és* a királynak – akit a fiatal észak-amerikai köztársaság képviselője egyszerűen csak „végrehajtó szerv”-ként emlegetett – esze ágában sem volt a Nemzetgyűlés lába elé borulni. Legjobban maguk a Nemzetgyűlés – vagy ahogy két napja mondták:

Alkotmányozó Nemzetgyűlés – képviselői voltak ezzel tisztában, amikor július 11. délelőttjén megnyitották ülésüket a versailles-i Hotel des Menus-Plaisirs (a Kis Élvezetek Palotája) nagytermében.

A legkülönbözőbb híresztelések terjedtek körükben: katonákkal fogják szétkergetni a Nemzetgyűlést, a király fivérei feketelistákat készítenek, az ellenzék tizenkét vezetőjét fel fogják akasztani... A képviselők feszült hangulatban foglalták el helyüket.

Mint minden ülés kezdetén, most is közzétették a napirendet, majd felolvasták a beérkezett leveleket, ezúttal Bordeaux, Poitiers és még néhány kisebb város üzenetét. Montargis választókerületének nemesei levélben tudatták a gyűléssel, hogy képviselőiket a feszült politikai helyzetre való tekintettel korlátlan képviseleti jogokkal ruházzák fel. Egyes választókerületek ugyanis pontosan előírták, milyen politikát kell követniük képviselőiknek.

Az üzenetek meghallgatása után Le Franc de Pompignan, az idős vienne-i érsek emelkedett szólásra, aki július 3. óta a Nemzetgyűlés elnöke volt. (Az elnöki megbízatás tizenöt napra szólt.) Az érsek az előző napon egy küldöttség élén a királynál járt, és felkérte XVI. Lajost, hogy vonja vissza a Párizs és Versailles körül állomásozó hadseregeket. Most felolvasta a király válaszát:

– Közismert tény, hogy Párizsban és Versailles-ban, szemeim láttára és a Rendi Gyűlés színe előtt rendszeresen zavargásokra kerül sor...

Már az első mondat is felért egy arculcsapással. XVI. Lajos a „Rendi Gyűlés” kifejezést használta, tehát változatlanul nem hajlandó tudomásul venni a június 17. óta bekövetkezett változásokat.

–... Itt az ideje, hogy felhasználjam a rendelkezésemre álló eszközöket a főváros és környéke rendjének helyreállítására és fenntartására, hiszen legfőbb kötelességeim közé tartozik a közbiztonság megőrzése. Ezek azok az okok, amelyek arra indítottak, hogy csapatokat vonjak össze Párizs körül. Nyugtassák meg a Rendi Gyűlést, hogy a csapatoknak nincs más rendeltetésük, mint az újabb zavargások meggátolása, a nyugalom, a törvényes rend fenntartása és a tanácskozásaikhoz szükséges szabadság biztosítása. Tanácskozásaiktól távol kell tartanunk mindennemű kényszert, lármát és zavargást. Csak rosszindulatú egyének téveszthetik meg alattvalóimat elővigyázatossági rendszabályaimmal kapcsolatban. Mindig alattvalóim boldogítására törekedtem, s úgy érzem, biztos lehetek abban, hogy szeretnek, és hűek hozzám. Ha azonban a csapatoknak a szükség által parancsolt Párizs körüli állomásoztatása továbbra is aggodalmat keltene, hajlandó vagyok a Rendi Gyűlést saját kívánságára Noyonba vagy Soissons-ba áthelyezni, magam pedig Compiègne-be költözni, hogy továbbra is kapcsolatban maradjunk egymással.{14}

Az utolsó mondat már nyílt fenyegetést sugallt. Csak egy saját hadseregeitől körülvett uralkodó kínálhatja fel ilyen gúnyos magabiztossággal népe képviselőinek, hogy „saját kívánságukra" „hajlandó" eltávolítani őket a pártjukon álló főváros közeléből egy csendesebb, vidéki városkába, ahol persze teljesen ki lesznek szolgáltatva az udvar kénye-kedvének.

A terem felzúgott, többen is felugrottak és szót követeltek. Elsőként Crillon gróf lépett a szószékre.

Felháborodott képviselőtársait azzal próbálta lecsendesíteni, hogy kijelentette: kénytelenek tudomásul venni az elhangzottakat, hiszen:

–... Egy becsületes király szava áthághatatlan akadály!

A Nemzetgyűlés tagjai nem is kételkedtek XVI. Lajos becsületességében, jellemszilárdságában és határozottságában azonban már korántsem bíztak annyira. Aggályaiknak a következő felszólaló, Mirabeau gróf adott hangot.

Az ötvenéves Honoré Gabriel Riquetti, Mirabeau grófja a gyülekezet egyik leghíresebb, vagy inkább leghírhedtebb személyisége volt. Élettörténete csak a XVIII. század nagy kalandorainak, Casanovának vagy Cagliostrónak a pályafutásához mérhető. Botrányos dőzsöléseiért, párbajaiért és szerelmi kalandjaiért háromszor került hosszabb-rövidebb időre börtönbe, egy férjes asszony megszöktetéséért halálra is ítélték. Kiszabadulása után válópere kavart fel nagy port, majd ontani kezdte a politikai és közgazdasági röpiratokat. Berlini és londoni utazásai során titkos diplomáciai feladatokat teljesített, és bárki szolgálatában hajlandó volt kamatoztatni íráskészségét. Miután mind családja, mind az arisztokrácia kivetette soraiból, a Nemzetgyűlésen a harmadik rend követeként jelent meg. Kitűnő szónok volt, bármikor készen állt a legszellemesebb rögtönzésekre és a legcsattanósabb válaszokra, az alkotmányos monarchia híveként nagy népszerűségre tett szert az abszolutizmus elleni támadásaival. Képviselőtársai azonban ismerték individualista, nagyravágyó természetét, tudtak megvásárolhatóságáról, tökéletes erkölcsi gátlástalanságáról, és nem bíztak meg benne.

Külsejéből sajátos vitalitás áradt. Lenyűgözően csúnya férfi volt, akiért bolondultak a nők. Hatalmas fején dús, szétálló hajkorona keretezte himlőtől elcsúfított, kiélt arcát. Egyik rajongója népszerűsége csúcspontján levelet írt neki, és arra kérte, írja le külsejét. Mirabeau így válaszolt: „Drága asszonyom, képzeljen el egy himlős tigrist!"

– Uraim – kezdte most beszédét –, a király szava kétségkívül méltó a legteljesebb bizalomra, erre kötelez minket közismert jósága és megbízhatunk erényeiben is. De uraim, a király szava, bármily megnyugtató is legyen, nem megfelelő biztosíték egy olyan minisztérium mellett, amely megtéveszti jámborságát! Mindannyian tudjuk, hogy nagyobb óvatossággal elkerülhettük volna a zavargásokat, és tisztában vagyunk azzal is, hogy a franciáknak a királyba vetett hagyományos bizalma nem annyira erény, mint inkább bűn, ha kiterjed a kormányzat egészére! Valóban, ki hagyná figyelmen kívül, hogy éppen vak és ingatag meggondolatlanságunk vezetett bennünket századról századra és mulasztásról mulasztásra egészen a jelenlegi válságig, amelynek fel kell nyitnia szemünket végre, ha ugyan nem akarunk az idők végezetéig lázongó és rab gyermekek maradni!...{15}

Mirabeau azt az ismert taktikát követte, amelyhez az ellenzék akkor folyamodik, amikor még nem képes nyíltan szembeszállni a legfelsőbb hatalommal: a király jó, miniszterei azonban rosszak, és nyilván megtévesztik őt. Támadásának hevességéhez valószínűleg hozzájárult Necker iránti ellenszenve is. A Rendi Gyűlés megnyitása idején ugyanis fel akarta ajánlani szolgálatait a miniszternek, aki azonban bántó közömbösséggel kezelte őt. Mirabeau megsértődött, és most, a Nemzetgyűlés

szószékén így mennydörgött:

– Jobb belátásra kell bírni ezt a minisztériumot!

Beszéde végén kijelentette: sem Noyonba, sem Soissons-ba nem hajlandó elköltözni képviselőtársaival, a seregek visszavonását pedig nem a félelem, hanem a közérdek követeli meg.

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés azonban nem a Necker-minisztériumot tartotta felelősnek a csapatösszevonásokért, és senki sem támogatta Mirabeau-t. Lubersac, a chartres-i érsek kijelentette, a király üzenete alaposabb megfontolást érdemel, és azt indítványozta, hogy a vitát halasszák el a következő ülésre. Ezzel a többség egyet is értett, és rátértek a napirendre.

La Fayette márki lépett a szószékre, iratköteggel a kezében.

A harminckét éves márki, teljes nevén Marie Joseph Paul Yves Roch Gilbert Motier, tizennyolc éves korában azzal lepte meg környezetét, hogy átkelt az óceánon, és csatlakozott a függetlenségükért harcoló amerikai államok hadseregéhez. Barátságot kötött George Washingtonnal, végigharcolta a függetlenségi háborút, s ezzel mindkét kontinensen nagy népszerűségre és hírnévre tett szert. Amerikai élményei egész életét meghatározták, a szabadság, a demokrácia és a liberalizmus lelkes hívévé vált. Eszméinek megvalósulását saját hazájában azonban csak egy alkotmányos királyság keretein belül tudta elképzelni. Hosszú élete során jottányit sem változtatott e meggyőződésén, amelyhez puritán, idealista szenvedéllyel ragaszkodott. Egyik életrajzírója, Arthur Higgs igen találóan jellemzi személyiségét: „Amikor pályafutása során a politikai hatalmat kellett volna gyakorolnia, ő csak arra

volt képes, hogy személyes kiválóságáról tegyen tanúbizonyságot. A polgárháború hullámain egy regényhős hánykolódott, az élet választásai előtt egy puritán álmodozó jött zavarba, akinek minden fordulatnál el kellett volna hallgattatnia a lelkiismeretét ahhoz, hogy államférfiként léphessen fel... Nem formálhat jogot a legnagyobb egyéniségeknek kijáró tiszteletünkre... A második listán azonban, a hű szolgálattevők és a tiszta jellemek között meg fogja őrizni az első helyet.”{16} Georges Lefebvre, századunk egyik legnagyobb francia történésze is hasonló véleménnyel volt róla: „Őszintesége, önzetlensége és nagylelkűsége dicsfénnyel vette körül, de politikai tapasztalatok és valóságérzék helyett romantikus illúziók, és sajátos, fiatalos hiúság jellemezte. Inkább szimbólum volt, mint vezető.”{17}

Külseje meglehetősen átlagos volt. Vöröses haja, magas, csapott homloka és szelíd pillantású, nagy szemei miatt Jules Michelet, a forradalom történetírásának klasszikusa, tőle szokatlan rosszmájúsággal, egy jámbor birkáéhoz hasonlította La Fayette arckifejezését. Kortársai azonban inkább „nemes egyszerűség”-et olvastak le vonásairól, és nyugodt, komoly magatartásával sikerült elnyernie legtöbbjük rokonszenvét.

A Nemzetgyűlés alkotmány-előkészítő bizottsága július 9-én tette közzé első jelentését, amelyben kifejtette, hogy Franciaország leendő alaptörvényét olyan nyilatkozatnak kell megelőznie, amely az ember természetes jogainak számbavételével meghatározza az alkotmány alapelveit. La Fayette úgy érezte, eljött az ő ideje. Már 1789 januárjában elkészített egy tanulmányt az ember természetes jogairól, majd átadta Jeffersonnak, az amerikai Függetlenségi

Nyilatkozat megfogalmazójának, aki elolvasta, és jegyzeteket fűzött hozzá. Az alkotmány-előkészítő bizottság jelentése után La Fayette megígérte, hogy másnap közzéteszi tervezetét, majd még egy nap haladékot kért, és átdolgozta a januárban írt szöveget.

Tizedikén Orléans hercegének valamelyik híve – talán maga Mirabeau, aki ekkoriban kapcsolatban állt a herceggel – felkereste La Fayette-et, és közölte vele, hogy katonai tapasztalatai miatt az udvar különösen veszélyes ellenfelének tekinti, majd felajánlotta neki a szövetséget Orléans hercegével. „Orléans hercege számomra mindössze egy magánszemély – felelt – a márki jövőjét semmivel sem tekintem fontosabbnak a nemzet jövőjénél... Felesleges pártot alapítani, ha az ember az egész nemzet oldalán áll. Azt kell tennünk, ami helyes, anélkül, hogy a következményekkel törődnénk, és fel kell építenünk az épületet, vagy az utókorra kell hagynunk az építőanyagot, mások számára.”{18} Ilyen építőanyagnak tekintette La Fayette azt a tervezetet is, amelyet július 11-én a Nemzetgyűlés elé terjesztett.

Beszéde elején elmondta, hogy választói utasításai egyelőre megfosztják a szavazás lehetőségétől, az auvergne-i nemesség még nem ruházta fel korlátlan képviselői jogokkal, de annál fontosabbnak találja gondolatai közzétételét. Akár közvetlenül a nemzet elé tárja majd a Nemzetgyűlés „a vitathatatlan igazságok manifesztumát”, akár bevezetésként csatolja majd az alkotmányhoz, az alapelvek tisztázása elsődleges fontossággal bír, bármily egyszerűek és közhelyszerűek is legyenek ezek az elvek. Az ember természetes jogai kinyilatkoztatásának két gyakorlati célja van: egyrészt

„emlékeztet azokra az érzelmekre, amelyeket a természet minden ember szívébe elplántált”, másrészt „tévedhetetlen útmutatást ad majd a nemzet képviselőinek a kezébe, amely állandóan visszavezeti őket a természeti és társadalmi jog forrásaihoz”.

–... Ahhoz, hogy egy nemzet szeresse a szabadságot, csak meg kell ismernie, és ahhoz, hogy szabad legyen, csak kívánnia kell! – hangzott el a felvilágosodás optimista hitvallása a Nemzetgyűlés előtt.

La Fayette jó érzékkel hangsúlyozta, hogy nem áll szándékában azonnal elfogadtatnia tervezetét, csak el szeretné érni, hogy a Nemzetgyűlés küldje el megvitatásra különböző bizottságaihoz.

– Remélem, első kísérletem arra ösztönzi majd a gyűlés több tagját, hogy elkészítsék saját tervezeteiket, amelyek esetleg jobban megfelelnek majd a gyűlés szándékainak. Ebben az esetben örömmel támogatom majd e tervezeteket, akár a sajátom rovására is.

Az ügyes szónoki fordulatot a hallgatók tapssal honorálták, és La Fayette rátért a tervezet szövegére.

– A természet minden embert szabadnak és egyenlőnek teremtett; a társadalmi rend szükségszerű megkülönböztetései csak a közhasznosságon alapulhatnak.

A márki januári tervezetében még nem volt szó a szabadságról, csak az egyenlőségről – az azóta eltelt hónapok eseményei azonban nyomot hagytak az ő eszmevilágán is.

– Minden ember elidegeníthetetlen és elévülhetetlen jogokkal született: a véleményszabadság, a becsületről és az életről való gondoskodás, a saját személyével, szorgalmával és képességeivel való szabad rendelkezés,

gondolatainak minden elérhető eszközzel történő szabad terjesztése, a jólétre való törekvés és az elnyomatásnak való ellenállás jogával.

Az aktuális politikai helyzetben különösen nagy jelentősége volt annak, hogy La Fayette az ellenállás jogát is megemlítette. A Nemzetgyűlés egyre nagyobb figyelemmel kísérte szavait.

– Az egyén természetes jogai gyakorlásának nincsenek korlátai, kivéve azokat, amelyek a társadalom többi tagja számára biztosítják e jogok gyakorlását.

– Senki sem köteles engedelmeskedni más törvénynek, mint annak, amelyet személyesen vagy képviselői révén elfogadott, amelyet előre kihirdettek és jog szerint alkalmaznak.

– Minden szuverenitás forrása a nemzet. Egyetlen testület vagy magánszemély sem gyakorolhat olyan hatalmat, amely nem ebből ered.

– Minden kormányzat egyedüli célja a közjó. Ez megköveteli, hogy a törvényhozó, végrehajtó és igazságszolgáltató hatalmakat pontosan elkülönítsék egymástól, szervezetük pedig biztosítsa a polgárok szabad képviseletét, a képviselők felelősségét és a bírák pártatlanságát.

– A törvénynek világosnak, pontosnak és minden polgár számára egységesnek kell lennie.

– Az adózást szabadon kell elfogadni, és megfelelő arányban szétosztani.

– Mivel a visszaélések, valamint az egymást követő generációk joga szükségessé teszi az emberi intézmények felülvizsgálatát, lehetővé kell tenni a nemzet számára, hogy bizonyos esetekben rendkívüli gyűlésre hívja össze

képviselőit, amelyen megvizsgálhatják és szükség esetén korrigálhatják az alkotmány hiányosságait.{19}

A felolvasás végén lelkes tapsvihar tört ki a teremben. Trophime Gérard Lally-Tollendal gróf, a liberális nemesség egyik képviselője meleg szavakkal fejezte ki saját és képviselőtársai elismerését:

– A tervezet valamennyi elve szent, eszméi nagyok és fenségesek, a szónok pedig azzal a hévvel beszélt a szabadságról, amellyel egykoron meg is védelmezte!...

Ez az utalás La Fayette amerikai tevékenységére újabb tapsvihart váltott ki. A márki tervezetének fő forrása a Philadelphiában tizenhárom évvel korábban megfogalmazott Függetlenségi Nyilatkozat volt. A francia La Fayette még a felvilágosodás legközismertebb alapelveit is amerikai közvetítéssel tette magáévá. Tervezete nagy hatást gyakorolt az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának későbbi megszövegezésére: a Nyilatkozat 1., 3., 4., 6., 11. és 14. cikkelye többé-kevésbé megegyezik La Fayette fogalmazványának megfelelő bekezdéseivel.

Lally-Tollendal azonban kétségeinek is hangot adott. Vajon az amerikai tapasztalatok, amelyekből La Fayette merített, megfelelő példák-e Franciaország számára? Közzé lehet-e tenni az általános emberi jogokat, mielőtt még az alattvaló és az uralkodó viszonyának nagyon is aktuális problémáját rendeznék? Nem eredményezne-e túlzott elvárásokat, vagy éppen további zavargásokat a nyilatkozat elhamarkodott közzététele? Arra kérte a Nemzetgyűlést, adják át La Fayette tervezetét az alkotmány-előkészítő bizottságnak, de ne tegyék közzé, amíg az alkotmány el nem készült.

A képviselők többsége egyetértett Lally-Tollendallal. Indítványát megszavazták, és ezzel az ülés be is fejeződött.

*

Az egyik képviselő még délután kocsira ült, és elindult Párizs felé. Joseph Guillotinnek hívták, ötvenegy éves orvos volt. Pár éven belül meglehetősen kétes értékű világhírre tett szert: 1790 januárjában azt az emberséges javaslatot tette a Nemzetgyűlés színe előtt, hogy a halálbüntetéseket – a felesleges szenvedés elkerülése végett – a továbbiakban egy Itáliában régóta ismert nyaktiló segítségével hajtsák végre. Javaslatát elfogadták, és a párizsiak – a doktor minden tiltakozása ellenére – hamarosan csak guillotine néven emlegették az elmés szerkezetet, mintha a doktor lányáról beszélnének. Pár év múlva – Victor Hugo szerint – már ezt vágták a szemébe: „Te a Feuillants klub embere vagy, de a lányod jakobinus!”{20} (Az említett klub a mérsékelt alkotmányos monarchisták gyülekezőhelye volt.)

1789 tavaszán a főváros elektorai előbb titkárukká, majd Párizs egyik képviselőjévé választották Guillotint. A doktor továbbra is fenntartotta velük a kapcsolatot, és ezen a napon a lehető legsürgősebben értesíteni akarta őket az ülés eredményeiről.

A párizsi városházán az elektorok gyűlése már második napja vitatkozott arról, van-e joguk elöljáró testületet választani és polgárőrséget létesíteni. Radikálisabb javaslatok is elhangzottak: vegyék saját kezükbe a város vezetését, létesítsenek kapcsolatot Franciaország többi nagyvárosával, döntéseiket pedig közvetlenül a

Nemzetgyűléssel tudassák! Az egyik elektor, de Leutre azt követelte, ne is oszoljanak szét ezen a napon, tartsanak permanens ülést, különben:

–... Ez év július 13-ja még katasztrofálisabb lesz, mint az elmúlt év július 13-ja! – Akinek hirtelen nem jutott eszébe, mi is történt akkor, annak gyorsan megsúgták: ezen a napon pusztította el a vihar a termés nagy részét.

Az elektorok többsége azonban még visszariadt a szélsőséges követelésektől. Éppen jókor jött Guillotin doktor, aki lecsillapította a kedélyeket. Elmondta, milyen kérdésekkel foglalkozott aznap a Nemzetgyűlés, közölte, hogy a Necker-minisztérium helyzete szilárd, s végül átadta az elektoroknak La Fayette és Lally-Tollendal aznapi beszédeit. Mindkettőt felolvasták, megtapsolták, és úgy határoztak, haladéktalanul ki is fogják nyomtatni.

A hangulat megjavult. Mivel szombat volt, a vitát két nappal elhalasztották, és azzal a jóleső érzéssel távoztak, hogy nincs ok a pesszimizmusra, amíg a Nemzetgyűlés az emberi jogokról vitatkozik, és Necker a helyén van.

Pedig Necker ekkor már nem volt miniszter. Abban az időpontban, amikor az elektorok ülése véget ért, már elhagyta Versailles-t, és Párizst nagy ívben elkerülve, feleségével együtt gyorskocsin száguldott az északi határ felé.

Ezen a napon ugyanis egy harmadik ülésre is sor került, amelyen maga XVI. Lajos elnökölt.

Az uralkodót környezete, felesége, fivérei és a minisztérium néhány tagja már hetek óta unszolta, hogy bocsássa el Neckert, és lépjen fel határozottabban a Nemzetgyűléssel szemben. XVI. Lajos azonban óvatos volt: előbb megfelelő mennyiségű katonát kívánt Versailles

és Párizs köré gyűjteni, s egy határozott, kemény ember kezébe akarta adni a vezetést. Választása Breteuil báróra, a királyi család régi bizalmasára esett. Július 9-én a Necker-minisztérium a király indítványára tagjai közé választotta Breteuilt. A báró másnap már meg is érkezett Gisors-ból Versailles-ba, és hosszasan tanácskozott XVI. Lajossal. Megbeszélésük szerint a király 11-re összehívta minisztereit, Necker számára azonban nem küldtek meghívót.

Az ülésen a király azt tanácsolta, ne várjanak további hadseregekre, hanem azonnal lépjenek fel a zavargások ellen. A tanács tagjai tudtak a francia gárdisták párizsi lázadásáról, az országszerte növekvő nyugtalanságról, és az is tudomásukra jutott, hogy a főváros elektorai polgárőrség felállításáról tanácskoznak. A király javaslatát elfogadták. A kormány vezetését Breteuil báró vette át. Neckerrel együtt buktak támogatói is: Montmorin gróf, a külügyminiszter, Puységur gróf, a hadügyminiszter és Saint-Priest gróf, aki tárca nélküli miniszterként vett részt a kormány munkájában. La Luzerne gróf, tengerészeti és gyarmatügyi miniszter ezek után maga ajánlotta fel lemondását, amit a király el is fogadott.

Madame de Staël, Necker lánya, a későbbi híres írónő szerint Breteuil báró a biztonság kedvéért le is akarta tartóztatni Neckert, XVI. Lajos azonban ezt már feleslegesnek tartotta.{21} Valószínűleg eszébe jutott 1785 augusztusa, amikor a bárónak sikerült rábeszélnie őt Rohan bíboros letartóztatására, s ennek következtében a „nyakláncper” országos botránnyá fajult. A király megnyugtatta Breteuil-t: Necker megígérte neki, hogy minden utasítását teljesíti. Néhány sort írt egy darab

papírra, és elküldte a miniszternek.

Jacques Neckert az udvar vadul gyűlölte, a nép pedig istenítette, holott ez a kitűnő pénzügyi szakember és igen középszerű politikus egyikre sem szolgált rá. Magas, testes, ötvenhét éves férfi volt, fennmaradt arcképein kissé nagyképű mosollyal néz maga elé. Délután három órakor kapta meg a király levelét, amelyben felszólították, hogy haladéktalanul és minden feltűnés nélkül hagyja el Franciaország területét. Necker éppen ebédelt, családtagjai és vendégei körében. A levél elolvasásakor szeme sem rebbent – nyilván várta már ezt a fordulatot. A küldönccel visszaüzent az uralkodónak, hogy végre fogja hajtani az utasítását. A levelet zsebre tette, és folytatta az ebédet. Vendégei semmit sem vettek észre, még lánya, Madame de Staël is csak másnap értesült a történtekről. Ebéd után Necker feleségével együtt kikocsizott, és pár óra múlva már hiába keresték. Teljesítette a király parancsát, elhagyta az országot, és két nap múlva már Brüsszelben volt.

Itt egy ügyes sakkhúzást hajtott végre: levélben értesítette amszterdami üzletfeleit, a Hope-fivéreket, hogy távozása semmiben sem módosítja a Párizs gabonaellátásáról aláírt szerződéseket, amelyekért továbbra is személyes garanciát vállal. Ezzel a lépéssel – amely igen hamar közismertté vált – csak fokozta párizsi népszerűségét. Nem ez volt az első menesztése, és valószínűleg bízott közeli visszatérésében. Egyelőre azonban feleségét Brüsszelben hagyta, és Caupette álnéven továbbutazott Liége-en, Kölnön és Frankfurton át Svájc felé. Július 20-án érkezett meg Baselba. Inkognitója dacára a városi elöljáróság diadallal fogadta, és ünnepélyesen megkoszorúzta „Caupette” urat. A nevezetes vendég a

Háromkirályokhoz címzett fogadóban szállt meg, ahol még ezen a napon kis híján sor került a világtörténelem egyik legkínosabb találkozására, amelyet, ha színpadon látnánk, valószínűleg hatásvadász, erőltetett drámaírói fogásként utasítanánk el.

Egy ismeretlen abbé jelent meg a fogadó tulajdonosainál, és közölte, hogy egy előkelő francia család részére kíván szállást foglaltatni. Amikor azonban meghallotta, ki költözött be az imént az egyik lakosztályba, sürgősen visszavonta a rendelést, és másik fogadót keresett. Megbízójának meglehetősen kínos lett volna, ha szállásán naponta kell találkoznia azzal a politikussal, akinek a megbuktatásában oroszlánrészt vállalt, s akinek a megbuktatása miatt menekülésszerűen kellett elhagynia Franciaországot.

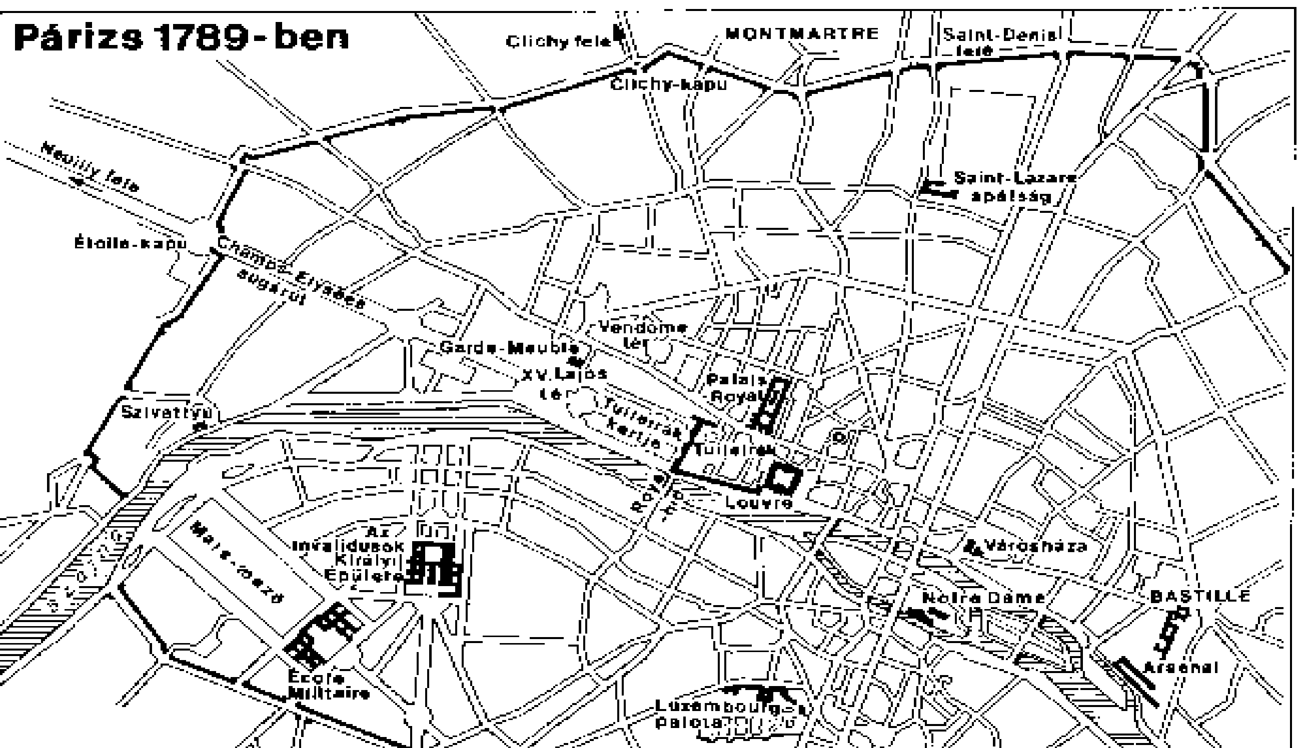
Polignac hercegnőről van szó, a királyi gyermekek nevelőnőjéről és Marie Antoinette legbelsőbb barátnőjéről, aki ezek után kénytelen volt a baseli Vademberhez címzett vendégfogadóban kipihenni az út fáradalmait. Versailles-ban még a Necker-ellenes, reakciós udvari klikk egyik vezető személyisége volt, s most egyesek szerint még arra is rákényszerült, hogy pénzt kérjen kölcsön egykori ellenfelétől. Ez azonban nem valószínű, hiszen a királyné bőkezűen megjutalmazta távozása előtt. De ezzel a kitérővel talán már túlságosan is elébe vágtunk az eseményeknek – térjünk vissza július 12-hez.

JÚLIUS 12. – A FELKELÉS

Az energikus Breteuil báró nem vesztegette az időt: már vasárnap reggel hozzálátott az új minisztérium összeállításához. Csak Barentin főpecsétőr és Villedeuil, a királyi udvartartás államtitkára maradt a helyén, a többi miniszteri posztra új embereket állított. A tengerészeti, külügyi s pénzügyi tárcát három jelentéktelen tisztviselővel töltette be, Arnaud de Laporte-tal, La Vauguyonnal és Chaumont de la Galaizière-rel, hadügyminisztere pedig Victor Francois de Broglie marsall lett, a Párizs környékén állomásozó hadseregek hetvenegy éves főparancsnoka. Az új minisztérium legnépszerűtlenebb tagja Joseph Francois Foulon államtanácsos volt: a párizsiak őt tartották felelősnek az élelmiszerhiányért; tíz nap múlva, július 22-én vejével, Berthier-vel együtt népítélet végzett vele. Jefferson egyik levelében azt írta, hogy az új miniszterek közismertek voltak „török despotizmusukról”, kijelentése azonban inkább a közhangulatot tükrözi, mint a tényeket.

A Breteuil-minisztérium optimista volt: legsürgősebb feladatának a pénzügyek rendezését tekintette. Broglie megnyugtatta őket, hogy harmincezer katonájával kezeskedik Párizs nyugalmáért. Michelet így jellemzi az öreg marsaik: „... Ismertették vele a helyzetet és a veszélyt, elmagyarázták neki, hogy nem a harcmezőn van, hanem egy olyan város előtt, amelyben nyolcszázezer lélek, jutott el az izgalom legmagasabb fokára. Broglie nem hallgatott senkire. A hétéves háború foglya maradt; nem ismerve mást, mint a katonát és a nyers erőt, a polgár iránti megvetéssel eltelve biztos volt benne, hogy a nép azonnal megfutamodik, amint megpillant egy egyenruhát. Nem tartotta szükségesnek, hogy Párizsba küldje a seregeket, de körülvétette a várost külföldi ezredekkel, és ügyet sem

vetett a nép ingerültségének fokozódására.”{22} Első helyettesének, Pierre Joseph Victor de Besenval bárónak július 5-i levelében megparancsolta, hogy „... vezénylő tisztjeinek a lehető legpontosabb és legmértéktartóbb parancsokat adja. Kizárólag védelmezőként lépjenek fel, a legnagyobb gonddal kerüljenek minden bajt, minden összecsapást a néppel, és csak a polgárok biztonságát veszélyeztető erőszakosság vagy fosztogatás esetén nyissanak tüzet.” Ez a parancs még mindig érvényben volt, Broglie egy hét elteltével sem változtatott rajta semmit.

Párizs 1789-ben
Clichy felé
MONTMARTRE
Saint-Denis felé
Clichy-kapu
Saint-Lazare apátság
Neuilly felé
Étoile-kapu
Champs-Élysées sugárút
Vendôme tér
Garde-Meuble
XV. Lajos tér
Palais Royal
Tuileriák kertje
Tuileriák
Szivattyú
Louvre
Pont-Royal
Az Invalidusok Királyi Épülete
Városháza
Mars-mező
Notre Dame
BASTILLE
Arsenal
École Militaire
Luxembourg-palota

A hadseregek tehát hetek óta vonulgattak fel s alá Párizs körül, egyre fokozva a nyugtalanságot, ugyanakkor azonban megtiltották nekik, hogy határozott fellépéssel elvegyék a lakosság kedvét az aktív ellenállástól. Broglie irracionálisnak tűnő rendeletei mögött a tizennyolcadik század hadászati elvei húzódtak meg: a zsoldosseregek fenntartása drága mulatság, az értékes legénységet kímélni kell, s ezért a hadvezér lehetőleg kerülje a véres, döntő összecsapásokat. A győzelmeket gyors hadsereg-átcsoportosításokkal, a stratégiai pontok mielőbbi és vér nélküli elfoglalásával vívták ki; ha az ellenfél úgy látta, hogy csökkennek győzelmi esélyei, rendszerint visszavonult, vagy megadta magát. A francia katonatisztek azonban 1789 júliusában olyan ellenféllel kerültek szembe, „aki" nem ismerte, és nem tartotta tiszteletben a hadászat bevett szabályait.

Necker bukása egyetlen napig sem maradt titokban a Nemzetgyűlés képviselői előtt. Voltak, akik már szombat este nem mertek hazatérni, és letartóztatástól rettegve, barátaiknál töltötték az éjszakát. Vasárnap reggel elhűlve látták, hogy Versailles-ban az őrséget megduplázták, az Orangerie elnevezésű pavilonba német ezredek költöztek, az udvarban futárok és hírvivők adják egymásnak a kilincset. Hamarosan kiderült, hogy a hadsereg megszállta a Párizs felé vezető utakat, a postaforgalom megszakadt, a sèvres-i és Saint-Cloud-i hidakat lezárták. Ez a „blokád" persze nem mérhető XX. századi mércével, aki nagyon akart, el tudott jutni egyik városból a másikba, a Nemzetgyűlés képviselői azonban úgy érezték, mindennek vége. Hirtelen ráébredtek, hogy már napok óta gyanúsan vidámnak látták Artois grófját, a király fivérét és a

Polignac családot, az udvar legreakciósabb tagjait. Szájról szájra járt a hír, hogy Beaupoil de Saint-Aulaire, Poitiers érseke nyilvánosan kijelentette: „Az nevet, aki utoljára nevet!”

Ezen a napon a Nemzetgyűlés nem ülésezett, de azért este hat körül több képviselő felkereste a Hotel des Menus-Plaisirs nagytermét. Elnökük távol maradt, szabályos ülést nem tarthattak. Idegesen és borúlátóan vitatták meg a helyzetet, majd tanácstalanul szétoszlottak. Grégoire abbé, aki ezekben a napokban a Nemzetgyűlés egyik jegyzői tisztségét töltötte be, már el is rejtette a birtokában levő dokumentumokat. Tizenkilenc napja Mirabeau még büszkén kiálthatta oda Dreux-Brézé márkinak, hogy a Nemzetgyűlés csak a szuronyok hatalmának hajlandó engedni – és most minden jel arra mutatott, hogy eljött az idő, amikor valóban meg kell hajolniuk az említett hatalom előtt.

*

Ezen a vasárnap délelőttön meleg, napfényes idő örvendeztette meg a párizsiakat. Az utcákon, sétányokon és parkokban tarka tömeg kavargott. Előző éjszaka plakátokat ragasztottak ki, amelyeken a hatóság rendre és nyugalomra intette Párizs lakóit, s közölte velük, hogy a csapatösszevonásokra csak a közbiztonság fenntartása érdekében került sor. A plakátok persze inkább felizgatták, mintsem megnyugtatták az utca népét, és amint feltűnt valahol egy lovas őrjárat, gúnykiáltások, szitkok harsantak fel, és kövek repültek a katonák után.

Necker elbocsátásának híre délelőtt kilenc körül érkezett

meg a fővárosba. Először a bankárok és a tőzsdeügynökök körében terjedt el a hír. Dufresnoy, Laborde de Méréville, Boscary, Delessert, Prévôteau, Coindre és a pénz világának többi hatalmassága tisztában volt azzal, hogy Necker távozásával az állami értékpapírokba vetett bizalom is odalett, másnap a tőzsdén egyre többen akarnak majd megszabadulni részvényeiktől, az értékpapírok ára esni kezd, és az állami bank csődje elkerülhetetlenné válik. A bankárok szalonjaiban döntés született: nem nyitják meg a tőzsdét, amíg a helyzet nem tisztázódik. Egyik ügynöküket, egy bizonyos Madimer-t azonnal Versailles-ba küldték, hogy rendszeresen tájékoztassa őket a fejleményekről. Madimer-nek azonban aligha akadt a közeljövőben érdemleges jelentenivalója, hiszen az események irányítását ezen a napon a főváros vette a kezébe.

A legnagyobb tömeg – mint mindig – július 12-én is a Palais-Royalban kavargott, sétányait és kávéházait szinte ellepték a hírekre éhes párizsiak. Ez a díszes épületektől közrefogott pompás park a XVIII. század végén még egyáltalán nem volt olyan csendes, előkelő és nyugodt hely, mint manapság. Richelieu bíboros építtette a XVII. század első felében, halála után XIII., majd XIV. Lajosra szállt. A „Napkirály” azonban nem szerette a lázongó, zűrzavaros Párizst, udvarát Versailles-ba helyeztette át, a Palais-Royalt pedig öccsének, Orléans hercegének ajándékozta. 1780-ig a palota és a kert a francia arisztokrácia zártkörű szórakozóhelye volt, ekkor azonban a népszerűségre törekvő Lajos-Fülöp, Orléans hercege, XIV. Lajos öccsének ükunokája megnyitotta a kertet egész Párizs előtt. Az épületek helyiségeit klubok, ékszerészek, könyvkereskedők és kávéház-tulajdonosok vették bérbe, a

kert megtelt sétálókkal, a közeli tőzsde épületéből átszivárogtak a spekulánsok, idegyűltek a szabadkőművesek, akiknek a herceg a nagymesterük volt, s mivel a kertbe mint magántulajdonban levő területre nem hatolhattak be a rendőrség emberei, a Palais-Royal vonzotta a prostituáltakat és a zsebmetszőket is.

1789 nyarán a Palais-Royal látogatóit szinte elhalmozták röpiratokkal, volt olyan hét, amikor kilencvenkét kiadvány látott napvilágot. Az indulatok egyre jobban elszabadultak, egyesek székre állva szónokoltak, és a népet a kormány ellen uszították. Július 6-án a nyugtalanság már oly riasztó méreteket öltött, hogy Orléans hercege személyesen kérte fel a tüntetőket a távozásra, s mivel már őrá sem hallgattak, kénytelen volt a katonaság segítségét kérni. Fegyverhasználatra ezúttal nem került sor, a tömeg a katonák láttán szétoszlott. Két nap múlva egy rendőrügynök le akart tartóztatni valakit a kertben, a tömeg azonban egészen a Petits-Péres templomig kergette, s elfogása után nemcsak a fülét vágták le, de még vissza is cipelték a Palais-Royalba, s bedobták a szökőkútba. Július 9-én nyilvánosan elfenekeltek egy asszonyt, akit a nép ellenségének találtak, 10-én pedig ünnepséget és bált rendeztek a lázadó katonák tiszteletére, akik a Palais-Royalba vonultak.

Július 12. délelőttjén a kertben La Fayette és Lally-Tollendal előző napi beszédeit terjesztették röpiratos formában. Necker menesztésének híre ide fél tizenkettő tájban érkezett meg, az első hírhozót azonban arisztokrata rémhírterjesztőnek minősítették, és megfürdették a szökőkútban. Később azonban egyre többen megerősítették a szenzációt.

Délben szokás szerint eldördült a park időjelző ágyúja, amelynek gyújtózsinórját egy pontosan beállított nagyítólencse lobbantotta lángra, amikor elegendő napfényt kapott. Később ennek is jelképes jelentőséget tulajdonítottak: több könyvben olvasható, hogy a forradalom első ágyúját maga a Nap sütötte el, megadva ezzel a jelet a felkelésre. A Palais-Royal azonban esős időben is forrongani kezdett volna Necker elbocsátásának hírére, hiszen a népszerű miniszter bukásával a város valamennyi lakója úgy érezte, hogy közvetlen veszély fenyegeti. A gazdagabbak az államcsődtől, a szegények a kenyér árának további emelkedésétől, a reformok hívei pedig a Nemzetgyűlés feloszlatásától tartottak. A felháborodás általános volt. Egyre többen és többen tódultak be a kapukon, hamarosan már a fákra is felkapaszkodtak, s a park valamennyi zugából rögtönzött szónoklatok buzdították a népet az ellenállásra.

E szónoklatokat az adott pillanatban senki sem jegyezte fel, s előadóik közül is igen kevésnek maradt fenn a neve. Mindössze Poupart de Beaubourg-ról, Hulinről (akivel még találkozni fogunk) és Desmoulins-ről állíthatjuk biztosan, hogy július 12-én beszélt a Palais-Royalban. Desmoulins később a forradalom egyik legnevesebb újságírójává lett, s gondoskodott róla, hogy első „nyilvános szereplésének" az emléke ne halványuljon el. Egyes történészek, szerepét alaposan eltúlozva, őt tekintik a fegyveres felkelés kirobbantójának.

Camille Desmoulins, egy pikárdiai ügyvéd huszonkilenc éves fia maga is megszerezte az ügyvédi diplomát, kliensek híján azonban meglehetősen szerényen éldegélt Párizsban. Napjait kávéházakban töltötte, ahol fiatalos,

szeretetreméltó magatartásával számtalan barátra és ismerősre tett szert. Megismerkedett a Nemzetgyűlés több képviselőjével, s egy ideig Mirabeau vacsoráin is részt vett. Július 12-én délután fél négy tájban hangzott el szónoklata a Palais-Royal-ban, amikor a forrongás tetőfokára hágott. A hagyomány szerint a Foy kávéházból rohant elő, és pisztollyal a kezében felugrott egy asztalra. Szavait később maga jegyezte le, s ez a tény – tekintetbe véve későbbi publicisztikai sikereit és szónoki sikertelenségeit – joggal ébreszthet kétségeket a szöveg hitelessége iránt. A lényegen azonban aligha változtatott, s valószínűleg a többi szónok is hasonló fordulatokkal élt:

– Fegyverbe, polgártársak! Egy pillanatot sem veszíthetünk! Tudjátok jól, hogy a nemzet ragaszkodott Necker úrhoz, és mégis elbocsátották! Van-e ennél arcátlanabb kihívás? Ez az elbocsátás a hazafiak Szent Bertalan-éjének jelzőharangja! Ma éjjel a svájci és német zászlóaljak benyomulnak a városba, hogy álmunkban fojtsanak meg bennünket! És mi birkanyájként hagyjuk magunkat lemészárolni? Nem! Itt a döntő pillanat! Fegyverbe, fegyverbe! Viseljünk mindannyian kokárdát, hogy felismerjük egymást! Milyen színűt akartok, zöldet, a remény színét, vagy kéket, az amerikai szabadságharcnak, Cincinnatusnak és a demokráciának a színét?

Hallgatói állítólag zöldet követeltek, mire Desmoulins letépett egy falevelet a feje feletti hársfáról, kalapjára tűzte, és így folytatta:

– Barátaim! A jelet megadtam! Itt vannak a rendőrség kémei és csatlósai is, hát csak nézzenek meg alaposan! Igen, a szabadság kivívására szólítom fel honfitársaimat! Készen állok a dicsőséges halálra, de nem akarom láncra

verve látni hazámat! Minden polgár kövesse példámat!

A körülötte állók megéljenezték, ölelték, csókolták, majd vállaikra emelték az indulattól és a meghatottságtól könnyező fiatalembert. A rövidáru-kereskedők és a divatárusok üzleteiből hamarosan zöld szalagok kerültek elő, akinek nem jutott, az a park fáiról tépte le a leveleket, és azokat tűzte fel ruhájára. A környező utcák járókelőit megállították, s azt követelték, tűzzék ki a zöld kokárdát.

A tüntetők csoportja négy óra tájban indult el a Palais-Royalból.

Necker menesztése nemzeti gyászt jelent! – e jelszó jegyében sorra bezáratták a tánctermeket és a zenés szórakozóhelyeket. A színházak igazgatóit küldöttségek keresték fel, azt követelve, hogy állíttassák le az előadást, és fizessék vissza a megváltott jegyek árát. Az Operában – amely ekkor még a Saint-Martin kapu közelében állt – a közönség már el is helyezkedett a nézőtéren, amikor az épületet elözönlő több ezer tüntető megakadályozta Grétry Aspasie-jának előadását. A függönyök előtt ideges, vagy éppen fellelkesült igazgatók és vezető színészek közölték a közönséggel a rendkívüli eseményt, amelynek következtében nem tarthatják meg az előadást.

Mire a közönség az utcákra özönlött, ott már tüntető tömeg vonult, ütemes kiáltozásokkal éltetve a Nemzetgyűlést. Necker rúdra erősített arcképeit vitték, máshol szállt a füst: a gyűlölt minisztereket megszemélyesítő szalmabábukat égették. Az asszonyok zöld kokárdákat osztogattak a járókelőknek, mások mindenkit arra szólítottak fel, hogy éljenezze meg az elbocsátott minisztert. Jaj volt annak, aki nem tette meg! Egy korabeli metszeten felháborodott hazafiak ütlegelik

egy testes hölgy lemeztelenített ülepét, aki állítólag leköpte Necker portréját. A zöld kokárda népszerűségéhez az is hozzájárult, hogy Necker alkalmazottai zöld libériát viseltek, így aztán Madame de Staël meg volt győződve róla, hogy a nép apja színeit viseli.

A legnépesebb menet élén Necker viaszszobrát vitték, amit valószínűleg a Palais-Royal-beli panoptikumból szereztek meg. A panoptikum tulajdonosa a német származású Curtius volt, aki 1770-ben nyitotta meg az első panoptikumot Párizsban. Állítólag a következő – képzavartól nem mentes – kijelentés kíséretében adta át a szobrot: „Barátaim, Neckert én a szívemben hordozom, és ha valóban ott élne, akkor most feltépném a keblemet, hogy átadhassam. De mivel csak képmásával rendelkezem, ez máris az önöké!"

Necker szobra mellett hamarosan Orléans hercegének viaszmása is feltűnt, akiről – alighanem élelmes ügynökei jóvoltából – az a hír terjedt, hogy az udvar száműzette. (A herceg valójában Raincy-beli kastélyában töltötte a vasárnapot, egykori szeretője, a skót Mrs. Grace Dalrymple Elliott és Arenberg herceg társaságában.) A két szobor mögött, fekete zászlók kíséretében mintegy félezer ember vonult a Richelieu úton észak felé. A menet a bulvárt elérve jobbra fordult, majd a Saint-Denis úton át visszatért a Saint-Honoré útra, elhaladt a Palais-Royal előtt, és a Champs-Élysées felé áramlott. Ekkor azonban – este hét tájban – megjelent a színen a katonaság.

A tüntetést a hadsereg fellépése változtatta felkeléssé. A Vendôme téren tartózkodó két dragonyososztag kísérletet tett a tömeg szétoszlatására. Egy francia gárdistát, aki a tüntetőkkel tartott, halálosan megsebesítettek, a tumultus

azonban egyre növekedett, és a nép már-már elsöpörte a dragonyosokat, amikor azok erősítést kaptak.

Besenval báró, aki Broglie marsall hadügyminiszteri kinevezése után a Párizs környéki csapatok főparancsnoka lett, a délután folyamán svájci és német ezredek, valamint négy ágyú kíséretében a XV. Lajos térre (a mai Concorde térre) vonult. Amikor tudomást szerzett a két utcával odébb tartózkodó dragonyosegység szorult helyzetéről, a Royal-Allemand elnevezésű ezred lovasait küldte a segítségükre. A lovasok megindultak a Saint-Honoré úton, a tüntető tömeg pedig pánikba esve menekült. Egy részük a Tuileriák kertjébe rohant, a többiek szétvitték a hírt a városban, hogy idegen zsoldosok már rá is támadtak a franciákra. Egy Francois Pépin nevű házalót, aki Orléans hercegének a szobrát vitte, a kavarodásban leszúrtak. (Különös, hogy a viaszszobroknak semmi bajuk nem lett: Curtius pár napon belül mindkettőt épségben visszakapta.)

Este nyolc körül járt az idő, júliusban ekkor még Párizsban világos van. A Tuileriák kertjét és a XV. Lajos tér környékét elözönlötték a Champs-Élysées-ről visszatérő vasárnapi kirándulók. A katonákat átkozták, kövekkel dobálták, mire Besenval megparancsolta Lambesc hercegnek, a Royal-Allemand ezredesének, hogy ürítse ki a Tuileriák kertjét. A huszárok oszlopba rendeződtek, és bevonultak a parknak a tér felé eső kapuján, egy forgóhídon keresztül.

A bejáratnál egy székekből rakott torlasz fogadta őket. A tömeg hátrált, egy részük bemenekült a park fái közé, oldalról azonban, ahol a bejáratot magas teraszok vették körül, székeket, üvegeket és köveket hajigáltak a katonákra. Egyesek még egy közeli építkezéshez is

elszaladtak „municióért". Lambesc lovasai szorult helyzetbe kerültek: hátuk mögött már össze is csapott az áradat, és néhány polgár a híd elfordításával akarta elzárni előttük a visszavonulás útját. Lambesc erre „hátra arc"-ot vezényelt, s a huszárok kénytelenek voltak kardlappal utat vágni maguknak a felbőszült, ordítozó tömegben, miközben a lovaikat rángatták, közvetlen közelből lövöldöztek rájuk, a teraszokról és a lépcsőkről pedig tovább záporoztak fejükre a kövek és a székek. Egy Chauvet nevű, hatvannégy éves polgárt a hídnál fellöktek és agyontapostak a lovasok, mások kisebb vágásokat kaptak, de a katonák közül is jó néhányan megsebesültek, mire sikerült kivergődniük a térre.

A városban a futótűz gyorsaságával terjedt a hír: a Royal-Allemand ezred békés sétálókat rohamozott meg! Úgy látszik, valóban sor kerül a hazafiak Szent Bertalan-éjszakájára! Ferriéres márki emlékiratai szerint a Palais-Royalba maga Desmoulins hozta meg az összecsapás hírét, s a kertben még ezen az éjszakán megrendezték Chauvet gyászünnepségét. A francia gárdista holttestét a kaszárnyába vitték, mire bajtársai bosszúszomjasan kivonultak az utcára.

A városházán eközben spontán szerveződéssel létrejött a felkelés újabb központja, amely hamarosan átvette a vezetést a Palais-Royaltól. A párizsi elektorok ugyan csak másnapra terveztek ülést, estefelé azonban egyre többen megjelentek közülük a városháza tanácstermében. Jacques de Flesselles, aki április 20. óta a kereskedők elöljárója volt (ez a cím többé-kevésbé a polgármesteri tisztségnek felelt meg), nem volt a helyén, s a huszonnégy városi tanácsos közül csak másnapra került elő néhány. Villedeuil, a város

irányításával megbízott miniszter Versailles-ban tartózkodott, Berthier de Sauvigny-t, Párizs intendánsát sehol sem találták, Thiroux de Crosne, a rendőrfőnök lemondott, palotáját a párizsi nép hamarosan fel is dúlta. A tömeg elárasztotta a városháza épületét, beözönlött a nagyterembe, és fegyvert követelt az asztalokra menekült elektoroktól. A városi őrség háromszázhatvan puskáját megtalálták és szétosztották, egy ismeretlen mezítlábas polgár már vállalta is az őrséget, és odatelepedett puskájával az ajtó elé.

Az elektorok azon vették észre magukat, hogy akarva-akaratlan egy fellázadt város élére kerültek, mindenki nekik hozza a híreket, és tőlük várja az utasításokat. Este tizenegy felé fogadták el végre a nekik szánt szerepet: Delavigne vezetésével ülést tartottak, és hozzáláttak a rendeletek kiadásához. A polgárokat felszólították, hogy vonuljanak vissza saját választókerületeikbe, és reggel ötre hívjanak össze kerületi gyűléseket. Akinek van fegyvere, őrködjék saját utcája nyugalma felett, a felesleges fegyvereket pedig gyűjtsék össze a templomokban, és osszák szét a megbízható polgárok között.

A felkelés első éjszakája a rettegés jegyében telt el. A polgárok és a dezertált gárdisták csapatai egész éjjel az utcákat járták, fegyvert keresve. Brun fegyverkovács Bar-du-Bec úti üzletébe állítólag pontosan harmincszor hatoltak be az éjszaka folyamán, és százötven kardot, negyvennyolc tucat kardpengét, ötvennyolc vadászkést, nyolc muskétát és tíz puskatámaszt vittek el az üzletből. Marcel Arlot fegyverkovács Grénéta úti műhelyéből a mester bevallása szerint huszonnégyezer livre értékű puskát, pisztolyt és kardot hordtak el. Egyetlen fegyvergyártó, puskaműves és

vértkészítő sem tölthette nyugodtan az éjszakát. A Nemzetgyűlésnek benyújtott kártérítési kérelmük szerint összesen 115118 livre értékű árut vittek el tőlük. Semmi nyoma, hogy kárukat valaha is megtérítették volna.

Az utcákon izgatott csoportok tartóztatták fel a járókelőket, mások az ágyukból verték ki a módosabb polgárokat, és pénzt követeltek tőlük, hogy lőport vásárolhassanak. A vaskerítések rúdjait kitördelték, a kovácsok az elkövetkezendő másfél nap alatt állítólag ötvenezer lándzsát készítettek belőlük. A zűrzavarban fosztogatásokra is sor került, a tetten ért rablókkal azonban a rögtönzött őrjáratok nem sokat teketóriáztak, hanem azonnal felakasztották őket.

Mit tett ezalatt a katonaság? Besenval báró négy ezred élén a XV. Lajos téren tartózkodott. Broglie-tól nem kapott utasításokat, saját felelősségére pedig nem mert döntő lépéseket tenni. A Tuileriák-beli összecsapás után már kevésnek találta a rendelkezésére álló egységek létszámát, küldöncöt menesztett hát a Mars-mezőn (a mai Eiffel-torony helyén) állomásozó csapatokhoz, és elrendelte, hogy Bachmann lovag a Salis-Samande elnevezésű svájci ezred élén azonnal vonuljon át hozzá. Besenval azonban alaposan túlbecsülte a főváros szervezettségét, és meg volt győződve róla, hogy a hidak a felkelők kezén vannak, ezért Bachmannak megparancsolta, hogy ezredével azon a két kompon keljen át a Szajnán, amelyek az Invalidusok Épületével szemben, a mai Invalides-híd helyén vesztegeltek. Ekkoriban a Royal-hídtól nyugatra nem volt híd a folyón, a mai Concorde-hidat ugyan már két éve építették, de még nem volt használható állapotban. Egy kompra nyolcvan-száz katona fért fel, az átkelés teljes két

órán át tartott, és az erősítés csak este tíz tájban jutott el a XV. Lajos térre.

Besenval több őrjáratot küldött szét. Ezek egyike szembetalálkozott a néphez átállt francia gárdistákkal, akik azonnal sortüzet adtak le rájuk, hogy megbosszulják elesett társukat. Három lovas a helyszínen meghalt, többen megsebesültek.

Az újabb összecsapás hírére Besenval hadrendbe állította a téren állomásozó ezredeket, és felkészült a harcra. Pár száz méterre tőlük, a sötét utcák mélyén ott forrongott Párizs, fegyverek után kutatott és készült az önvédelemre. A megerősített, ágyúkkal és lovassággal rendelkező királyi csapatoknak ekkor még egyetlen torlasz, egyetlen barikád sem állta el az útját, a lakosság még jóformán fegyvertelen volt, az ezredek azonban csak álltak a sötétbe burkolózó téren, egy lépést sem tettek, és várták a szabályos ütközetet.

Miután fél egyig semmi sem történt, a tisztek átrendezték a hadrendet, majd Besenval kiadta a parancsot: tekintettel a lázadók számbeli fölényére, s a hozzájuk csatlakozott francia gárdisták egységeire, ki kell üríteniük a teret, és vissza kell vonulniuk biztonságosabb állásokba. Mintegy nyolcszáz méterre előttük állt a Royal-híd, amelyet a párizsiak szedett-vedett őrjáratai aligha tudtak volna megvédeni egy hivatásos hadsereg támadása ellen. Besenval csapatai azonban „hátra arc”-ot csináltak, és nem kockáztatták még a kompon való átkelést sem. Besenval a Champs-Élysées-re húzódott vissza, a Salis-Samande ezred pedig a folyó mentén elhagyta Párizst, elvonult egészen a sèvres-i hídig, és itt kelt át a túlsó partra. Mintegy tizenhat kilométeres menetelés után, hajnali ötre értek vissza Mars-

mezei táborukba, amely légvonalban legfeljebb másfél kilométerre lehetett a XV. Lajos tértől...

Éjfél után a francia gárdisták, a Palais-Royalban összesereglett harcias polgárok kíséretében elindultak Besenval feltételezett állomáshelye felé, hogy szeme közé nézzenek az ellenségnek. Mire azonban kijutottak a XV. Lajos térre, ott már egyetlen lelket sem találtak.

Besenvalt később többen is meggyanúsították, hogy szándékosan húzta az időt, titokban összejátszott a felkelőkkel, és ezért nem nyomta el időben a lázadást. A báró valóban nem árult el különösebb katonai szakértelmet (a rossz nyelvek szerint sokkal alkalmasabb volt Venus istennő, mint Mars hadisten szolgálatára), és nyilvánvalóan túlbecsülte a felkelők katonai erejét. A lázadókkal való cinkossággal azonban nem vádolható. Csak azt tett-e, amit – a helyzet kellő ismerete és egyértelmű, határozott utasítások nélkül –bármelyik átlagos képességű katonatiszt megtett volna a helyében: várakozott, majd kitért a kockázatosnak tűnő, döntő összecsapás elől. Visszavonult, és ezzel időt adott Párizsnak arra, hogy felfegyverezze magát, és megszervezze védelmét.

JÚLIUS 13. – „FEGYVERBE!”

Éjszaka sorra lángrakaptak a Párizst körülölelő városfal mentén szétszórt vámőrségek épületei és sorompói. Az állomásokat kisebb-nagyobb csoportok rohanták meg, mindent feldöntöttek, összetörtek és felgyújtottak. Két-három napon belül az ötvennégy vámállomásból negyven

porig égett. A támadók többsége a párizsi szegények közül került ki, akik a vámőrök tevékenységének tulajdonították a drágaságot, de voltak köztük kereskedők, akik nem akartak több vámot fizetni, és csempészek is, akik – Jacques Godechot szavaival élve – „nem értették meg, hogy a vámsorompók lerombolásával saját megélhetési forrásaikat is felszámolták”.{23} A járókelők és az arra vonuló fegyveres csoportok nem akadályozták meg a rombolást, inkább egyetértően szemlélték az eseményeket.

A mozgalom valószínűleg a Palais-Royalból indult ki. Egyes helyeken magát a városfalat is lerombolták, máshol viszont nem gyújtogattak, mert nem akarták a környező épületeket veszélyeztetni. Így menekült meg a Saint-Maur-i állomás, amely egy porcelánégető-üzem, és a Folie-Méricourt-i, amely egy hordóraktár mellett állott. Nem valószínű, hogy a fosztogatás vágya ösztönözte a támadókat, mert a vámtisztviselők több ezer livre értékű, elégett vagyontárgyaik miatt nyújtottak be kártérítési kérelmeket. Egy járókelő feljegyezte a támadók egyik „csatakiáltását”: „Igyuk végre három souért a bort! Épp elégszer fizettünk tizenkét sout érte!”

Ha valakinek az állandó ordítozás, lövöldözés és gyújtogatás dacára sikerült álomba merülnie ezen az éjszakán, azt hajnali ötkor a vészharangok kongása ébresztette fel. A városháza a Notre Dame, a hatvan választókerület pedig a kisebb templomok vészharangjait szólaltatta meg. Pergett a dob, az utcákon csengővel felszerelt városházi küldöncök rohantak végig, és felszólították a polgárokat, hogy induljanak el a kerületi gyűlésekre.

Ezeken az első, hajnali üléseken nagyon különböző volt

a polgárok aktivitása. Volt, ahol ezerkétszázan is összegyűltek, máshol mindössze négyen képviselték a választókerületet. Az sem volt még világos, kit számítanak a választókerület „megbízható" polgárai közé. A Sainte-Elisabeth kerület az „ismert polgárok"-hoz, a Sépulcre a „tulajdonos polgárokéhoz", a Sorbonne az „igaz hazafiak"-hoz címezte felszólításait, a Saint-Merry választókerület pedig azokhoz fordult, „akik munkájukból élnek".

A legtöbb helyen azonnal megindult a polgárőrség szervezése. A felégetett vámsorompók helyére őrségeket állítottak, az őrök pedig mindenkit feltartóztattak, aki Párizsból távozni akart, s akit gyanúsnak találtak, azt a városházára kísérték.

Reggel hat óra körül nagy tömeg vette körül a Saint-Lazare apátságot, amelyben javító-nevelő intézet, más szóval fiatalkorúak börtöne is működött. Az apátság kiterjedt jótékonysági tevékenységet folytatott: naponta több száz munkanélkülinek juttattak táplálékot. Az atyák gazdagsága már régóta feltűnt a párizsiaknak, a városi hatóságok az élelmiszerhiányra hivatkozva júniusban nagy mennyiségű gabonakészletet koboztak el tőlük. Most a tömeg egyszerűen feltörte az épület kapuját, és megkezdődött a fosztogatás.

A korabeli ábrázolások tanúbizonysága szerint a kapun át csak úgy özönlött be a nép, de voltak, akik a kerítésnek támasztott létrákon át hatoltak be az épületbe. A kivert ablakokon át záporesőként hullottak az utcán és az udvaron felgyűlt sokaság közé a legkülönbözőbb berendezési és használati tárgyak, az utcagyerekek könyvek és műkincsek halmai között turkálhattak. Az épület előtt gabonával megrakott kétkerekű kordék próbáltak utat törni a

tömegben. Ötvenkét szekér gabonát szállítottak a piacokra. A pincékben a hordókból több mint kétszázötven hektoliter burgundi és roussilloni bort folyattak szét és ittak meg, s ezen felül elvittek hatszáz palack bort, nyolc hektoliter ecetet, huszonöt sajtot, három hordó olajat és öt hordó vajat. Az apátság teljes ezüstkészletét és könyvtárát széthordták, a bútorzatot darabokra törték. Az egyik polgár még a természetrajzi gyűjtemény csontvázát is hazavitte – később a rendőrség előtt nem sikerült elmagyaráznia, mire is akarta használni különös zsákmányát.

A szabad rablásnak csak a váratlanul elharapózó tűzvész vetett véget, amelyet egyesek szerint maguk a kétségbeesett atyák idéztek elő. A pincéket elöntő bortengerbe több részeg belefulladt. A polgárőrök még másnap is találtak odalent részegen fetrengő alakokat, akikkel egy ideig sorra járták a börtönöket, majd miután sehol sem sikerült megszabadulniuk tőlük, felkötötték valamennyit. Ezekben a napokban a tolvajok és a rablók gazdag prédára tehettek szert, de megnőtt a kockázat is: tettenérésüket gyors akasztás követte. A Montmartre apátságát átkutató polgárok az apátság kertjében akasztották fel egyik társukat, aki tyúkot lopott.

A Saint-Lazare apátság kifosztásakor természetesen a fogházba zárt elítélteket is szabadon bocsátották. Ezután a tömeg a Force, az adósok börtöne felé indult. Itt azok raboskodtak, írja Louis Blanc, „akinek bűne a szegénység volt”. A börtönigazgatónak mindössze ötven katona állott a rendelkezésére, és mivel hiába kért erősítést Besenvaltól, a legegyszerűbb megoldáshoz folyamodott: civil ruhát öltött és hazament. Katonái követték példáját, a kapus ajtót nyitott a tömeg előtt, és a rabokat kiszabadították.

A Châtelet börtön foglyai is tudomást szereztek a városban zajló eseményekről. Ezek a rabok már „hivatásos” bűnözők voltak, és mivel ezért őket senki sem akarta kiszabadítani, délelőtt fél tíz tájban fellázadtak. Botokkal és kövekkel támadtak őreikre, akik az utcán cirkáló őrjáratoktól kértek segítséget. A fegyveres polgárok sortüzet adtak le a bűnözőkre: négy fogoly meghalt, húszat sebesülten kórházba szállítottak, a többiek megadták magukat.

Párizs utcáin teljes volt a felfordulás. Az üzletek és a műhelyek zárva maradtak, csak a pékségek és az italmérések üzemeltek, s a kovácsok gyártották fáradhatatlanul a lándzsákat. Senki sem végezte megszokott napi tevékenységét, az irodák, törvényszékek, műhelyek és üzemek személyzete az utcákat járta. A falakat plakátok borították, amelyeken díjakat tűztek ki az udvar reakciós tagjainak fejére, vagy arra szólították fel a polgárokat, hogy fogják el Lambesc herceget, és azonnal vágják négyfelé. A herceg szerencséjére csak hintóját találták meg, ezt azonban el is égették a Grève téren.

A délelőtt folyamán egy Lavaux nevű ügyvéd – emlékiratainak tanúbizonysága szerint – felkereste kerülete tanácskozóhelyét, a Cordeliers kolostort. A könyvtárteremben egy testes szónok magasodott a körülötte állók feje fölé, és „frenetikus hangon” fegyverkezésre buzdította polgártársait. Lavaux legnagyobb megdöbbenésére egyik kollégáját, a harmincéves Georges Jacques Dantont ismerte fel benne, akit mindeddig kifejezetten békés, nyugodt embernek ismert. Most ott állt egy asztal tetején, és szenvedélyesen bizonygatta hallgatóságának, hogy tizenötezer bandita

gyűlt össze a Montmartre-on, és ezek az éj leple alatt a harmincezer katonával együtt meg fogják rohamozni a várost. Indulatosan, szinte őrjöngve szónokolt, amíg ki nem fulladt. Ekkor Lavaux odament hozzá, és elmondta neki, hogy Versailles-ból jött, ahol mindent csendesnek talált, semmi nyoma a közelgő támadásnak. Danton állítólag így felelt neki:

– Nem ért semmit... A szuverén nép felkelt a zsarnokság ellen! Csatlakozzon hozzánk! Gondolja meg: a trón megdőlt, állása elveszett!...

E kis jelenet hűen tükrözi a közhangulatot: a legtöbben hitelt adtak a leghajmeresztőbb rémhíreknek is, s ha akadt valaki, aki kételkedett a veszély közvetlen mivoltában, még az is mindent elkövetett, hogy polgártársai harciasságát a végsőkig fokozza.

Megállás nélkül folyt a hajsza a fegyverek és a lőpor után. Az Arsenalt már reggel felkeresték, de csak annyit sikerült megtudni, hogy a lőport áthordták a Bastille-ba. Ekkor terelődött a felkelők figyelme először az erődre. Harmincöt hordó lőport ugyan a Bastille katonái az Arsenalban hagytak, Clouet és Lavoisier azonban, a lőporjövedelem igazgatói egy uszályra hordatták ezeket a hordókat. A XV. Lajos téren feltörték a Garde-Meuble elnevezésű bútorraktárt. Innen azonban csak muzeális értékű fegyvereket zsákmányolhattak: lándzsákat, alabárdokat, páncélokat, íjakat és ódon puskákat adtak kézről kézre. Ráakadtak IV. Henrik király fegyvereire, amelyeket talán még a vallásháborúk idején forgatott, elővonszolták azt a két ezüsttel díszített ágyút, amit a sziámi király küldött ajándékba XIV. Lajosnak, sőt, állítólag napvilágra került Bayard-nak, a legendás „félelem

és gáncs nélküli lovag”-nak a dárdája is. Ezek a fegyverek persze nem nagyon növelték a lakosság biztonságérzetét, így aztán újabb és újabb csoportok vonultak a városházára, hogy fegyvert és lőport követeljenek.

A városháza előtti térség, a híres Grève tér ezekben a napokban egy zsúfolt zsibvásárhoz hasonlított. A városból kifelé vagy befelé igyekvő, gyanúsnak bizonyult szekereket és hintókat ide irányították, ide hordtak minden elkobzott holmit, amit a köz javára kívántak értékesíteni, a különböző küldöttségek ládák, zsákok, kocsik, sőt, olykor egész birka-nyájak között próbáltak eljutni a bejárathoz, amely körül állandóan vadul kavargott a tömeg.

Odabent, a nagyteremben reggel nyolc óta üléseztek az elektorok. Kettős feladat állt előttük: véget kellett vetniük a városban uralkodó anarchikus állapotoknak, a betöréseknek és a gyújtogatásnak, és meg kellett szervezniük a védelmet a királyi csapatok várható támadása ellen. Ezek az előkelő, békeszerető polgárok a párizsi forradalom vezetőinek szerepében napról napra radikálisabb intézkedésekre kényszerültek. Egyikük, Jean Henri Bancal des Issarts e szavakkal fejezte ki dilemmájukat: „Nincs más választásunk, mint a polgárháború szörnyűségei, vagy a rabszolgaság!”

Az elektorok gyűlése túlságosan népes volt ahhoz, hogy hatékonyan kézbe vehesse a város irányítását. Létre kellett hozniuk egy kisebb testületet, amelyet állandó bizottságnak neveztek el. Ekkoriban került elő Jacques des Flesselles, a városi tanács vezetője, a „kereskedők elöljárója”. A Grève téren nagy üdvrivalgás köszöntötte, amikor a sokaság előtt kijelentette, hogy úgy fog gondoskodni Párizs lakóiról, mintha a gyermekei lennének. Érkezését az elektorok is

megkönnyebbülve fogadták, hiszen jelenléte szinte törvényes színezetet biztosított ülésüknek. Flesselles közölte velük: csak akkor hajlandó elnökölni az ülésen, ha maga a nép választja meg erre a posztra! Nagy tapsot kapott, és a jelenlevők – a nép nevében – közfelkiáltással megválasztották az állandó bizottság vezetőjévé. A tagok közé sietve besorolták a régi városi elöljáróság fellelhető tagjait, Dominique Louis Éthis de Cornyt, Párizs királyi ügyészét, egy törvényszéki írnokot, és négy városi tanácsost, hogy ezzel is mérsékeljék a bizottság illegális, forradalmi jellegét.

Az állandó bizottság tagja lett még Moreau de Saint-Méry, az elektorok elnöke, és tizenegy elektor: La Salle márki, Fauchet abbé, aki pár év múlva a girondisták egyik vezető személyisége lett, Bancal des Issarts, Madame Roland későbbi rajongója, valamint Tassin, Leutre, Quatremére, Dumangin, Giroust, Dufresnoy, Hyon és Jeannin. A választás idején a nagyteremben állandóan jöttek-mentek a polgárok, és egyikük, egy bizonyos Grélé azon méltatlankodott, hogy csak elektorokat választanak a bizottság tagjai közé. Erre őt is megválasztották. A város lakóival pár óra múlva plakátok tudatták az új elöljáróság névsorát.{24} Később a bizottságot tovább bővítették, tagjai közé választották Dussaulx-t, Legrand de Saint-Renét, Delavigne-t és más elektorokat.

Az állandó bizottság első feladata a polgárőrség létrehozása volt, amely majd elveszi a királyi seregek kedvét a támadástól, s ugyanakkor helyreállítja a közbiztonságot is. Mivel Flesselles azzal csitította le a fegyvert követelő sokaságot, hogy a délután folyamán a charleville-i fegyvergyárból tizenkétezer puska érkezik

majd a fővárosba, az állandó bizottság úgy döntött, hogy a hatvan választókerület kétszáz-kétszáz megbízható polgárból állítsa össze a polgárőrség helyi egységeit. Később Flesselles újabb harmincezer puskát ígért, és a polgárőrség létszámát negyvennyolcezerre, vagyis kerületenként nyolcszáz főre emelték. Antoine Barnave, a Nemzetgyűlés képviselője szerint e napon tizenháromezer-kétszáz, másnap harmincezer, harmadnap negyvennyolcezer polgárőr állott fegyverben, július 18-ra pedig már kilencvenezerre emelkedett a számuk.

A polgárőrségbe csak a vagyonnal és párizsi lakással rendelkező polgárokat soroztak be. Egyes kerületekben még azt is megkövetelték, hogy az alkalmazottak – amennyiben polgárőrök akartak lenni – munkaadóik írásbeli igazolásával bizonyítsák megbízhatóságukat. Így gyakorlatilag sikerült kizárni a bérmunkások nagy részét a polgárőrségből. Ezekben a napokban persze számtalan munkanélküli, kóborló szegény jutott puskákhoz, pisztolyokhoz, s a polgárőrség mindent elkövetett, hogy lefegyverezze őket. Nyilvánosságra hozták, hogy minden beszolgáltatott puskáért 3 livre-et, minden kardért és pisztolyért 12 sout fizetnek. A lakosság persze nem sietett megválni fegyvereitől, erre pár nap múlva már 9 livre-et kínáltak fel a fegyverzet átadásáért. Ez már hatott, s a Saint-Roch választókerület ily módon július 22-től augusztus 3-ig kétszázötven puskára és tizenkét pisztolyra tett szert.

Először magától értetődőnek tűnt, hogy a polgárőrség jelvénye az előző napon elterjedt zöld kokárda lesz. Hamarosan azonban valakinek eszébe jutott, hogy a zöld nemcsak Necker színe, hanem Artois grófjáé is, a király

fivéréé, aki az udvar egyik legreakciósabb tagjának számított, és akinek a Palais-Royal már díjat is tűzött ki a fejére. Így aztán a főváros színei mellett döntöttek: a polgárőrök egyenruhája kék és piros lett, és ezekből a színekből állott össze az új kokárda is. „A piros azt jelenti, készen állunk vérünk ontására, a kék pedig a mennyei alkotmány színe!” – fordította le a döntést a költészet nyelvére Desmoulins. (A kokárdák viselése különben a XVII. század végétől terjedt el a katonák körében. A színes jelvények segítségével a csaták forgatagában könnyebben megismerhették egymást az azonos oldalon harcoló egységek tagjai. A francia hadseregben 1767 óta fehér kokárdát viseltek, csak a királyi testőrök hordtak feketét.)

De ki vezesse a polgárőrséget? A városháza nagytermében a kandallón állt La Fayette mellszobra, amelyet Virginia állam küldött ajándékba Párizs városának, és ezért többen máris kiáltozni kezdtek, hogy csakis ő lehet a polgárőrség parancsnoka, senki más. La Fayette azonban Versailles-ban volt, s ezért a jelenlevő Aumont herceget, a Durfort dragonyosok alezredesét kérték fel a tisztség betöltésére. A herceg huszonnégy órás gondolkodási időt kért, s addig a polgárőrséget La Salle d'Offémont márki, a leendő másodparancsnok gondjaira bízták. (Aumont másnap közölte, hogy nem vállalja a parancsnokságot.)

A nap folyamán sorra érkeztek a városházára a legkülönbözőbb testületek küldöttségei, és valamennyien felajánlották segítségüket. Eljöttek a törvényszékek ügyvédi testületei, a Charité kórház orvosai, a céhek képviselői; a tőzsde vezetői 2400 livre-t bocsátottak az állandó bizottság rendelkezésére. Párizsnak ősidők óta létezett egy sajátos, kisegítő rendfenntartó szervezete: a

puskások, a számszeríjasok és az íjászok száz-száz fős csapata, hat-hat tiszt vezetésével. Most ezt a csaknem feledésbe merült testületet is újjászervezték. A forradalom számára a legnagyobb nyereséget azonban a Francia Gárda dezertálása jelentette. Amikor a gárdisták utasítást kaptak, hogy hagyják el Párizst, és vonuljanak Saint-Denis-be, testületileg megtagadták a parancsot, és az állandó bizottság rendelkezésére bocsátották magukat. Több mint háromezer, jól felszerelt hivatásos katona csatlakozott így a felkeléshez.

Harcosokban tehát nem volt hiány – annál nagyobb szükség volt fegyverre és municióra. A városháza körül kavargó tömeg izgatottan várta, mikor érkeznek meg a charleville-i fegyvergyárból azok a puskák, amelyeket Flesselles ígért. Délután végre ládákkal megrakott szekerek gördültek be a Grève térre, a ládákon felirat díszelgett: „Fegyverzet”. Flesselles kijelentette, hogy csak hivatásos katonák segítségével hajlandó szétosztani a puskákat, és a ládákat behordatta a városháza raktáraiba. Egyesek elrohantak a gárdistákért, a türelmetlenebbek azonban nem várták meg, amíg visszatérnek, hanem nekiestek a ládáknak, és valamennyit feltörték. Ekkor azonban különös dolog történt, amelyet tulajdonképpen máig sem tudunk kielégítően megmagyarázni: a ládákban csak hulladékot találtak, rongyokat és forgácsot.

– Árulás! Árulás! – kiáltozták mindenünnen. Flesselles szorult helyzetbe került. Vajon csak az időt akarta húzni, a királyi hadseregek beavatkozását várva? Vagy, maga sem tudta, mit tartalmaznak a ládák? A tömeg fenyegető magatartása láttán mindenesetre megrémült, elveszítette fejét, és kapkodni kezdett. Kijelentette, hogy a karthauzi

szerzetesek kolostorában van fegyver (hol is lenne másutt?), és még egy rendeletet is kiállított, amelyben felszólította az apátot, hogy minden birtokában levő fegyvert és lőszert szolgáltasson ki. A sokaság a kolostorhoz vonult, az apát azonban könnyűszerrel bebizonyította, hogy még egy árva pisztolyuk sincsen. A népharag újra Flesselles ellen fordult, akinek már saját kollégái sem értették, miért rendelkezik olyan fegyverkészletekről, amelyek létezéséről nincsenek pontos információi?

Egy helyen viszont egészen biztosan voltak fegyverek, és erről egész Párizs tudott: az Invalidusok Királyi Épületének pincéiben több ezer puskát raktároztak. Említettük már, hogy invalidusoknak ekkoriban a rokkant, vagy nyugdíjas, mérsékelt harcképességgel rendelkező, idősebb katonákat nevezték. Egykori székházuk ma Párizs egyik leglátogatottabb idegenforgalmi nevezetessége: itt kapott helyet a hadtörténeti múzeum, a dómban pedig Napóleon nyugszik.

Július 13-án több küldöttség is felkereste Sombreuil márkit, az Invalidusok hatvankét éves kormányzóját. Az állandó bizottság és a választókerületek megbízottai arra próbálták rábeszélni, hogy bocsássa a polgárőrség rendelkezésére a felügyeletére bízott fegyverkészletet. Sombreuil valamennyi küldöttségnek elmagyarázta, hogy ezt nem teheti meg, a makacsabbakat pedig elküldte Besenvalhoz. Besenval, aki ekkor már a Mars-mezőn tartózkodott, a hozzá folyamodók elől azzal tért ki, hogy semmit sem tehet, amíg Versailles-ból nem kap utasításokat.

Az utasítások azonban nem érkeztek meg. Broglie

marsall vagy nem vette komolyan a párizsi eseményeket, vagy zavarba hozták az egymásnak ellentmondó híresztelések. A tisztázatlan helyzetben csak defenzív intézkedéseket tett, elsősorban a versailles-i udvar biztonságát tartva szem előtt. Kora hadászati szabályainak megfelelően nem bocsátkozott kockázatos összecsapásokba, inkább várt, amíg az udvar végleg el nem vesztette a játszmát.

Besenval este felkereste Sombreuil-t, és közölte vele, hogy már nem bízik saját katonáiban sem, attól tart, nem lennének hajlandóak a népre lőni. Sombreuil semmivel sem tudta megnyugtatni a bárót. Mindketten tudták, ha a párizsiak rátámadnak az Invalidusok Épületére, könnyűszerrel megszerezhetik a teljes fegyverkészletet. Sombreuil ugyan még a délután folyamán leküldte húsz katonáját a pincékbe, hogy a puskavessző és a kakas leszerelésével tegyék használhatatlanná az ott raktározott puskákat, a húsz katona azonban hat óra alatt még harminc puskát sem szerelt szét...

A párizsiak támadását valószínűleg csak az késleltette, hogy váratlanul sikerült nagyobb mennyiségű lőporra szert tenniük. Egy invalidus és egy parókakészítő azzal a hírrel rohant a városházára, hogy a Szajnán egy lőporral megrakott uszály akarja elhagyni a várost. A hír igaznak bizonyult: Lavoisier és Clouet, a lőporjövedelem igazgatói az Arsenalban hagyott harmincöt hordó lőport vízi úton próbálták meg Rouenba juttatni. Az állandó bizottság küldöttei feltartóztatták az uszályt, és a rakományt a városházára szállították. Ettől kezdve nemcsak kiabálástól, harangkongástól és lövöldözéstől zengett Párizs: időről időre egy-egy ágyút is elsütöttek, Hogy tovább fokozzák a

lakosság harciasságát.

Az állandó bizottság az egyik elektort, Pierre Louis Lefebvre de la Roche abbét nevezte ki a városháza fegyvertárának vezetőjévé. Az abbé az Egyiptomi Szent Mária templom káplánja volt, több történetíró Lefèvre d'Ormesson néven emlegeti. Veszélyesebb megbízatást aligha kaphatott volna. Negyvennyolc órán át osztogatta égő gyertyák mellett a lőport, s eközben számtalanszor csak egy hajszálon múlott, hogy a felette ülésező elektorokkal és az épületet megtöltő több száz párizsival együtt a levegőbe nem röpült. Dühöngő, fenyegetőző, részeg csoportok rohantak rá újra meg újra, lőport követelve, a zárakat fejszékkel verték le, mit sem törődve a röpködő szikrákkal. Egyesek már a raktárban is lövöldözni kezdtek, az egyik golyó az abbé haját súrolta. Egy polgártárs égő pipával a szájában telepedett le a hordók között, és semmilyen könyörgésre nem volt hajlandó abbahagyni a dohányzást. Az abbé végül megvásárolta tőle a pipát, és kivágta az ablakon. Mire az első szállítmány lőpor elfogyott, új hordók érkeztek, és az abbé lelkiismeretesen folytatta tovább az osztogatást. Az elektoroknak leadott jelentése szerint 13-án nyolc, 14-én negyvenhat, 15-én pedig negyvenkét hordó lőport osztott szét, összesen kilencvenhatezer livre értékben. Jelentése végén ironikusan megjegyezte, hogy átvételi elismervényeket sajnos nem csatolhat a nyilvántartáshoz...

Négy elektor közben felkereste a francia gárdisták kaszárnyáját, és a segítségüket kérte a polgárőrség megszervezéséhez. Estére már együtt vonultak a gárdisták a polgárőrökkel az utcákon, és a közbiztonságot többé-kevésbé helyreállították. A kétes elemeket lefegyverezték,

a királyi kincstár és a tőzsde elé őrséget állítottak, a lakosságot pedig felkérték, hogy világosítsák ki ablakaikat.

Az éjszaka azonban mégsem telt el nyugodtan. Egymást követték a rémhírek, az ijesztőnél ijesztőbb híresztelések a királyi csapatok közelgő támadásáról. „Minden elveszett!” – kiáltották éjjel kettőkor a városháza előtt. – „A Saint-Antoine úton tizenötezer katona közeledik! El akarják foglalni a városházát!” Legrand de Saint-René, az állandó bizottság tagja azzal nyugtatta meg a polgárokat, hogy ebben az esetben ő felrobbantja az egész épületet. (Valószínűleg nem tudta, hogy Lefebvre abbé kliensei ezt nélküle is bármely pillanatban megtehetik.) Hajnal felé az a hír terjedt el, hogy a Royal-Allemand ezred már ott harcol a párizsiakkal az egyik városkapunál, a Saint-Denis-i ezredek pedig északról közelednek Párizsba. A hangulat egyre feszültebb lett, egyes kerületekben hozzáláttak a barikádok építéséhez. A főbb utak mentén árkokat ástak és torlaszokat emeltek, az asszonyok vizet forraltak, a férfiak pedig köveket hordtak az emeleti ablakokba, hogy majd a támadó katonák fejére zúdíthassák. A Palais-Royalban sorra készültek a feketelisták, majd pénzjutalmat ígértek annak, aki Artois grófja, Broglie marshall, Lambesc herceg, Breteuil báró, Foulon vagy Berthier fejét elhozza a Caveau kávéházba...

Éjszaka visszaérkeztek Párizsba az elektorok követei, akiket még reggel indítottak útnak Versailles-ba. Elmondták, milyen nehezen tudtak átvergődni a fővárost körülvevő hadseregeken, és közzétették a Nemzetgyűlés legújabb határozatait.

*

Bailly emlékiratai szerint a Nemzetgyűlés ezen a napon reggel kilenckor olyan hangulatban kezdte meg ülését, „mint egy család, amely elveszítette az atyját”. Találóbban körvonalazta volna a helyzetet, ha így fogalmaz: mint egy család, amely a szigorú atya büntetését várja.

Az ülés kezdetén felolvasták Montpellier, Saint-Marcellin és Tarascon városok üzenetét, amelyek ezúttal meglehetősen csekély érdeklődést keltettek. Mindenki arra volt kíváncsi, ki lesz az első, aki szóba hozza majd az elmúlt nap eseményeit. A szónoki feladat méltó lett volna Mirabeau-hoz, ő azonban nem volt jelen az ülésen. Apja, a hetvennégy éves márki, aki egyaránt volt híres kiváló fiziokrata szellemű közgazdasági műveiről, és arról, hogy pokollá tette családtagjainak életét, július 11-én Argenteuilben meghalt. Fiát, akit többször is bebörtönöztetett, s aki ennek ellenére különös tisztelettel ragaszkodott hozzá, mélységesen megrázta halálának híre. Azonnal Argenteuilbe sietett, és nem vett részt sem a 13-i, sem a 14-i ülésen.

Jean Joseph Mounier, egy harmincegy éves grenoble-i ügyvéd lépett a szószékre. Az alkotmányos reformok közismert híve volt, az előző év nyarán vezető szerepet játszott a dauphiné-i ellenzéki mozgalomban. A „labdaházi eskü”-t az ő javaslatára tette le a Nemzetgyűlés.

Éles szavakkal körvonalazta a helyzetet: a nemzet ellenségei eltávolítottak egy erényes minisztert, a közhitel megsemmisült, a főváros utcáin vér folyik. A királynak – Mounier szerint – természetesen jogában áll tetszése szerint megválogatnia minisztereit, a Nemzetgyűlésnek azonban kötelessége felhívni az uralkodó figyelmét

rosszindulatú tanácsadóira. Beszéde végén azt indítványozta, hogy menesszenek küldöttséget a királyhoz, kérjék fel őt a Necker-minisztérium visszaállítására, a Nemzetgyűlés pedig folytassa az alkotmány vitáját. Mounier azonban a történtek ellenére is az erős végrehajtó hatalom híve maradt, s ezért óva intette képviselőtársait attól, hogy az események nyomására szembeforduljanak a monarchiával:

– Soha ne feledjük, hogy nem szabad olyan alkotmányt elfogadnunk, amely csak a jelenlegi körülményeknek felelne meg!... Soha ne feledjük, hogy a királyi hatalom nélkülözhetetlen polgártársaink boldogításához!

Mounier javaslatát többen is támogatták. Target, Párizs követe hangsúlyozta, hogy minél „viharosabb" a helyzet, annál nagyobb szükség van arra, hogy a képviselők megőrizzék hidegvérüket. Elsőként Lally-Tollendal gróf apellált az érzelmekre: ékes szavakkal ecsetelte Necker érdemeit, akinek szerinte „utolsó gondolata is Franciaország boldogsága volt!" Utána Virieu gróf lépett a szószékre és – ügyet sem vetve Mounier és Target figyelmeztetésére – szenvedélyes, érzelmeket felkorbácsoló szónoklatot tartott:

– Egy erényes minisztert egyszerűen felváltottak egy bűnös miniszterrel!... A trón lábai elé kell vinnünk az igazságot! Követelnünk kell a régi miniszterek visszahívását, és az újak elbocsátását, akik nem szolgáltak rá bizalmunkra!...

A Nemzetgyűlés lelkesen megtapsolta Virieu-t, aki azt javasolta, ismételjék meg a „labdaházi eskü"-t. Clermont-Tonnerre ezt már feleslegesnek tartotta, a „labdaházi eskü" szerinte örök időkre szólt:

–... Vagy lesz alkotmánya Franciaországnak, vagy mi sem leszünk többé!...

La Rochefoucauld-Liancourt herceg, a liberális nemesség képviselője szerint a Nemzetgyűlés feleslegesen tenné ki magát a király elutasításának a minisztérium ügyében. Bölcsebb lenne csak a hadseregek visszavonását kérelmezni, a Necker-minisztérium tagjainak pedig a Nemzetgyűlés nyilvánosan mondjon köszönetet, hiszen ők tulajdonképpen saját hazafiasságuk áldozataivá lettek. Biauzat tovább mérsékelte volna az indítványt. Szerinte teljesen felesleges deputációkat küldözgetni a királyhoz, amíg a gyűlést és az uralkodót összekötő „csatornák fertőzöttek”, foglalkozzanak csak tovább az alkotmánnyal, és mindössze a Nemzetgyűlés dokumentumaiban fejezzék ki együttérzésüket a száműzött miniszterekkel. Ez a javaslat azonban a hevesebb vérmérsékletű és radikálisabb meggyőződésű képviselők számára túlságosan is mérsékeltnek tűnt, s felháborodásuknak Grégoire abbé adott hangot.

A negyvenkilenc éves Henri Baptiste Grégoire az alsó papság képviselőjeként lett a Rendi Gyűlés tagja. Vidéki plébános volt, és egy meggyőződéses keresztény szenvedélyével gyűlölt minden társadalmi egyenlőtlenséget. A régi rend egyházi vezetőit a krisztusi eszmények árulóinak tekintette, júniusban az elsők között hagyta el a papság üléstermét, és csatlakozott a harmadik rendhez. Három év múlva már a Hegypárt és a jakobinusok vezetőit támogatta, s a köztársaság kikiáltását követelte: „A királyok azok az erkölcsi rendben, amik a szörnyetegek a természeti rendben! ... A királyok története a nemzetek mártíromságának története!” Keresztény hitéhez viszont a

forradalom viharaiban is ragaszkodott: az 1793-as keresztényellenes kampány idején, amikor a párizsi érsek nyilvánosan lemondott, Grégoire büszkén viselte papi öltözetét a Konvent ülésein.

Ez a tisztességes és bátor abbé a királyi hadseregektől körülvett Nemzetgyűlés szószékén olyan hangot ütött meg, amely már 1793 forradalmi intézkedéseinek hangnemét előlegezte meg. Kijelentette, hogy a nemzet minden szuverenitás forrása, s ezen az alapon ő elfogadhatatlannak találja azt az álláspontot, amely szerint a minisztérium összeállításának joga kizárólag a végrehajtó hatalmat (vagyis a királyt) illeti meg. Ráadásul azt indítványozta, létesítsenek vádbizottságot, amely a törvény legteljesebb szigorával kivizsgálja és a nemzet elé tárja a király valamennyi „perfid tanácsadójának" bűnlajstromát.

Szavait döbbent csend fogadta. A képviselők előtt először vetették fel a király nélküli kormányzás és a forradalmi törvényszék gondolatát. Le Franc de Pompignan, a Nemzetgyűlés elnöke jutott először szóhoz, és megrótta Grégoire-t, akinek szavai szerinte „ijesztőbbek voltak annál, ami a béke szószólójához, és erélyesebbek voltak annál, ami egy képviselőhöz illik". Ekkor azonban felzúgott a terem, úgy látszik, Grégoire szavaival többen értettek egyet, mint az idős vienne-i érsek gondolta. Az abbé ismét szót kért, hogy tisztázza magát, a zúgás azonban erősödött, többen azt kiabálták, semmi szükség a magyarázkodásra, nagyon jól beszélt. A növekvő hangzavarban Grégoire letett szándékáról, a szószékről pedig Castellane márki tüzelte tovább a kedélyeket. Felszólította a Nemzetgyűlést, hogy tegyék közzre a La Fayette által megfogalmazott Jogok Nyilatkozatát, amíg

erre egyáltalán módjuk van.

– Azt akarom, hogy minden polgár ismerje meg e nyilatkozatból jogait! Azt akarom, hogy mind a tanulatlanabbak, mind a vidékiek, sőt, még maguk a gyermekek is azt kiáltsák: íme, ez az a minisztérium, amelyik visszaél hatalmával! – A márki kijelentette, hogy élete legszebb napja volt, amikor a három rend egyesült, és ő nem is hajlandó elhagyni ezt a gyűlést – ,... csak szabadságom elvesztése, halálom, vagy a Nemzetgyűlés önkéntes feloszlása esetén!

Ahogy az imént La Rochefoucauld és Biauzat beszéde felszólalásra ösztönözte Grégoire-t, úgy mozgósította most ez a nyíltan lázadó hang a reakció egyik hívét. Ménonville, egy nemesi képviselő sietett a szószékre, s kijelentette, hogy a Nemzetgyűlésnek nincs joga beleszólni a miniszterek kiválasztásába, különösen addig, amíg nincs rá bizonyíték, hogy Necker ténylegesen megkapta-e a király elbocsátó levelét. A Nemzetgyűlés felhördült, Fréteau parlamenti tanácsos azt kiabálta, hogy bizonyítékai vannak Necker menesztésére. Ménonville megpróbálta túlharsogni a zúgást és a nevetést, amikor azonban az új miniszterek érdekében akart beszélni, végképp felbomlott a rend. Többen felugráltak a helyükről, mindenki kiabált, voltak, akik gúnyosan követelték, engedjék csak szóhoz jutni „Foulon úr unokaöccsét”. Ménonville még hosszasan beszélt, de már senki sem figyelt oda rá.

Amikor a rend végre helyreállt, Le Chapelier bretagne-i ügyvéd lépett a szószékre, és képviselőtársait arra intette, ne töltsék hasztalan beszéddel a drága időt. Ami a vita tárgyát illeti, áthidaló megoldást javasolt: ha elismerik a király jogait miniszterei megválogatására, azt mégsem

helyeselhetik, hogy XVI. Lajos a királyság határain túl száműz egy minisztert, akire a nemzetnek szüksége lenne e válságos napokban. Indítványozta, hogy küldjenek deputációt az uralkodóhoz, kérjék fel őt a csapatok visszarendelésére, és arra, hogy járuljon hozzá a polgárőrség megszervezéséhez. Javaslatát Antoine Barnave grenoble-i ügyvéd támogatta, de a vitának csak az vetett véget, hogy megérkeztek az első hírek Párizsból.

Előbb Gouy d'Arcy alezredes, a Saint-Domingue-i gyarmat képviselője mondta el, mit látott az előző nap a fővárosban, majd megérkezett Guillotin doktor két elektorral. Ismertették a legújabb eseményeket, beszámoltak a polgárőrség megalakulásáról. A képviselők többsége ezt helyeselte: „A népnek kell őrködnie önmaga felett!" – fogalmazta meg véleményüket Le Chapelier. Ezután egy levél érkezett Párizsból, amelyet az elnök hangosan felolvasott. A képviselők néma csendben hallgatták az egyre riasztóbb híreket:

–... Tízezer ember áll fegyverben... hamarosan rátámadnak a Champs-Élysées-n állomásozó csapatokra... minden vámhivatalt kiraboltak... a fegyvertárakat kifosztották... a börtönökből kiengedik a rabokat...

Azonnal döntés született: két küldöttséget választanak, az egyik, az elnökkel az élén a király elé járul, hogy felkérje őt Necker visszahívására, a hadseregek eltávolítására és a polgárőrség elfogadására, a másik küldöttség pedig megviszi majd Párizsba az uralkodó válaszát. Le Franc de Pompignant ideiglenesen Grégoire abbé váltotta fel az elnöki székben, mert ő volt a gyűlés jegyzője. „Bátorságával lelket öntött a csüggedőkbe – írja Michelet a labdaházra emlékeztette őket, és felidézte a

római szállóigét: Ha össze is omlik a világ, félelem nélkül borítsanak el a romok.”{25} Amíg a küldöttség a királynál járt, az elektorok részletesebben ismertették a párizsi állapotokat.

A küldöttség visszatért, a képviselők izgatottan lesték Le Franc de Pompignan szavait, aki azonban semmi biztatót nem mondhatott. A király a következőket válaszolta a Nemzetgyűlés kérelmére:

– Már ismertettem szándékaimat azokkal az intézkedésekkel kapcsolatban, amelyekre a párizsi zavargások rákényszerítettek. Egyedül én ítélhetem meg szükségességüket, és semmiféle változtatást nem hajthatok végre. Vannak városok, amelyek maguk látják el az őrséget, de a főváros méretei nem tesznek lehetővé hasonló eljárást. Nem kételkedem motívumaik tisztaságában, amelyek arra késztették önöket, hogy felajánlják szolgálataikat e lesújtó körülmények közepette, de jelenlétük Párizsban semmi jóra nem vezetne. Önökre itt van szükség, hogy fontos munkáik, amelyek folytatását lelkükre kötöm, gyorsabban haladjanak.

A csalódás, az elkeseredés és a felháborodás moraja zúgott végig a termen. A király tehát megtiltja, hogy küldöttséget menesszenek Párizsba, s nem is hajlandó a képviselőkkel szóba állni a párizsi eseményekről! La Fayette szót kért, és határozottan szembeszállt a királyi üzenettel. Kijelentette, hogy az újabb események háttérbe szorították az alkotmány jelentőségét, s a Nemzetgyűlésnek a király „perfid tanácsadóit” kell felelőssé nyilvánítani a történtek miatt.

Újabb vita bontakozott ki, s végül kijelöltek egy bizottságot, amely a következő határozati javaslatot

dolgozta ki:

„A Gyűlés, a Nemzet érzelmeit tolmácsolva, kijelenti, hogy Necker úr és a többi elbocsátott miniszter elnyerte nagyrabecsülését és sajnálatát; kijelenti, attól tart, hogy a király válasza a vészterhes események folytatódását vonhatja maga után, s ezért továbbra is sürgetni fogja a Párizs és Versailles körül váratlanul összevont csapatok visszarendelését és a polgárőrség megszervezését; újra kijelenti, hogy nem létezhet közvetítő a király és a Nemzetgyűlés között.

A Gyűlés kijelenti, hogy a miniszterek, valamint a hatalom polgári és katonai megbízottai felelősek a Nemzet jogai és e Gyűlés dekrétumai ellen elkövetett valamennyi támadásért.

A Gyűlés kijelenti, hogy a jelenlegi miniszterek és őfelsége tanácsadói, bármilyen rangban és állapotban is legyenek és bármilyen funkciót is töltsenek be, személyesen felelősek a jelenlegi és az elkövetkezendő szerencsétlenségekért; kijelenti, hogy az államadósság a francia becsület és hűség védelme alatt áll, a Nemzet nem utasítja vissza a kamatok fizetését, semmilyen hatalom nem mondhatja ki a »csőd« gyalázatos szavát, semmilyen hatalomnak nincs joga megszegni a közhitellel kapcsolatos kötelezettségeit, bármilyen formában és elnevezéssel kerüljön is erre sor.

Végül a Nemzetgyűlés kijelenti, hogy kitart korábbi, pontosabban június 17-i, 20-i és 23-i döntései mellett. Ezt a határozatot pedig a Gyűlés elnöke átadja a királynak, és nyomtatás útján közzé fogják tenni.”{26}

Ez már határozott és – tekintetbe véve a körülményeket – meglehetősen bátor állásfoglalás volt az udvarral

szemben. „Őfelsége tanácsadói, bármilyen rangban és állapotban is legyenek” – e kitételnél mindenki a király fivéreire és a királynéra gondolt, s rajtuk keresztül a támadás tulajdonképpen az uralkodó ellen irányult. A képviselők elfogadták a határozatot, és azt is megszavazták, hogy az elnök hivatalos levélben értesítse Neckert és elbocsátott társait a történtekről.

E nyílt kihívás után a képviselők többsége meg volt győződve arról, hogy az udvar le fogja tartóztatni őket. A veszéllyel azonban könnyebb közösen szembenézni, s ezért Montesquieu márki azt javasolta, hogy ne zárják le az ülést az éjszaka folyamán sem. Javaslatát elfogadták. A hetvennégy éves Le Franc de Pompignant viszont alaposan megviselte volna a virrasztás, s ezért úgy határoztak, hogy alelnököt választanak, aki az éjszaka időtartamára helyettesíteni fogja. A szavazás során a hétszáztizenegy jelenlevő képviselő közül ötszáznyolcvankilencen La Fayette-re adták voksukat, s az új alelnököt hamarosan lelkes taps köszöntötte.

– Uraim! – szólalt fel a márki – más alkalommal emlékeztetném önöket alkalmatlanságomra és sajátos helyzetemre – itt arra utalt, hogy még mindig nem kapta meg riomi választóitól a korlátlan képviselői jogokat de a jelenlegi körülmények között érzelmeim arra késztetnek, hogy lelkesen elfogadjam az önöktől kapott megbízatást, s tiszteletre méltó elnökünk mellett buzgón ellássam feladataimat, hiszen elsődleges kötelességem az, hogy ne szakadjak el az önök békére és a közszabadság fenntartására irányuló erőfeszítéseitől!{27}

E szép, de kissé bonyolult körmondat után ismét felhangzott a taps, és La Fayette elfoglalta az elnöki széket.

A formális vitát fél tizenkettőkor felfüggesztették, az ülést azonban permanensnek nyilvánították. Éjfél körül új híreket kaptak Párizsból: minden csendes, a polgárőrség fenntartja a rendet. A bátrabb – vagy álmosabb – képviselők hazamentek, többen nyilván úgy gondolták, semmivel sem szolgáltak rá az azonnali letartóztatásra. Százegynéhány képviselő azonban a helyén maradt.

La Fayette hajnalig pislákoló gyertyák mellett ült az elnöki székben, míg körülötte, a homályos teremben képviselőtársai a székekre és padokra heveredtek. Egyesek aludni próbáltak, másokat ébren tartott az aggodalom. Néhányan közülük valószínűleg ezt tekintették utolsó szabad éjszakájuknak, s attól tartottak, hogy a következőt talán már a Bastille-ban fogják tölteni. Arra azonban senki sem gondolt, hogy a Bastille-nak már csak órái vannak hátra, s másnap vele bukik az abszolút monarchia is.

JÚLIUS 14. – AZ OSTROM

Több történetíró hajlik arra, hogy a Bastille elleni támadást bizonyos kollektív népi bölcsesség vagy forradalmi ösztön művének tekintse. „A napvilággal együtt egy eszme emelkedett Párizs fölé – írja Michelet. – Egy fény a lelkekben, egy hang minden szívben: »Menj, és el fogod foglalni a Bastille-t!« ... A támadás egyáltalán nem volt ésszerű. A hit aktusa volt. Senki sem ajánlotta. De mindnyájan hittek benne, és mindannyian cselekedtek. Végig a hosszú utcákon, a rakpartokon, a hidakon, a bulvárokon a tömeg kiáltotta a tömegnek: »A Bastille-hoz!

A Bastille-hoz!...« És a vészharangok csengéséből mindenki ezt hallotta: »A Bastille-hoz!«”{28}

Hasonló megállapítást tesz a francia forradalomról írt kiváló történeti művében Kropotkin is: „... A nép ösztöne volt az, amely már 12-én és 13-án megérezte, hogy az udvar tervében, amely a párizsi mozgalom leverésére irányult, a Bastille-ra fontos szerep vár, és ezért elhatározta, hogy elfoglalja.”{29}

Edgar Quinet, aki jól tudta, hogy a Bastille ostromlói közül senkit sem érhetett az a megtiszteltetés, hogy valaha is az előkelő erőd foglya legyen, még költőibb és még abszurdabb következtetést vont le az eseményekből: „A Bastille nem a nép számára épült, az íróknak fenntartott fogság volt az, tehát az ész börtöne. A párizsi mozgalom első munkája e börtön felszabadítása volt... E perctől kezdve az ész szabaddá lett. Minden gondolkodó érzi, hogy ott érte is harcoltak.”{30}

A párizsi nép azonban nem a gondolatszabadság védelmében rohanta meg a Bastille-t. Egyszerűen fegyvert kerestek, hogy védekezhessenek a fővárost körülfogó hadseregek ellen. Július 12. éjjelén kifosztották a fegyverárusokat, és lefoglalták a városháza fegyverzetét, 13-án felkutatták a Garde-Meuble készletét, végigjártak minden elképzelhető helyet, ahol fegyver található, még a színházak kelléktárait is felforgatták. Mindössze két hely maradt, ahová még nem jutottak be, és e két helyen – mindenki tudta – bőségesen akadt fegyver: az Invalidusoknál és a Bastille-ban.

Már 13-án kirajzolódtak a másnapi események körvonalai. Az Invalidusok kormányzójától egyre határozottabban követelték a kerületek küldöttségei, hogy

adja át fegyverraktárát a polgárőrség számára, s az Arsenal személyzetétől megtudták, hogy az itt raktározott nagy mennyiségű lőport áthordták a Bastille-ba. Az éjszaka folyamán hét alkalommal dördültek el lövések az erőd körül, és Launey kormányzó elrendelte a riadókészültséget. A Bastille helyőrsége „forradalmi ösztön” nélkül is sejtette, hogy nehéz nap előtt áll.

*

Július 14-én a nap négy óra nyolc perckor kelt fel. Az égbolt felhős volt, délnyugati szél fújt a város felett, a hőmérséklet 22 fok körül ingadozott.

Besenval bárót – saját emlékiratainak tanúsága szerint – hajnali öt órakor egy ismeretlen fiatalember verte fel álmából. „Báró úr! – kiáltott rá a párizsi haderők főparancsnokára. – Figyelmeztetnem kell, hogy kerülje az ellenállást! A vámsorompókat ma elégetik, ebben biztos vagyok, nem tehetek ellene semmit, ön pedig még kevésbé. Ne próbálja megakadályozni!” Besenvalt meghökkentette a jelenet, s emlékirataiban elismeri, hogy le kellett volna tartóztatnia a fiatalembert, de nem tette meg. Ékesszólása, lelkes arca, égő szemei inkább rokonszenvet ébresztettek a báróban, és hagyta eltávozni. Hogy ki volt ez a fiatalember, miért tartotta szükségesnek értesíteni a bárót a vámsorompók felégetéséről, és hogyan jutott be Besenval nyilván gondosan őrzött Mars-mezei főhadiszállására, erről nem adnak tájékoztatást az emlékiratok. Valószínűleg a Palais-Royalból jött, egyesek szerint Meillar-nak hívták, ennél többet azonban nem tudunk róla.

Besenval szállásától, a Mars-mező École Militaire

(Katonai Iskola) elnevezésű épületegyüttesétől mindössze pár száz méterre, az Invalidusok Épületének bejárata előtt hat óra tájban hatalmas tömeg gyűlt össze. Létszámát egyesek hét-nyolcezerre, mások negyven-, sőt, nyolcvanezerre becsülték. Ott voltak a törvényszékek ügyvédei, a néphez átállt francia gárdisták, a választókerületek polgárőrségei, Sévère de Penvorn plébános egyházközsége élén jelent meg, és nem hiányzott a Palais-Royal törzsközönsége sem. Ekkor már valamennyien piros-kék kokárdát viseltek, és azt követelték, hogy Sombreuil márki, a kormányzó szolgáltassa ki nekik a helyőrség fegyvereit.

Amikor a városházán tudomást szereztek a történtekről, Éthis de Cornyt, Párizs királyi ügyészét küldték az Invalidusokhoz. Hét felé ért el az épülethez, kocsija alig tudott átvergődni a tömegen. A nagy, rácsos kapunál tudtára adta az őrségnek, hogy a városháza követe, és be is engedték a kapun. Sombreuil kormányzó tisztelettel fogadta, elmondta neki, hogy az épületben levő fegyverzetért katonai és nemesi becsületével felel, és ezért senkinek sem adhatja ki, bármennyire is nagyra becsüli Párizs város elöljáróságát. Futárt küldött Versailles-ba, s amíg az új utasításokat nem hoz számára, semmit sem tehet. A tömeg azonban odakint egyre türelmetlenebb lett, és a hatvankét éves kormányzó merész tettre szánta el magát. Egyedül, fegyvertelenül kiment a kapun, és hangosan elismételte, amit Éthis de Cornynak mondott.

Bátor gesztus volt, de tökéletesen értelmetlen. Vajon hányan hallották egyáltalán szavait a sokaságból? Egy pillanatra ugyan elcsendesedtek a közelebb állók, de amikor Sombreuil márki vissza akart menni a kapu mögé,

újra kitört a kiabálás. „Minden késedelem új veszély! Kié hát a fegyverzet, ha nem a nemzeté?”

Mielőtt még Sombreuil becsukhatta volna maga mögött a kaput, meglódultak az első sorok, és a nép minden irányból megrohanta az épületet. Lezúdultak az árkokba, majd fel a falakra és a kerítésekre, a kapuk kivágódtak, és az áradat beözönlött. Odabent, az ágyúk előtt égő kanóccal álltak a katonák, de nem tüzeltek, inkább maguk mutatták meg az utat a fegyvertár felé. Sombreuil-t félresöpörte a tömeg, egyesek azt kiabálták, fel kell akasztani a főkapura, de végül sikerült elmenekülnie.

A fegyverzet a pincében volt, ahová új meg új hullámokban hatolt be a tömeg. Akik egyszer már lejutottak, nem tudtak feljönni, lökték, taszigálták egymást, tömegestől zuhantak le a lépcsőkön, vissza a zsúfolt pincébe. Odalent alig lehetett levegőt kapni, fájdalomüvöltés és sikoltozás töltötte be a helyiségeket. Többen elájultak, senki sem tudott eljutni a lépcsőkig, s végül, akik odalent voltak, arra kényszerültek, hogy szuronyt szegezve nyomják vissza a leözönlő sokaságot. Az újonnan érkezetteket végül nagy nehezen sorba állították, az ájultakat és a sebesülteket kihordták a pincéből, és az épület mellett a fűre fektették.

Éthis de Corny gyalog tért vissza a városházára, ahol elmesélte a történteket. Az állandó bizottság elrendelte, hogy módszeresen osszák szét a fegyvereket a polgárőrség egységei között, az utasítást azonban nem lehetett végrehajtani. A legteljesebb zűrzavarban kapkodtak szét mintegy harminc-negyvenezer puskát, kezébe nyomták boldog-boldogtalannak, akár kérte, akár nem. Dorset hercegének, Nagy-Britannia követének két ott lézengő

lakája állig felfegyverkezve tért haza, pedig csak nézelődni mentek az Invalidusokhoz. Camille Desmoulins is ott volt, egy szuronyos puskát és két pisztolyt sikerült szereznie. Nagyon kevés puska, jutott el a városházára.

Lőport és töltényeket nem találtak az Invalidusoknál. Akinek puska jutott, rohant a városházára, hogy Lefebvre abbétól lőport követeljen. Töltényei azonban neki sem voltak. A városban egész nap fegyveresek szaladgáltak fel s alá, muníciót hajkurászva, az utcákon izgatott csoportosulások közepette vadidegenek osztogatták szét egymás között azt a néhány darab töltényt, amire valahol sikerült szert tenniük. Jean Baptiste Humbert, akiről később még bővebben lesz szó, apró szegeket vásárolt, és azzal próbálta megtölteni az Invalidusoktól kapott puskáját. Később, amikor a Bastille felé tartott, segélykiáltásokra lett figyelmes: egy asszony azt panaszolta, hogy fel akarják gyújtani a salétromraktárt, holott bárki annyit vihet a salétromból, amennyit csak akar. Humbert az asszonnyal a raktárhoz rohant, ahol egy parókakészítő két égő fáklyával a kezében éppen azon mesterkedett, hogy az épületet minél előbb lángokba borítsa. Humbert puskatussal gyomorszájon vágta, majd hozzálátott egy lángoló hordó oltásához. Ekkor két alkalmazott szaladt oda hozzá, s arra kérték, kergessen ki néhány „rossz szándékú embert” az épület irattárából, akik már több szekrényt összetörtek azzal az ürüggyel, hogy lőport keresnek. Humbert erre is vállalkozott, utána egy ismeretlen katonát megkért, hogy álljon oda őrködni a raktár kapuja elé, és rohant a Bastille-hoz. Ezt a jelenetsort csak azért idéztük fel bővebben – Humbert emlékiratai alapján –, mert igen jól érzékelteti a városban uralkodó állapotokat.

*

Jefferson, aki külső szemlélőként hideg fejjel kísérhette végig az eseményeket, egyszerűen nem értette, miért engedte meg Besenval, hogy állomáshelyétől pár száz méterre egy jórészt fegyvertelen és teljesen szervezetlen tömeg elfoglalja az Invalidusok Épületét. Salmour gróf, a szász nagykövet, aki természetesen Besenval unokaöccse volt, az Invalidusok bevétele után átsietett a Mars-mezőre, és ott döbbenten tapasztalta, hogy a tisztikar a visszavonulás esélyeit latolgatja. Mi történt a katonákkal?

XVI. Lajos

Marie-Antoinette gyermekeivel

Provence grófja

Orléans grófja

Artois grófja

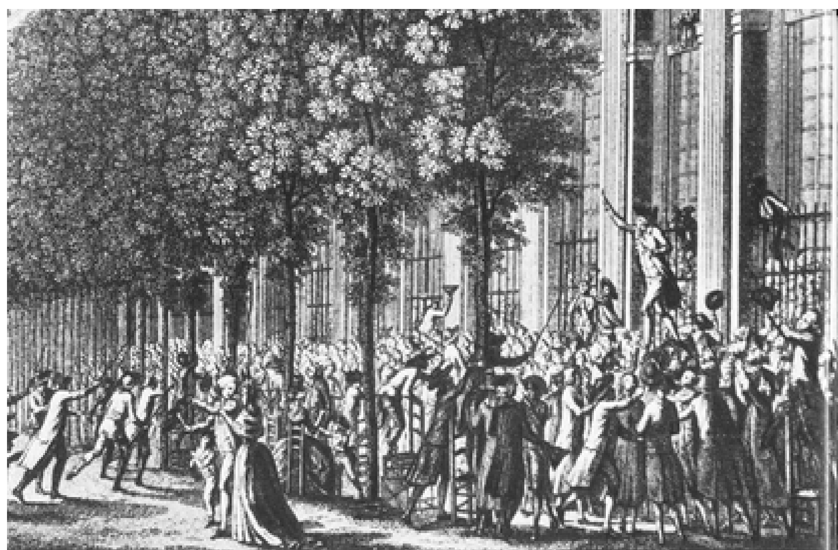

Necker

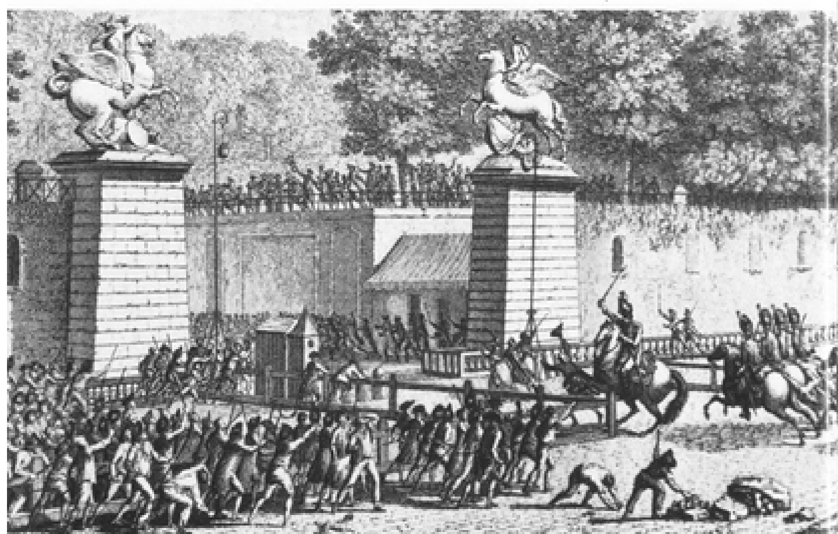
Besenval báró

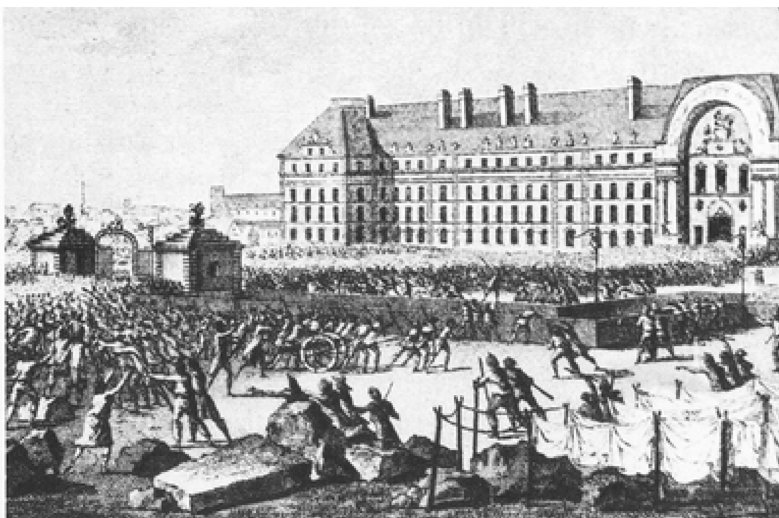
Polignac grófnő

Desmoulins szónokol a Palais-Royalban

Lambesc herceg lovasaival behatol a Tuileriák kertjébe

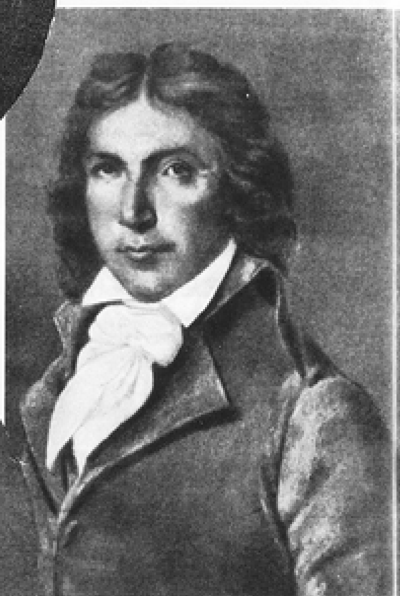
Az Invalidusok Székházának kifosztása

Őrjárat Párizsban július 12–13. éjjelén

Guillotin

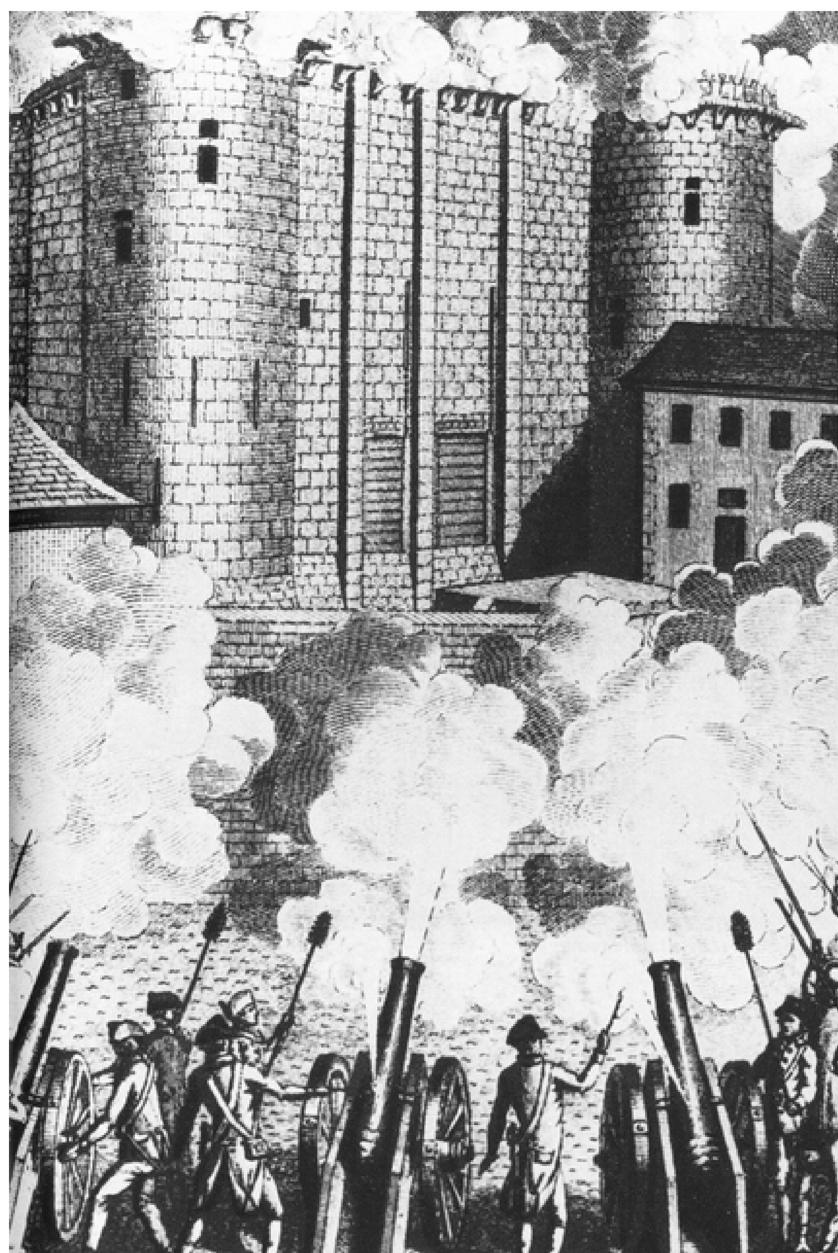

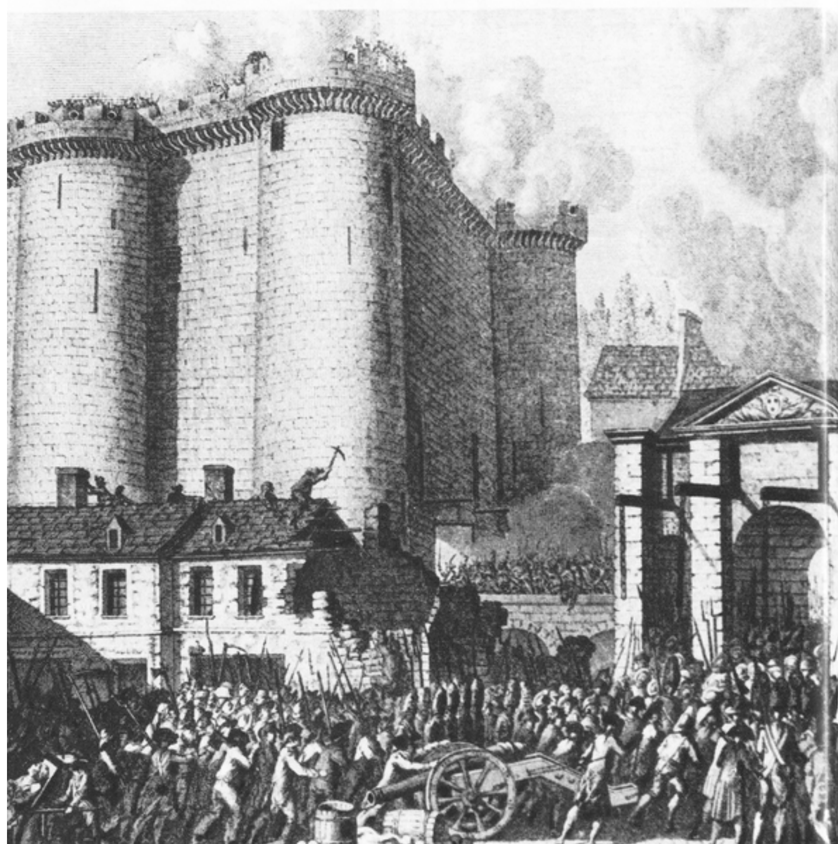
Desmoulins

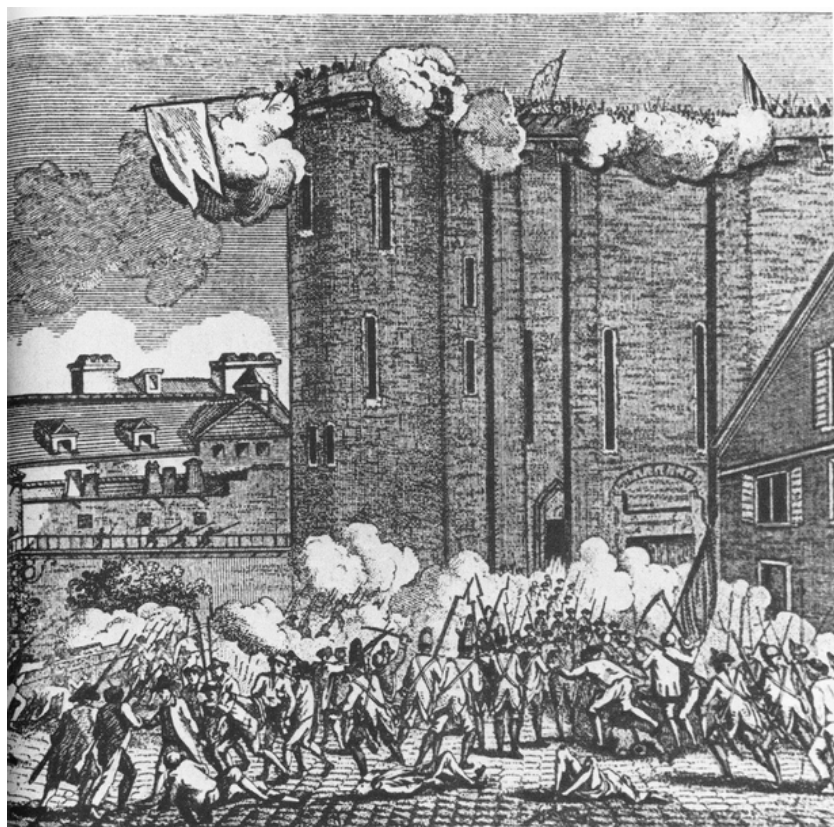
Lally-Tollendal

Az ostrom ▶

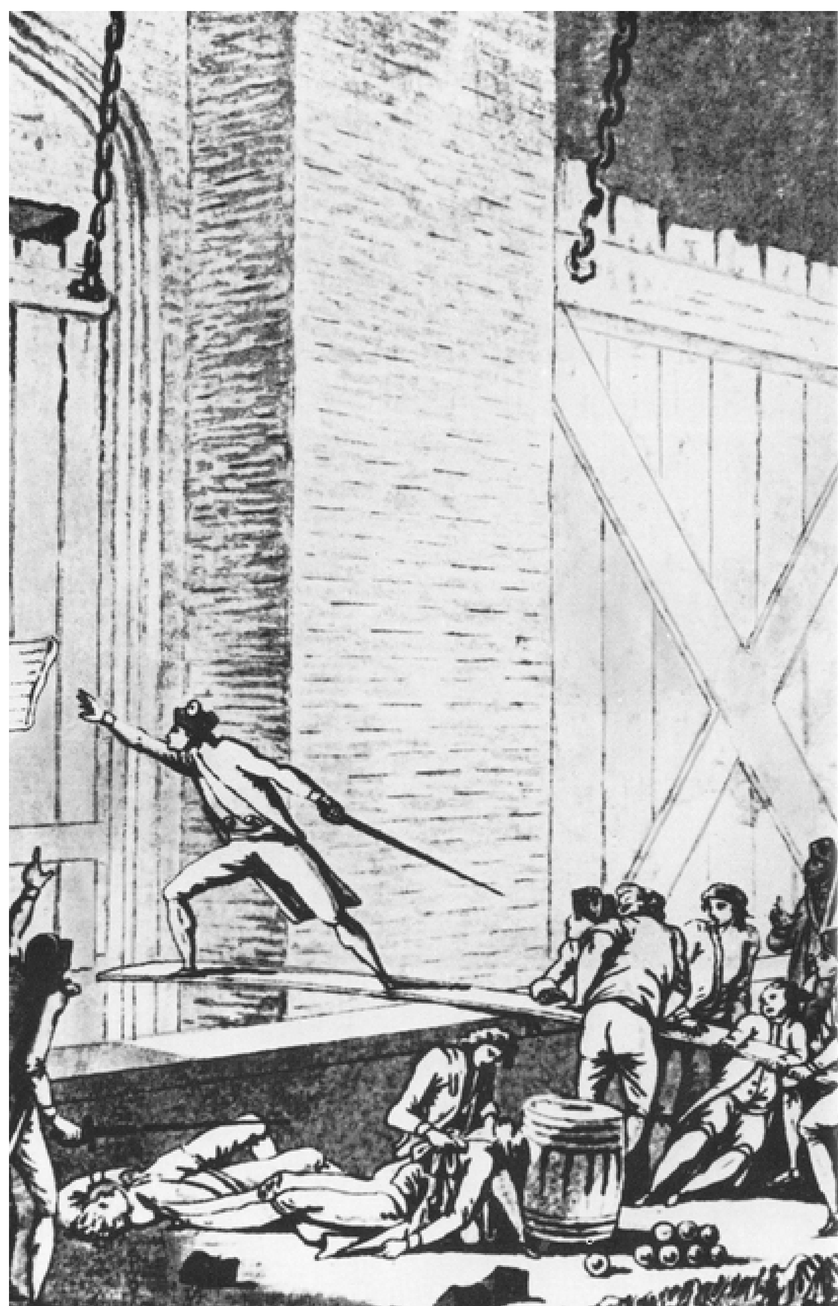

Az átjáróudvar

A Kormányzó-udvar

Flesselles halála

◀ *Maillard átveszi a kapitulációs levelet*

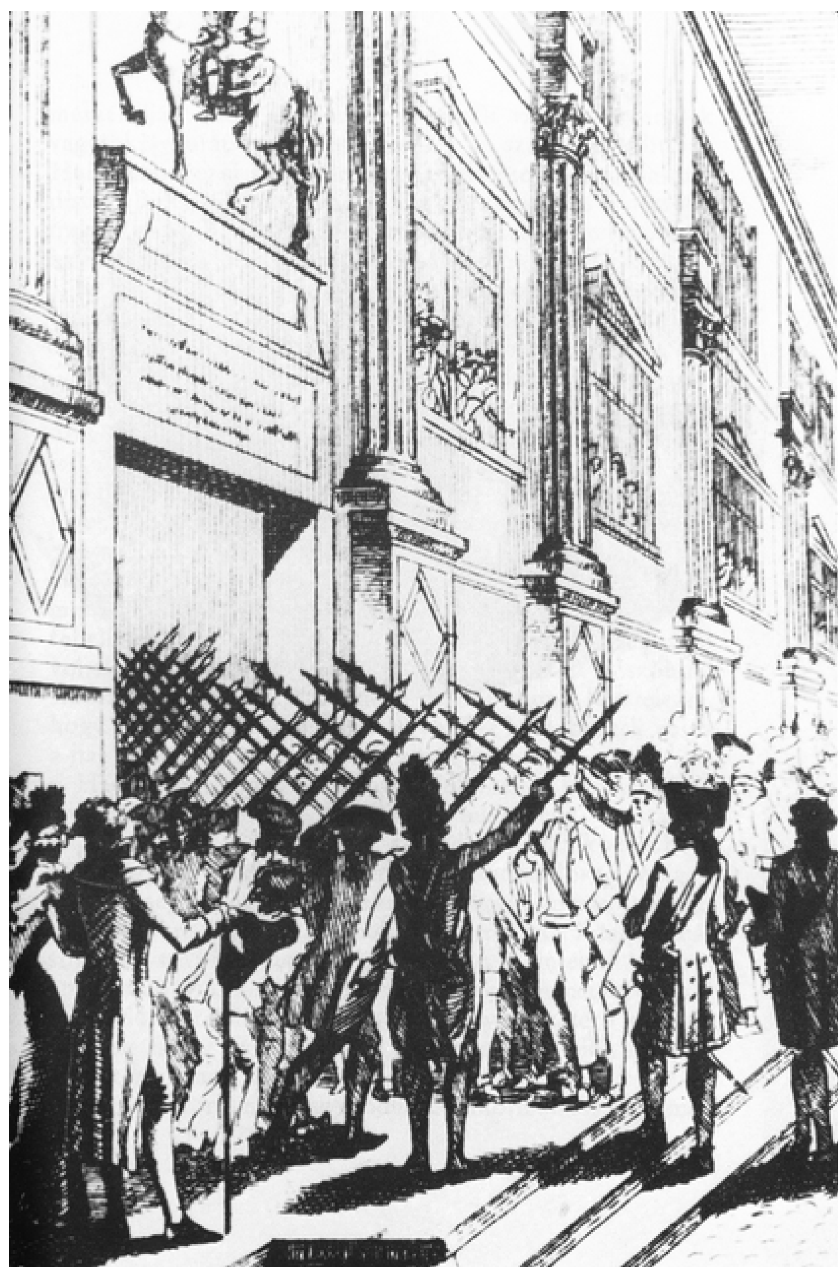
XVI. Lajos ▶
a párizsi városháza előtt
(az „acélboltozat")

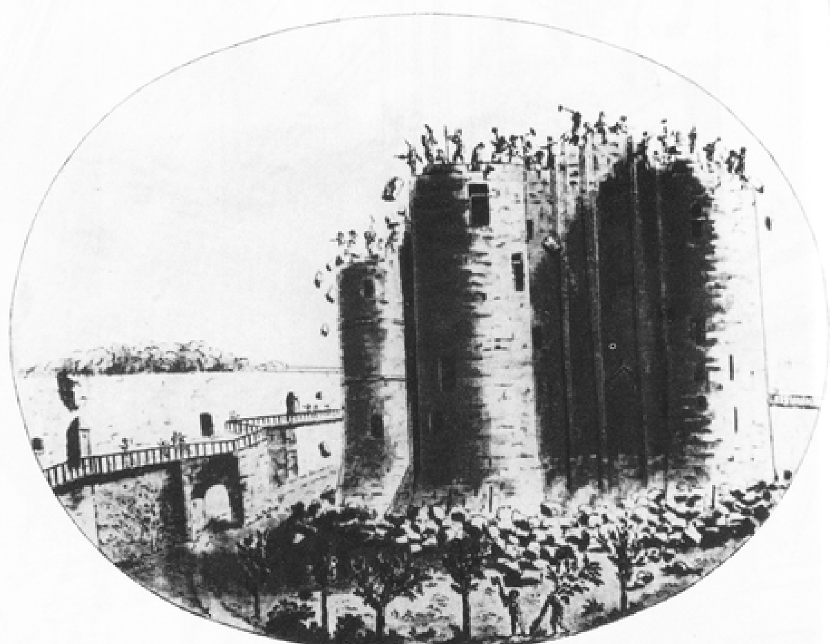

Launey

Launey levágott feje

A Bastille bontása

A XVIII. század második felében a francia hadseregben kiéleződtek a jórészt nemesi származású tisztikar és a közrendű legénység ellentétei. Az osztrák örökösödési és a hétéves háborúban elszenvedett francia vereségek után a tiszteknek már korántsem volt akkora tekintélyük, mint száz évvel korábban, XIV. Lajos tábornokainak győzelmei idején. A hadászat formális szabályai nem sok ötletességet és még kevesebb fantáziát kívántak, a tisztikar tehetségtelen, önállótlan előkelőségekkel töltődött fel. A legénységet sértette, hogy porosz mintára a francia hadseregben is bevezették a kardlapozást, s ráadásul egy 1781-ben kiadott rendelet csak azok számára tette lehetővé a tisztikarba való bejutást, akik négy generációra visszamenőleg igazolni tudták nemesi származásukat. A közrendűek előtt ezzel elzárult a felemelkedés útja. A döntő tényező azonban alighanem az volt, hogy ebben a században még senki sem törődött azzal, hogy a legénységet ideológiai meggyőzéssel is az általa szolgált ügy mellé állítsa, s mivel a közkatonák ekkoriban még egyáltalán nem éltek olyannyira elzárva a civil lakosságtól, mint manapság, a forradalmi közhangulat rájuk sem maradt hatástalan. E júliusi napok során egyre többen álltak át a felkelők oldalára, a Salis-Samande ezred külföldi (!) legénységéből például 14-én és 15-én hetvenöten dezertáltak. A helyzet odáig fajult, hogy a tisztek egyáltalán nem bíztak meg katonáikban, a legénység körében pedig a legvadabb híresztelések terjedtek el a tisztekkel kapcsolatban: a francia gárda egyik egysége meg volt győződve arról, hogy parancsnokaik meg akarják mérgezni őket.

Besenval július 14. délelőttjén összehívta tisztikarát,

hogy megvitassák a helyzetet. De mit lehetett várni ezektől a tisztektől, akik már két nappal korábban sem merték kiadni a parancsot a támadásra? Számukra azóta csak romlottak az erőviszonyok. A több mint hatszázezer fős város megszervezte polgárőrségét, a francia gárdisták csatlakoztak a felkeléshez, s amikor a nép az Invalidusok fegyvereit széthordta, a gárdisták a Szajna túlsó partján tüzelőállásba helyezték ágyúikat, hogy elvegyék Besenval kedvét a beavatkozástól. Az Invalidusok mozsárágyúit a polgárok felvontatták a Montmartre-ra, hogy biztosítsák a környéket a támadás ellen. Párizs már egyáltalán nem volt olyan „védtelen”, mint két nappal korábban.

Besenval egyik tisztje – a báró emlékiratai szerint – könnyekkel a szemében jelentette ki, hogy a katonái megtagadnák a parancsot, ha a felkelők ellen vezényelnék őket. „A tábornokok egyetértettek abban – írja Salmour, szász nagykövet – hogy Párizst lehetetlen térdre kényszeríteni, és hogy a visszavonulás az egyetlen ésszerű cselekedet.”{31}

Ezzel tulajdonképpen a felkelés sorsa el is dőlt: Párizs győzött. A hadsereg meghátrálása után XVI. Lajos akkor is rákényszerült volna a fővárossal és a Nemzetgyűléssel való kiegyezésre, ha a Bastille táján egyetlen puskát sem sütnek el ezekben a napokban. Július 14-én azonban még senki sem lehetett tisztában a történtekkel: sem Párizs, sem Versailles nem tudta, mi történt Besenval táborában. A Bastille bevétele már semmit sem változtatott a tényleges erőviszonyokon, de szimbolikus jelentősége igen nagy: ország-világ előtt nyilvánvalóvá tette a párizsi felkelés győzelmét és az udvar vereségét.

*

Július 14. délelőttjén, amikor Éthis de Corny még nem tért vissza az Invalidusoktól, a városházán megjelent egy küldöttség a Saint-Antoine külvárosból. Drámai hangon közölték az állandó bizottsággal, hogy Launey kormányzó, a Bastille parancsnoka szemmel láthatólag harci előkészületeket tesz, az erőd tornyainak lőréseiből ágyúk meredeznek a külváros felé, nyilván ágyútűzzel akarják elárasztani a szomszédos utcákat. A bizottság már hozzászokott a rémhírekhez, hajnalban például azt közölték velük, hogy a Nemzetgyűlés épülete alá van aknázva, Párizst pedig a Montmartre-ról fogják rommá lőni. Meglehetősen szkeptikusan fogadták hát ezt az új híresztelést, de azért összeállítottak egy delegációt, és elküldték a Bastille-hoz.

Bellon, Billeford és Chaton, a delegáció tagjai tíz óra körül értek el az erődhöz, amely előtt már nagy tömeg gyűlt össze. A kormányzói udvarból nem az erődbe vezették őket, hanem a kormányzónak az erőd főbejáratával szembeni lakosztályába. Launey éppen reggelizett – ekkoriban fél tíz körül láttak hozzá a „dejeuner”-hez –, és barátságosan meghívta asztalához a küldöttséget. A delegáció tagjai köszönettel letelepedtek az asztal mellé, és udvariasan megkérték a kormányzót: a közhangulatra való tekintettel vonja vissza ágyúit az erőd lőréseiből, és tegyen nyilatkozatot békés szándékairól. Ennek fejében ők természetesen biztosítják Launey-t, hogy a környék népe nem támad rá az erődre. A kormányzó kedélyesen válaszolt:

– A vámsorompókat ugyan elégették, de remélem,

hídjaim épségben maradnak!...

Azonnal kiadta az utasítást az ágyúk bevonására és a lőrések elfedésére, majd szívélyes hangulatban folytatták az étkezést. Launey megnyugodott: a lázadó főváros képviselői nagyon udvarias úriemberek, egyelőre semmi lehetetlent nem kívánnak tőle, úgy látszik, el lehet kerülni minden ellenségeskedést. Aligha sejtette, hogy utolsó reggelijét fogyasztja.

Mialatt a kormányzó és a küldöttség tagjai nyugodtan falatoztak, odakint tovább nőtt a tömeg. Az utcáról egyre többen nyomultak be az átjáróudvarba, lőszert követeltek, sőt, itt-ott már felhangzott a kiáltás:

– A Bastille-t akarjuk!...

Hol késik a küldöttség? Csak nem ejtette foglyul a kormányzó a nép képviselőit? A növekvő izgalom közepette egyszerre csak arra lettek figyelmesek, hogy az erőd tornyain az ágyúkat visszahúzzák a lőrésekbe. Úgy látszik, már töltenek! Többen azonnal elrohantak a hírrel a környező választókerületek gyűléseire: a Bastille-ból lőni akarnak a népre! A Saint-Louis de la Culture kerület gyűlése úgy határozott, nem vesztegetik az időt a városházával, saját küldöttséget menesztenek az erődbe. Ki ismeri a Bastille-t? Jacques Alexis Thuriot de la Rozière ügyvéd már többször is járt az erődben, egyik ügyfele, Jean La Corrège a Bastille foglya volt, őt küldték hát a kormányzóhoz.

Thuriot fél tizenkettő tájban jutott be Launey lakosztályába, ahol éppen befejeződött a – kissé elhúzódó – reggeli. A kormányzó őt is udvariasan fogadta, de kissé elhűlt, amikor az ügyvéd „a Nemzet nevében” arra kérte, hogy ágyúit hordassa le a tornyokból, és engedje be az

erődbe a polgárőrséget. Micsoda képtelenség! Talán kapják vállukra a több mázsás ágyúkat, mint egy puskát, és szaladjanak le velük a huszonöt méteres tornyokból? Launey türelmesen elmagyarázta Thuriot-nak, hogy azok az ágyúk emberemlékezet óta a tornyokon vannak, s ő azokat a király határozott parancsa nélkül nem hordathatja le onnan. Tudja, hogy látványuk a városban nyugtalanságot kelt, ezért be is vonatta valamennyit. Az erődbe pedig nem engedheti be a polgárőröket, hiszen fejével felel érte. Ha nem indul támadás ellene, akkor ő becsületszavát adja arra, hogy a Bastille-ból senki sem fog ártani a párizsiaknak.

Ezután a kormányzó átkísérte Thuriot-t az erődbe, hogy az saját szemével is meggyőződhessen arról, hogy nem készülnek támadásra. Vajon megütötte-e fülüket a kinti tömeg fenyegető zúgása, mialatt átsiettek a kormányzói udvaron? Ekkor már nagyon sokan összegyűltek az átjáróudvarban és a szomszédos utcákban.

Launey felkísérte Thuriot-t a tornyokra, ahol az ügyvéd az ágyúkat töltetlenül, a lőréseket elfedve találta. Amikor azonban a mellvédhez léptek, olyan látvány tárult eléjük, hogy elállt a lélegzetük. Odalent a tömeg minden talpalatnyi helyet elfoglalt az erőd körül, s a környező utcákból új meg új csoportok áramlottak a Bastille felé. A távolban zúgtak a harangok, peregtek a dobok, és odalentről tisztán lehetett hallani a kiáltozást:

– Ki a katonákkal! A Bastille-t akarjuk!...

Thuriot feljegyzései szerint ekkor egy drámai párbeszéd zajlott le köztük. A megrettent Launey állítólag azzal vádolta őt, hogy csak kémkedni jött az erődbe, ő pedig, fennsőbbségesen elutasítva a rágalmat, megfenyegette a kormányzót, ha így beszél vele, „egyiküknek az árokba kell

zuhannia”. Ez a párbeszéd teljesen valószínűtlen, Thuriot nyilván csak a Bastille bevétele után találta ki. Odafent a tornyokon még semmi oka sem volt rá, hogy efféle „hőstetteken” törje a fejét. Inkább megmutatta magát a sokaságnak, nehogy őt is fogolynak higgyék, majd lement Launey-val az erőd udvarára.

Itt, a tisztek és a legénység nagy része előtt ismét felkérte a kormányzót, hogy egyezzék ki a néppel. Támadás esetén előbb-utóbb úgyis fel kellene adniuk a Bastille-t, mi szükség hát a vérontásra? Az invalidusok hajlottak volna a szavára, de a tisztek kijelentették: megalázó lenne harc nélkül feladni a rájuk bízott erődítményt. Abban azonban mindenki egyetértett, hogy ők nem fogják megkezdeni az ellenségeskedést. Launey még azt is megengedte, hogy erre Thuriot előtt megesküdjenek.

Thuriot fél egy körül hagyta el az erődöt. A tömeg nagy várakozással fogadta, amikor azonban kiderült, hogy a polgárőrség nem vonulhat be a falak közé, kifütyülték és lehurrogták. Az ügyvéd választókerületébe, majd a városházára sietett, hogy elmondja tapasztalatait.

Távozása után egy másik férfi is kijött az erődből. Clouet volt, Lavoisier kollégája, az állami lőporjövedelem igazgatója, aki a Bastille-ba áthordott lőporról íratott alá átvételi elismervényt Launey-val. Amikor lóra pattant, valaki elkiáltotta magát:

– Szökik a kormányzó!

A tömeg a Saint-Antoine úton utolérte Clouet-t, lerántották a lováról, és Saudray lovagnak, a polgárőrség egyik főtisztjének erélyes közbelépése nélkül alighanem darabokra tépték volna. Saudray szerencsére ismerte Clouet-t, kiszedte támadói keze közül, és a városházára

kísérte, nehogy újra rátámadjanak.

A tömeg türelmetlensége nőttön-nőtt, vadul kiabáltak, és az elöl állókat nekiszorították a kormányzói udvar kapujának. Itt egy fegyvertelen invalidus állt őrt, aki semmit sem tehetett a sokaság ellen, de a kaput két felvonóhíd védte, amelyeket csak a túlsó oldalról lehetett volna leengedni. A tornyokról jól látták, ha a nyomás tovább nő, az elöl állók előbb-utóbb behatolnak a kormányzói udvarba, s akkor ők kénytelenek lesznek tüzet nyitni. Launey ugyan megtiltotta nekik, hogy figyelmeztetés nélkül tüzeljenek, de hát hogyan lehetne figyelmeztetni ezt a zúgó tömeget ekkora távolságról, a tornyok tetejéről? Az invalidusok vadul gesztikuláltak a Bastille falain, kalapjaikat lengették, és azt kiabálták, mindenki vonuljon vissza, de a nagy zajban ezt aligha lehetett megérteni. Valószínű, hogy egyesek bátorításnak vélték a katonák hadonászását.

Egy Davanne és egy Denain nevű polgár az átjáróudvarban felmászott Riquet illatszerész boltjának tetejére, a tömeg biztatása közepette végigkúsztak a falon, és beugrottak a kormányzói udvarba. Hamarosan követte őket egy Aubin Bonnemére nevű katona, Louis Tournay fuvaros és Jean Armand Pannetier, aki fűszeres volt, de ma polgárőri minőségben érkezett az erődhöz. Behatoltak az őrszobába, a híd kulcsaira nem akadtak rá, de találtak néhány csákányt és kalapácsot, amelyekkel szétverték a felvonóhíd csigáit. A láncok megoldódtak, a híd a túloldalon lezuhant, egy embert agyonütött, másokat pedig megsebesített. Ezután már csak a kapuk zárait kellett leverni, és a tömeg beözönlött a kormányzói udvarba.

Többen azonnal lövöldözni kezdtek a tornyok és a

bejárat felé. A védők – már így kell neveznünk a Bastille katonáit – a lőréseken át kiabáltak feléjük, hogy vonuljanak vissza, különben lőni fognak, a támadók azonban hangosan követelték, hogy eresszék le az erőd felvonóhídját. Ekkor már nem volt más hátra: a kapu két oldalán levő lőrésekből sortűz zúdult a nép közé, és egy ágyú is eldördült.

Délután fél kettő volt – a Bastille ostroma megkezdődött.

Ki adta ki a tűzparancsot? Alighanem Deflue, mert Launey a tornyokon volt, a svájci tiszt viszont ott állt katonáival a kapu mögött. Feljegyzéseiben kissé homályosan fogalmaz: „... az invalidusok tűzparancsot kaptak" – írja.{32} Az erőd bevétele után ezek az invalidusok, hogy magukat tisztára mossák, mindent elkövettek a svájciak befeketítésére. Szerintük ők tüzeltek először, sőt, ha az invalidusok egyáltalán elsütötték puskáikat, erre csak azért került sor, mert a svájciak rákényszerítették őket. Annyi bizonyos, hogy a francia invalidusok jobban húzódoztak a harctól, mint a svájciak, de akárki is adta ki a tűzparancsot, a támadás ténye nyilvánvaló volt, a helyőrségnek védekeznie kellett. Deflue szerint a támadók kezdtek előbb lövöldözni, s tekintetbe véve a közhangulatot, ebben semmi okunk sincs kételkedni. Ne feledjük, hogy már az előző éjszaka többször rálőttek az erődre.

A Bastille körül hömpölygő tömegből csak kevesen láthatták, mi történt a kapunál, hogyan jutott be a nép a kormányzói udvarba. Akik hátrébb álltak, csak annyit láttak, hogy hirtelen megnyílik az út, majd az erődből sortűz dördül, s az udvart halottak és sebesültek borítják. „Árulás!" – kiáltozták. Többen úgy vélték, hogy a

felvonóhidat a kormányzó eresztette le, hogy a nép odatódulhasson a puska-és ágyúcsövek elé. Később már az a hír terjedt el, hogy Launey nem a kormányzói udvar, hanem az erőd nagy felvonó-hídját engedte le, majd felhúzatta, és akik bejutottak, azokat halomra lövette. Ez nemcsak valótlanság, de képtelenség is: egy felvonóhidat, amelyet ellep a tömeg, nem lehet felhúzni.

Az első sortűz után az ostromlók fedezéket keresve berohantak a környező épületekbe, a konyhába, a kormányzó lakosztályába, a kocsiszínbe, az istállókba s a kaszárnyába, s innen viszonozták a tüzet. Odabent, a kapu mögött a svájci különítmény és tíz invalidus tartózkodott, a többiek, Launey-val együtt a tornyokra siettek. A belső udvaron három kétfontos löveg állt, amelyeket négy-négy svájci kezelt. Egy újabb sortűzzel könnyűszerrel visszaverték az ostromlók második rohamát is, majd a szakemberek módszerességével hozzáláttak a kapu biztosításához. Két rést vágtak a felvonóhíd deszkáján, hogy ezeken keresztül az ágyúkkal végigsöpörhessék a kapu felé vezető utat, de a felvonóhíd ellensúlya miatt nem tudták a rés előtt elhelyezni az ágyúkat. Erre két kisebb, „amusette”-nek, vagyis játékszernek nevezett állványos puskát raktak oda, amelyeket kartáccsal töltöttek meg. Sok hasznukat azonban nem vették, mert az ostromlók többé nem mutatkoztak nagy számban a kapu előtt. A Bastille tornyain elsütöttek néhány ágyút, s a golyók – sokkal nagyobb ijedelmet, mint kárt okozva – a Saint-Antoine út kövezetére hullottak.

Az ostromlók benyomultak az Arsenal és valamennyi szomszédos épület udvaraiba, megszállták a környező házak ablakait, sőt, egyesek a háztetőkre is

felkapaszkodtak, s a kémények mögül lövöldöztek. A sebesülteket a közeli Minimes kolostorba szállították, ahol gyors orvosi ellátásban részesültek. Az egyik sebesültet szőnyegre fektetve hurcolták végig a városon, hogy mindenki lássa, micsoda vérengzést rendeztek a Bastille katonái.

Valakinek az az ötlete támadt, hogy a védők elől füstfüggönnyel kellene elfogni a kilátást. Többen elszaladtak egy közeli sörfőzdébe – tulajdonosa, Antoine Joseph Santerre később – a párizsi népmozgalmak egyik vezéregyénisége lett és hamarosan két szekér szénával jelentek meg. A rakományt meggyújtották, a szekereket a kapu elé gördítették, s a magasra szálló füst csakugyan megnehezítette kissé a kapunál védekezők dolgát. A tornyokon tartózkodók persze ügyet sem vetettek rá.

Váratlanul egy fiatal nő került elő valahonnan, akire ráfogták, hogy Launey kormányzó lánya, és azt kiabálták, ott kell megégetni a kapu előtt, az apja szeme láttára. Már szalmát is gyűjtöttek az ájult nő alá, akinek semmi köze sem volt Launey-hoz: Montsigny kisasszonynak hívták, az egyik invalidus lánya volt. Életét az az Aubin Bonnemère nevű katona mentette meg, aki az elsők között hatolt be a kormányzói udvarba.

A tűzharc során az ostromlók belátták, hogy puskalövésekkel nem sokat árthatnak az erődnek. Tehetetlen haragjukban a legfantasztikusabb terveket szőtték. Santerre, a sörfőzde tulajdonosa azt javasolta, hogy foszfor és levendulaolaj keverékéből összeállított gyújtófolyadékot lőjenek fel fecskendőkkel a falakra, mások azt kiabálták, hogy futóárkokat kell ásni az erőd körül, ahogy azt a hadászat szabályai diktálják várostrom

esetén. Egy csoport tűzoltófecskendők segítségével akarta használhatatlanná tenni az ágyúk kanócait, s hamarosan az égő szekerek füstjével elkeveredve, vastag sugarakban szállt fel a víz a tornyok felé, de az ágyúkig persze nem jutott fel.

A városban mindenhol meghallották a Bastille ágyúinak dörgését, s az utcákon hangosan hirdették a vérszomjas Launey kormányzó gonosztetteit. Harcra kész fegyveresek meneteltek a Bastille felé, és megérkeztek az előkelő urak és hölgyek is, hogy hintóikat hátrahagyva, tisztes távolból színházi látcsöveiken át figyeljék a nem mindennapi látványosságot. Eljött Contat kisasszony, a Théâtre Français ünnepelt primadonnája, Genlis grófnő pedig Orléans hercegének két fiával együtt Beaumarchais, a Figaró házassága írójának közeli házából figyelte az eseményeket. A herceg idősebbik fia, a későbbi Lajos-Fülöp király így tizenhat éves korában saját szemeivel látta a Bastille ostromát.

Amikor a városházán az elektorok Thuriot-tól megtudták, hogy a nép a Bastille-t követeli, összeállítottak egy küldöttséget Éthis de Corny és Thuriot vezetésével. Feladatuk az lett volna, hogy az erőd előtt a kormányzó békés szándékainak kihirdetésével lecsendesítsék a népet, de még mielőtt elindulhattak volna, meghallották a Bastille ágyúinak dörgését. Pár perc múlva már a városházán voltak az első hírvivők, hozták a sebesülteket is. Benyomultak az állandó bizottság szobájába, Launey aljas árulásáról kiabáltak, forró lövedékdarabokat mutogattak annak bizonyságaként, hogy a kormányzó fel akarja égetni a várost, és azt követelték, hogy a bizottság nyilvánítsa ostrom alatt állónak a Bastille-t. Az elektorok erre nem

voltak hajlandóak – nem is lett volna sok értelme. Inkább abban bizakodtak, hogy még véget lehet vetni a fegyveres küzdelemnek, és egy újabb küldöttséget állítottak össze, Delavigne, Chignard, Boutilliers és Fauchet elektorokból. Írásbeli utasítással is ellátták őket, amely a következőképpen szólt:

„A párizsi polgárőrség állandó bizottsága, figyelembe véve, hogy minden fegyveres erő a város ellenőrzése alatt áll, arra utasítja a de Launey úrhoz, a Bastille parancsnokához küldött képviselőit, hogy vizsgálják ki, hajlandó lenne-e bebocsátani az erődbe a város utasításainak engedelmeskedő párizsi polgárőrség egységeit, amelyek a jelenleg ott tartózkodó haderővel együtt ügyelnének az erődre.”{33}

A népet azonban ez a határozott hangú utasítás nem nyugtatta meg, egyre nagyobb számban tódultak be az utcáról, fegyvert és muníciót követeltek, sőt voltak, akik nyíltan árulással vádolták az állandó bizottságot. Különösen Flesselles-t támadták, akinek még nem sikerült tisztáznia előző napi magatartását. Miért küldözgette jobbra-balra a népet, nemlétező fegyverkészletek után? Miért voltak rongyok a „Fegyverzet” feliratú ládákban? A Palais-Royalból érkezett két polgár azt követelte, Flesselles azonnal menjen velük a kertbe, és ott, a nép előtt adjon számot tetteiről. Flesselles felajánlotta nekik, hogy a Palais-Royal képviselőiként csatlakozzanak a Bastille-hoz induló küldöttséghez, de ilyen könnyen nem sikerült megszabadulnia tőlük. Minél többen szidalmazták, annál idegesebb lett, s minél idegesebb lett, annál biztosabbak voltak bűnösségében. Pitra elektor feljegyzéseiben olvashatjuk, hogy eltorzult hangon odaszólt hozzá:

– Mit csináljak, Pitra úr? Nekem végem...

Pitra megrettent: csak az hiányzik, hogy ilyeneket beszéljen! Még beismerésnek tekintik! Így aztán amikor Flesselles kijelentette, hogy a jelenlegi körülmények között nem hajlandó elhagyni a városházát, de az állandó bizottság szobájából átmegy a nagyterembe, Pitra is felpattant:

– Gyerünk uraim! Menjünk a nagyterembe, hagyjuk dolgozni az állandó bizottságot!

Megindultak a nagyterem felé, de fegyveres kísérőik segítsége nélkül aligha tudtak volna átnyomakodni a tömegen, amely úgy ellepte az épületet, mintha nem is a Bastille-t ostromolnák, hanem a városházát. „Hiába is próbálnám leírni a nagyteremben uralkodó állapotokat – írta Pitra emlékirataiban. – A körben emelkedő padsorokat és üléseket minden irányban megtöltötte a puskákkal, dárdákkal, kardokkal vagy éppen botra kötözött késekkel felfegyverkezett nép. Egyesek, akik kegyetlen arckifejezésükkel még öltözködésüknél is jobban emlékeztettek azokra a csavargókra, akiket az elmúlt napokban lefegyvereztünk, a terem közepére gyűltek; főleg ódivatú, vagy külföldi fejszékkel voltak felfegyverezve, amelyeket a Garde-Meuble-ből szereztek; néhányan mezítláb, és csaknem nadrág nélkül, kőműveskalapácsokat szorongattak. Hangosan kiabáltak az elektorokkal, akik a terem túlsó végén kis csoportokban gyűltek össze, mert nem találtak ülőhelyet, és ebben a riasztó tumultusban hiába is próbálták lecsendesíteni az embereket.”{34}

Három foglyul ejtett invalidust cipeltek be diadalittasan a terembe, akik a Bastille helyőrségéhez tartoztak. Egy kocsmában akadtak rájuk, nyilván kintrekedtek az erődből,

és bölcsen úgy döntöttek, hogy egy pohár bor mellett várják meg a vihar végét. Egyenruhájukról azonban felismerték őket. „Lőttek a népre! Akasztófára velük!" – kiabáltak a teremben. Az egyik invalidus szerényen felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy nincsenek fegyvereik, de ezzel senki sem törődött. Életüket végül az egyik elektor mentette meg, aki kijelentette, hogy túszok gyanánt fogva kell őket tartani, amíg a küldöttség vissza nem tér az erődből. Ebbe mindenki belenyugodott, különösen az invalidusok, akiket bezártak egy biztonságos helyiségbe.

Az állandó bizottság küldöttsége két óra tájban jutott el a Bastille-hoz. A tűzharc egyetlen percre sem szünetelt. „Lázadó tömeg sohasem tanúsított ennél bátrabb magatartást – írta egy szemtanú. – Nemcsak a katonák, a francia gárdisták, de a rosszul felszerelt, vagy fegyvertelen városi nép, a legkülönbözőbb egyszerű munkások sem törődtek a mellvédről lezúduló puskatűzzel, inkább úgy tűnt, gúnyt űznek belőle. Nem kerestek fedezéket, ott álltak a Bastille udvaraiban, oly közel a tornyokhoz, hogy maga Launey is többször hasznát vehette a kövezetnek s a többi törmeléknek, amit a tornyokra vitetett. Tagadhatatlanul nagy volt a zűrzavar és a fejetlenség. Mindenki a saját parancsnoka volt, és ment a maga feje után... Legtöbbjük kezében még sohasem volt fegyver, de az invalidusok, akik annyi ostromban és ütközetben vettek részt, azt állították, hogy még sohasem láttak ilyen puskatüzet. A fejüket sem merték a tornyok mellvédje fölé emelni."{35}

A küldöttségre ügyet sem vetett senki. Delavigne, Chignard, Boutilliers és Fauchet abbé kiabált, lengették a zsebkendőjüket, de nem sikerült felhívniuk magukra a

védők figyelmét. Megpróbáltak eljutni az erőd kapujához, ahol a szekér széna égett, de a lőrésekből sortűz dördült, és Fauchet ruháját kilyukasztották a golyók. Ezután a Saint-Antoine úton könyörögtek a fegyvereseknek, hogy kis időre függesszék fel a tüzelést, amíg megpróbálnak szót érteni a védőkkel. Ha az ostromlók közül néhányan engedtek is kérésüknek, a tornyok magasságáig nem hatolt fel a hangjuk. „Hamarosan abban a fájdalmas tapasztalatban volt részünk – írták jelentésükben, hogy elhullanak mellőlünk azok a polgárok, akik a mi kérésünkre hagyták abba a harcot.”{36} A többiek ezután még hevesebben folytatták a tüzelést, halált kiáltottak Launey fejére, és esküdöztek, hogy földig rombolják az erődöt.

A küldöttség dolgavégezetlenül tért vissza a városházára. Amíg távol voltak, elfogták, és az elektorok elé vezették Besenval egyik küldöncét, akinél két levelet találtak. Az egyiket a báró Puget hadnagynak, a Bastille tisztjének címezte:

„Kedves Puget, elküldöm Önnek a parancsot, amit szükségesnek tart. – Párizs, július 14. Besenval.”

A másik levélben ez állt:

„Monsieur de Launey! Tartson ki a végsőkig; elegendő katonát biztosítottam hozzá! – 1789. július 14. Besenval.”{37}

Úgy látszik, Puget nem bízott feljebbvalójában, a Bastille kormányzójában, és határozott parancsot kért Besenvaltól az ellenállásra. Nem tudjuk, milyen hatást gyakorolt volna ez a levél Launey-ra és a helyőrségre, hiszen az is kiolvasható belőle, hogy Besenval egyetlen lépést sem fog tenni felmentésükre.

Az elektorok és a városházán összegyűlt tömeg persze csak annyit vett ki a levélből, hogy a harc folytatódik. Az állandó bizottság Bancal des Issarts és Ganilh elektorokat azonnal Versailles-ba küldte, hogy számoljanak be a Nemzetgyűlésnek a történtekről, és hozzáfogtak egy újabb delegáció összeállításához. A nép azonban kevesellte ezeket az intézkedéseket, és haragja az elektorok ellen fordult. Pitra talán kissé túloz, amikor kijelenti, hogy „a nap egyik csodája az volt, hogy a városházát nem gyújtották fel”, de a zűrzavar tényleg rendkívüli lehetett. Az állandó bizottság szobája ismét megtelt, egy ács hosszasan magyarázta, hogyan kellene katapulták, kődobáló gépezetek segítségével bevenni az erődöt, egy őrnagy pedig futóárkok készítését javasolta. Ezt a sok tanakodást már a teremben levő tömeg is sokallta, és egy öregember felkiáltott:

– Barátaim, mit vesztegetjük az időt ezekre az árulókra? Gyerünk a Bastille-hoz!

Helyeslés zúgott fel. A sokaság kizúdult az ajtón, és a bizottság tagjai kis időre fellélegezhettek. Már nem nagyon reménykedhettek a helyzet békés megoldásában, de azért elindítottak egy újabb küldöttséget az erődhöz, Éthis de Corny, Thuriot, Boucheron, Piquod de Sainte-Honorine, Francotai, Milly, Beaubourg, Joannon és Fils részvételével. Okulva az előbbi küldöttség kudarcából, magukkal vitték a francia gárdisták dobosát és egy hatalmas fehér zászlót, a parlamenterek jelvényét, hogy felhívják magukra az erőd védőinek a figyelmét. Új utasítást nem kaptak, azt vitték magukkal, amit Delavigne visszahozott.

Három óra körül jutottak el az erődhöz. Az átjáróudvarból délre nyíló Orme-udvarban álltak meg,

verték a dobot és lengették a zászlót. Boucheron és Piquod de Saint-Honorine élete kockáztatásával még az átjáróudvarba is behatolt, ahol addig könyörögtek az ostromlóknak, amíg azok felhagytak a tüzeléssel. Boucheron ezután bement a kormányzói udvarba, és az erőd bejáratával szemben, kalapját lengetve azt kiáltotta, hogy küldöttségük a városháza nevében tárgyalni szeretne a Bastille helyőrségével. A tornyokból „egy színes kabátú egyén" (valószínűleg maga a kormányzó) visszakiáltott: a küldöttséget fogadják, de a tömeg vonuljon vissza! Boucheron visszament társaihoz az Orme-udvarba, akik újabb örömhírrel fogadták: fehér kendőt láttak lengeni a tornyokon, a mellvédnél álló invalidusok pedig kalapjukkal és puskáikkal integettek feléjük. Hát mégis van remény a békés megoldásra?

Korán örültek. Hirtelen arra lettek figyelmesek, hogy a toronyból egy ágyút irányítanak feléjük, s ugyanebben a percben sortűz zúdult rájuk. Hárman azonnal meghaltak azok közül, akik a küldöttség közelében tartózkodtak, többen megsebesültek, Beaubourg elektor váll-lapját golyó tépte le. Mi történt?

A tűzparancsot ezúttal egészen biztosan Launey adta ki. Utólag azzal magyarázzák a történteket, hogy mialatt az erőd egyik oldalán a küldöttség a harc beszüntetésére szólította fel a védőket, a másik oldalon, a Saint-Antoine úton tartózkodó fegyveresek – mit sem tudva a fejleményekről – folytatták a tüzelést. A kormányzó mindebből azt az elhamarkodott következtetést vonta le, hogy a küldöttség fellépése csak hadicsel, és megparancsolta, hogy nyissanak tüzet rájuk. Úgy látszik, igaza van Rivarolnak, a kor egyik legszellemesebb francia

írójának, amikor így fogalmazott: „Launey kormányzó elvesztette a fejét, mielőtt még levágták volna.”

Az ostromlók, első meglepetésükből felocsúdva, a küldöttség tagjai ellen fordultak. Árulással gyanúsították őket, szuronyokat és kardokat szegeztek rájuk:

– Árulók! Azért csaltatok közel az erődhöz, hogy halomra lőjenek bennünket!

Éthis de Corny állítólag így válaszolt:

– Ilyen förtelmes és utálatos tervvel gyanúsítjátok barátaitokat, akiket a városháza a ti támogatásotokra küldött ide? Ha így volna, nem állnánk itt, mellettetek, kitéve egyazon veszélynek! Kezetekre adom magam túszként, fogolyként, vigyetek a városházára, majd ott meggyőződhettek az igazságról!

Az állandó bizottság utolsó küldöttsége tehát csak annyit ért el, hogy mind a védők, mind a támadók kétszínűséggel gyanúsították. A tárgyalás végleg lehetetlenné vált, a döntést a fegyvereknek kellett meghozniuk.

Mialatt a küldöttség a Bastille-nál időzött, a Grève téren, a tolongó tömegben egy magas, izmos férfi próbált utat törni magának a városháza bejárata felé. Érdemes vele alaposabban is megismerkednünk, mert fellépése ezen a napon döntő jelentőségűnek bizonyult. Harmincegy éves volt, Pierre Augustin Hulinnek hívták. Egy párizsi posztókereskedő családjában látta meg a napvilágot, fiatalon belépett a hadseregbe, ahol altiszti rangot kapott. 1782-ben annak az ezrednek a kötelékében szolgált, amelyet a francia kormány a genfi forradalom eltiprásával bízott meg. Hulin a felkelőkkel rokonszenvezett, és pár év múlva már a II. József ellen fellázadt Osztrák Németalföld hadseregéhez akart csatlakozni. Genfi tartózkodása idején

ismerkedett meg Neckerrel, aki nem feledkezett meg róla miniszterként sem, és kineveztette a Saint-Denis melletti La Briche-ben működő „Királynéi Mosoda” vezetőjévé.

A hagyomány szerint Hulin La Briche-ben, egy Fournier nevű szomszédjánál találkozott az előző nap reggelén Madame de Staëllal, Necker lányával, akinek megígérte, hogy bosszút áll „azokon a fattyúkon, akik elbocsátották apját”. Ez a történet azonban nagyon regényesen hangzik, Madame de Staël 13-án indult útnak szülei után Brüsszelbe, és így aligha vesztegette La Briche-ben az időt. Hulint sem kellett Necker lányának személyesen feltüzelnie a harcra: már július 12-én ott találhattuk őt a Palais-Royal szónokai között, a 13. és 14. közötti éjszakán pedig választókerületében teljesített polgárőri szolgálatot. 14. délelőttjén ott volt az Invalidusok fegyverzetének szétosztásánál, majd a francia gárdisták egy csoportját rábeszélte, hogy menjenek el rendet csinálni a Saint-Lazare apátsághoz, ahol újra fosztogatásokra került sor. Ezután elindult a városházára, hogy intézkedéséről jelentést tegyen az állandó bizottságnak.

A Grève téren azonban nem volt könnyű átjutni. Mire sikerült átverekednie magát a városháza lépcsőjéig, a kapun özönleni kezdett a nép kifelé, s őt egyszerűen elsöpörték. Egy csoport francia gárdista előtt találta magát, akik ugyanolyan tehetetlenül sodródtak a tömegben, mint ő, s erre elkeseredett dühében így kiáltott feléjük:

– Polgárok vagytok, derék francia gárdisták? És halljátok ezt a kiáltozást? Halljátok az ágyúkat, amelyekkel a gonosz Launey feleségeinket és gyermekeinket gyilkolja le, akik fegyvertelenül a Bastille köré gyűltek? Hagyjátok, hogy lemészárolják őket, amikor fegyvereitek vannak és

erősek vagytok?! Barátaim! Jó emberek! – E szavaknál állítólag Hulin könnyezni kezdett a meghatottságtól. – Francia gárdisták! Birkaként mészárolják le a párizsiakat, és ti nem vonultok a Bastille ellen?! Ezek az őrmesterek, akiket mindenki tisztel, nem vezetnek oda benneteket?

A körülötte állók valamennyien felé fordultak, helyeslő kiáltásokban törtek ki, és a gárdisták is fellelkesültek:

– Vezess minket a Bastille-hoz! Követni fogunk!

Hulin egy pillanatig tétovázott, de amikor a katonák oszlopba rendeződtek, és az őrmesterek is rászóltak: „Vezess öregem!”, a csapat élére állt. A hagyomány szerint még ezt is kiáltotta:

– Becsületemre fogadom, hogy győzelemre vezetlek benneteket, vagy holtan hoztok vissza az erődből!

Ezekkel az idézetekkel persze ugyanolyan csínján kell bánnunk, mint a Palais-Royalban két napja elhangzott Desmoulins-féle szónoklattal. Hulin szavait senki sem jegyezte fel elhangzásuk idején, s akik később papírra vetették, nem voltak ott a Grève téren. A korabeli mentalitást és szónoki stílust figyelembe véve azonban semmi okunk feltételezni, hogy Hulin eredeti mondatai lényegileg különböztek volna a hagyomány által megőrzött szövegtől.

Harminchat gránátos tartott Hulinnel a francia gárda Ruffevielle elnevezésű századából, huszonegy lövész, két káplár és két tüzér a Lubersac századból. Csatlakozott hozzájuk egy La Barthe nevű őrmester, Saudray lovag pedig, a polgárőrség egyik parancsnoka négy ágyút bocsátott a rendelkezésükre. Amikor kivonultak a térről, velük tartott három-négyszáz fegyveres polgár is. Ez a tekintélyes haderő, amely szabályos kettes oszlopban,

büszkén menetelt az erőd felé, félúton találkozott Éthis de Corny visszatérő küldöttségével, akiket hangos szóval biztosítottak afelől, hogy el fogják foglalni a Bastille-t.

Fél négy körül értek az erődhöz. Ekkoriban érkezett meg a Bastille-hoz egy másik fegyveres csoport is, amelyet Jacob Job Elie, a La Reine-Infanterie ezred negyvenhárom éves hadnagya vezetett. Elie tizennyolc éves korában lett katona, harcolt az amerikai függetlenségi háborúban az angolok ellen, és azok közé a kevesek közé tartozott, akiknek közrendű származásuk dacára is sikerült tiszti rangot elérniük. Vele együtt érkezett az erődhöz egy François Séverin Marceau nevű harmincéves katona, akiből később a köztársaság egyik leghíresebb tábornoka lett.

Elie és Hulin, e két hivatásos és tapasztalt katona megpróbált némi tervszerűséget és szervezettséget vinni az ostrom zűrzavarába. Az ágyúkat előbb az úgynevezett Kis Arsenal mögötti Salétrom-udvarban (Cour des Salpêtres) állították fel, ilyen távolságból azonban nem sokat árthattak az erődnek. A francia gárdisták sortüzének fedezete mögött előrenyomultak az Orme-udvarba, majd az átjáróudvarba, de a Bastille három méter vastag falai jól állták az ágyútüzet. Nem volt más megoldás: a kapura kell tüzelni, és ha a felvonóhíd lezuhant, meg kell rohamozni a bejáratot.

A kapu előtt azonban még mindig ott füstölgött a szénásszekér. Elie egy Réole nevű kereskedővel és még néhány bátor emberrel együtt, a védők golyózáporában húzta félre az útból. A többiek az ágyúkat próbálták bevonszolni a kormányzói udvarba, ehhez azonban le kellett szerelni az ágyúcsövet a talpról, majd az udvarban

ismét összeállítani a lövegeket. Némi nehézségek árán, négy óra felé sikerült két ágyút felállítani, mintegy harminc méterre a kaputól. Egy nagyobb, bronzból készült ágyút a szekerek számára készült felvonóhídnak szegeztek, egy kisebb, ezüsttel futtatott acélágyút pedig – alighanem a sziámi király XIV. Lajosnak szánt ajándéka volt, amelyet a Garde-Meuble-ből vonszoltak elő – a kis híd felé irányították.

Launey a falakról jól láthatta, mi készül odalent. Ha a kapukat tűz alá veszik, a felvonóhíd előbb-utóbb lezuhan. A védőknek ezután már csak egyetlen sortűzre lesz idejük, és a bosszúvágytól égő sokaság elözönli az erődöt. A kormányzó végleg összeomlott; kapkodni kezdett, ügyefogyott kísérleteket tett a kapitulációra, s végül, saját tisztjei számára is váratlanul, feltétel nélkül feladta az erődöt.

Valóban olyan reménytelen volt a védők helyzete? Deflue szerint semmi okuk sem volt a csüggedésre: a kapu még nem sérült meg, lőszerük bőven akadt, veszteségeik minimálisak voltak. Egyetlen invalidus esett el a tűzharc során, a többiek csak kisebb sérüléseket szenvedtek. Az sem világos, lőttek-e egyáltalán az ostromlók a kapuk elé állított ágyúkkal. Egyes kortársak szerint nem, mások szerint féltucatszor is elsütötték a lövegeket – ebben az esetben azonban meglehetősen rosszul célozhattak, mert a hidak épek maradtak. Vajon nem lehetett volna a tornyokról vagy a lőrésekből sortűzzel árasztani el az ágyúk kezelőit? A Bastille-nak saját lövegei voltak – miért nem kísérelték meg néhány lövéssel használhatatlanná tenni az ostromlók ágyúit?

Ezekre a kérdésekre csak egyetlen válasz adható: Launey

meg volt győződve róla, hogy mindennek vége, az invalidusok pedig nem akartak tovább harcolni.

A hagyomány szerint a kormányzó fel akarta robbantani az erődöt. Már kézbe is vett egy kanócot, és elindult a Szabadság-torony pincéje felé, amikor Ferrand és Biquard invalidusok (mások szerint Féraud-nak és Béquard-nak hívták őket) szuronyt szegezve visszavonulásra kényszerítették. A történet éppenséggel nem elképzelhetetlen, de néhány gyanús körülmény kétségeket ébreszthet bennünk hitelessége iránt. Launey és Biquard nem sokkal élte túl a Bastille bevételét, sem pro, sem kontra nem tanúskodhattak, Deflue pedig semmit sem tudott az egészről. A történetet kizárólag az invalidusok beszámolójából ismerjük, amelyet az erőd elfoglalása után írtak, s amelyben hangsúlyozzák: ha ők nem akadályozzák meg Launey tervének végrehajtását, akkor „a Saint-Antoine külváros egy része és a Bastille szomszédságában lévő valamennyi ház felrobbant volna... Valószínű hát – bár nem bizonyítható, hogy az egész történetet az invalidusok találták ki, hogy a robbantás megakadályozásának érdemével ellensúlyozzák azt a tagadhatatlan tényt, hogy több órás tűzharcot vívtak a párizsi néppel.

Annyi bizonyos, hogy az invalidusok kijelentették a kormányzó előtt: semmi kedvük életüket áldozni az erőd védelmében. Launey hallgatott rájuk, és Deflue minden tiltakozása ellenére átnyújtotta fehér zsebkendőjét, hogy lengessék meg a tornyokon. Rouf és Roulard invalidusok egy dobossal felmentek a mellvédhez, negyedórán át mászkáltak körbe-körbe a tornyokon, lengették a kendőt, a dobos pedig a chamade-ot dobolta. Ez a jel akkor szokott

elhangzani a csatatereken, amikor az egyik fél tárgyalni akar. Az ostromlók azonban semmi jelét nem adták annak, hogy megértették a dobszó vagy a kendő jelentését.

Amikor az erőd falain elcsendesedtek a fegyverek, a nép a kormányzói udvarban az ágyúk elé tódult, és a kapuknál hangosan követelték a felvonóhíd lebocsátását. Launey megpróbálta felvenni velük a kapcsolatot. Egy papírlapra a következőket írta:

„Húszezer font lőporunk van, ha nem fogadják el a kapitulációt, fel fogjuk robbantani az erődöt, és az egész városnegyedet. Bastille, 1789. július 14. De Launey." Deflue a felvonóhídba vágott résen kinyújtotta a papírt, és meglengette.

Odakint azonnal észrevették. De hogyan vegyék át? Több méter mély árok választotta el őket a felvonóhíd deszkájától. Egy Ribacourt nevű hivatalnok elszaladt a Tournel-les utcába, és Lemarchands ács üzletéből tizenegy deszkát hozott. A leghosszabbat átnyújtották a korlát felett, az egyik végére többen ránehezedtek, és egy Michel Bezier nevű varga megindult rajta a papír felé. Nem volt könnyű mutatvány, Bezier el is veszítette az egyensúlyát, és lezuhant az árokba, de egy kartörésen kívül más baja nem esett. A második vállalkozó személye bizonytalan, egyesek szerint egy Joseph Arné nevű asztalos jutott el a réshez, mások szerint Stanislas Marie Maillard törvényszolga vette át a papírt, és odavitte Hulinnek.

Hulin és Elie természetesen hajlandó volt elfogadni a kapitulációt, és Elie állítólag tiszti becsületszavára meg is fogadta, hogy senkinek sem esik bántódása a védők közül. De csak saját nevében nyilatkozhatott, az ostromlók többsége hallani sem akart a kapitulációról. Még mit nem!?

Halomra lőtték a polgárokat, és most fegyveresen el akarnak vonulni? Különben is: egyszer már volt szó kapitulációról, abba is hagyták a tüzelést, és mi történt? Sortűz zúdult a parlamenterek közé! Egy ilyen hitszegő kormányzónak egyetlen szavát sem lehet elhinni!

– Semmi kapituláció! Le a hidakkal! – zúgott a kiáltás.

Deflue felment a tanácsterembe, ahol Launey a választ várta. Elmondta, hogy nem fogadták el a kapitulációt, majd abban a meggyőződésben, hogy a kormányzó betartja szavát és felrobbantja az erődöt, visszatért a kapu mögött álló katonáihoz. Launey azonban ekkor már az invalidusok befolyása alatt állt, akik – figyelembe sem véve a tömeg fenyegető magatartását – Elie ígéretére hivatkozva azt követelték, hogy adja fel a Bastille-t. A kormányzó engedett a nyomásnak, kivette zsebéből a kis felvonóhíd kulcsát, s átadta Guiard és Perreau invalidusoknak. Ezek negyedmagukkal a csigákhoz siettek, és Deflue legnagyobb meglepetésére leengedték a kis felvonóhidat.

Délután öt körül járt az idő. Odakint az ostromlók éppen tüzelni akartak az ágyúkból, amikor a híd ereszkedni kezdett. Amint leért, Maillard törvényszolga gyorsan lecövekelte, és akik elöl álltak, felrohantak rá. A kapu még zárva volt, de pár percen belül ezt kinyitotta egy invalidus, és a nép beözönlött az erőd udvarára. A hagyomány szerint Joseph Arné lépett be elsőként az ostromlók közül. Odabent, a kapu két oldalán álltak a helyőrség tagjai, jobbra az invalidusok, balra a svájciak. „Tegyék le a fegyvert!” – harsant a kiáltás, és ők engedelmeskedtek.

A Bastille ostromának egyik legfontosabb dokumentuma egy tizenhat oldalas röpirat. Címe: „Jean Baptiste Humbert órás egy napja, aki elsőnek hatolt fel a Bastille tornyaira.”

Szerzője, Humbert Langres-ban született, az órásmesterséget Svájcban tanulta ki. Az 1782-es genfi forradalom idején a városban tartózkodott, és öt év múlva demokratikus meggyőződéstől áthatva tért vissza Franciaországba. Harcolt a Bastille-nál, s egy hónap elteltével papírra vetette emlékeit. A röpirat hitelességét az ostrom öt közismert résztvevője aláírásával igazolta, de a belőle áradó naiv őszinteség miatt valószínűleg enélkül is hinnénk szerzőjének. Különösen a győzelmet követő percek zűrzavaros hangulatát sikerült kitűnően, élményszerűen érzékeltetnie:

„...Tegyék le a fegyvert! – kiáltottunk; valamennyien engedelmeskedtek, egy svájci tiszt kivételével. Odamentem, megfenyegettem a szuronnyal, és megismételtem: Tegye le a fegyvert! Úgy válaszolt, hogy mindenki hallja: »Uraim, higgyék el, hogy nem tüzeltem!«

»Hogy mered azt mondani, hogy nem tüzeltél, amikor az ajkad még mindig fekete a töltések elharapásától?« vágtam rá azonnal. Amíg ezt mondtam neki, megragadtam a kardját, s ugyanebben a pillanatban egy másik ember is így tett. Amíg vitatkoztunk, én és ez az ember, hogy kié legyen a kard, hirtelen észrevettem balra egy lépcsőt, amelyen három polgár öt-hat lépést felszaladt, majd sietve visszatértek. Azonnal elengedtem a kardot, és puskámmal, amelytől egy pillanatra sem váltam meg, gyorsan a lépcsőhöz szaladtam, hogy segítsek a polgárokon, akiket – azt hittem – valaki visszakergetett. Sebesen felszaladtam a toronyba, anélkül, hogy észrevettem volna, hogy senki sem követ, és a lépcsőn sem találkoztam senkivel. A torony tetején egy guggoló svájci hátát pillantottam meg; célba vettem, és rákiáltottam: »Tedd le a fegyvert!« Meglepetten

hátrafordult, lerakta a fegyvereit, és így szólt: »Ne ölj meg, bajtárs! A harmadik rend híve vagyok, és védeni foglak utolsó csepp véremig. Tudod, hogy el kellett látnom a szolgálatot, de nem tüzeltem.«

Amíg beszélt, elvettem a puskáját, majd gyomrának szegeztem a szuronyomat, megparancsoltam, hogy akassza a nyakamba a tölténytáskáját, amit meg is tett.

Ezután odamentem az ágyúhoz, ami a Bastille felvonóhídja felett állt, hogy a lövegtalpról lelökve használhatatlanná tegyem. De amint e célból vállamat nekivetettem az ágyú torkának, valaki rám lőtt [nyilván a lent tolongó tömegből – *H. P.*], a golyó kabátomon és a mellényemen áthatolva a nyakamba fúródott, és eszméletlenül összeestem. A svájci, akinek az életét megkíméltem, bevonszolt a lépcsőre. Később elmondta, hogy a puskáját nem engedtem el, csak azt ejtettem le, amelyikre az Invalidusoknál tettem szert.

Amikor visszanyertem az eszméletemet, a lépcsőn ültem, a svájci rázott, hogy magamhoz térjek, és az ingemből tépett ronggyal próbálta elállítani a sebemből ömlő vért.

Igen gyenge voltam, és mivel le akartam menni, megkértem a svájcit, hogy támogasson, amit ő szívesen meg is tett.

A lépcsőn félúton több fegyveres és fegyvertelen polgár jött velünk szembe. Látták, hogy csupa vér vagyok, és mivel azt hitték, hogy a svájci sebesített meg, meg akarták ölni. Ezt nem engedtem, és elmagyaráztam nekik a helyzetet. Szerencsére hittek a szavamnak, és a svájcira támaszkodva lemehettem az udvarra.

Amikor leértünk, a svájcit nem engedték tovább, így

egyedül kellett távoznom. Az emberek, látva sebemet és a vért, utat engedtek nekem.

A Bastille konyhái felé egy törzsorvossal találkoztam, aki felszólított, hogy mutassam meg neki a sebemet; amikor megvizsgálta, azt mondta, hogy egy golyó van a nyakamban, amit nem tud kivenni, és rábeszélt, hogy nézessem meg egy kórházban.

Az úton találkoztam egy egyénnel, aki a Minimes kolostorból jött, ahol csuklórándulását kezelték. Azonnal elvitt oda, ahol gondosan ellátták a sebemet. Golyót nem találtak benne.

Rettentő szomjas lettem, adtak hát egy óntálat, telve vizes borral, ami visszaadta az erőmet. Így hát vidáman felkeltem, hogy sietek vissza a Bastille-hoz.

Gyorsan felöltöztem, fogtam a puskámat és a tölténytáskát, de a kolostoriak, akik bekötözték a sebem, könyörögtek, hogy ne menjek vissza. Biztosítottak róla, hogy a mozgás sokat árt a sebemnek, és meg kellett ígérnem, hogy hazamegyek pihenni. Felajánlották, hogy hazavisznek, de ezt köszönettel elutasítottam.

Az úton eszembe jutott néhány barátom, akik a Ferronerie utcában laktak; reggel tőlük indultam útra, és ők nagyon aggódtak, hogy elszántságom miatt bajba jutok. Elindultam hozzájuk. A Hurepoix utcáig négy fegyveres polgár kísért. Az úton sokan üdvözöltek, de amikor elértük az Augustins rakpartot, nagy tömeg ért utol minket. Engem gonosztevőnek véltek, és kétszer is ki akartak végezni. Mivel nem tudtam mindenkinek elmagyarázni a helyzetet, már majdnem megragadtak, amikor a rakpart egyik könyvárusa felismert. Kimentett a tömegből, és hazavitt. Nála lefeküdtem, és minden segítséget megkaptam, amire

szükségem volt.

Körülbelül éjfélig pihentem, ekkor azonban felébredtem a többször ismételt »Fegyverbe! Fegyverbe!« kiáltásokra. Úgy gondoltam, szükség lehet rám valahol, felkeltem, felvettem a fegyvereimet, és elmentem az őrszobára...”{[38]}

*

Kik foglalták el tulajdonképpen a Bastille-t? Erre a kérdésre viszonylag pontos válasz adható, mert az ostrom résztvevőiről pár hónapon belül három lista is készült a Nemzetgyűlés számára. Egyiken 871, a másikon 954, a harmadikon 662 név szerepel. Ennél persze sokkal többen mentek el július 14-én az erődhöz, s a listák azokat sem sorolják fel, akik választókerületükben, vagy a városházán szervezték a fegyverkezést. Valószínűleg jelentős számban „képviseltették magukat” a csavargó, bűnöző, társadalmon kívüli elemek is, róluk azonban nem készültek feljegyzések. Az erőd ostromlóinak létszáma tehát 800 és 1000 körül lehetett. A harmadik lista foglalkozásukat és lakóhelyüket is feltünteti, s e 662 fő legfontosabb adatainak ismeretében az ostromlók társadalmi helyzetére is következtethetünk.

Többségük, hozzávetőlegesen öthatoduk kiskereskedő, kisiparos és bérmunkás volt, vagyis azokból a rétegekből került ki, amelyekből pár év múlva a sans-culotte mozgalom tagjai verbuválódtak. A sans-culotte-ok heterogén, osztálysajátosságokkal és osztálytudattal nem rendelkező rétegét nem jelölhetjük a „munkásosztály” XIX. századi fogalmával, mert a francia forradalom idején a kistulajdonosok és a bérmunkások között még nem

húzódott éles választóvonal. Az inas vagy a boltossegéd gyakran a mester, illetve a boltos házában lakott, asztalánál étkezett, kapcsolataikat össze sem lehet hasonlítani a fejlett kapitalizmus munkaadóinak és munkásainak viszonyával. A bérmunkások és a kistulajdonosok érdekei még nem kerültek szembe egymással: együtt küszködtek a gazdasági nehézségekkel, egymás mellett meneteltek a forradalom „nagy napjai”-ban, és együtt foglalták el a Bastille-t. George Rudé történész e nehézségek ellenére is kísérletet tett a bérmunkások és a kistulajdonosok elkülönítésére az erőd ostromlóinak listáján. Becslései szerint a 662 főt felsoroló listán 149 bérmunkás neve található, vagyis számarányuk nem érte el az ostromlók összlétszámának negyedrészét.

Negyven körülire becsülhetjük a közép- és nagypolgárnak tekinthető ostromlók számát, és nyolcvan körülire a katonákét. Paraszt egy sincs az ostromlók között, valamennyien párizsiak, de 63%-uk vidéken született, és csak később került a fővárosba. A női nemet egyedül Marie Charpentier mosónő képviselte, a Saint-Marcel külvárosból. A legidősebb ostromló a hetvenkét éves Crétaine polgár, a legfiatalabb egy nyolcéves, Lavallée nevű kisfiú volt.

602 ostromlónak ismerjük a lakhelyét. Meglepően sokan, 419-en laktak közülük a Saint Antoine külvárosban, 60-an jöttek a Bastille-t nyugatról körülvevő kerületekből, 30-an a központi piacok vidékéről, és csak nagyon kevesen laktak egy-két kilométernél távolabb az erődtől. A legtöbben polgárőrként érkeztek a Bastille-hoz, csak minden hetedik ostromló nem volt feliratkozva a polgárőrök listáira.

Igen szép számban képviseltették magukat a külföldiek: 13 itáliai, 12 német, 12 belga, 1 holland és 1 svájci harcolt az erődnél. A támadók közül többen már kivették részüket a korszak demokratikus küzdelmeiből: heten harcoltak az amerikai függetlenségi háborúban, ketten pedig a genfi felkelés részesei voltak.

A harcban nyolcvanhárom ostromló esett el, s később még tizenöten haltak meg a Bastille-nál szerzett sebeikben. A védők közül mindössze egyetlen invalidus esett el, és három sebesült meg. A Bastille bevétele jóval csekélyebb véráldozattal járt, mint az 1780-as londoni, vagy az 1789. áprilisi párizsi, Réveillon-féle lázadás.{39}

*

Közismert tény, hogy az erőd bevételét véres jelenetek követték. A történetírók különbözőképpen ítélték meg ezeket az eseményeket. A konzervatívabb beállítottságúak abból a tényből indulnak ki, hogy a helyőrség feltétel nélkül megadta magát, s ezért minden atrocitást a vérszomjas csőcselék alantas és indokolatlan bosszújának minősítenek. Egyes baloldali történészek szerint azonban a nép kifejezetten nagylelkűnek bizonyult, hiszen saját veszteségeihez képest nagyon kevés katonával végzett az erőd bevétele után. Ne ítéljük meg saját korunk erkölcsi elvei szerint a XVIII. századi párizsi népet, inkább ismerkedjünk meg cselekedeteinek tömeglélektani indítékaival.

Minden ember hajlik arra, hogy kedvezőtlen helyzetének okát a külső körülmények helyett embertársai cselekedeteiben keresse. A párizsi nép 1789 júliusában

meg volt győződve arról, hogy a kenyérárak emelkedését és a politikai nehézségeket egyaránt összeesküvők, gonosztevők okozzák. Akik arra képesek, hogy felverjék az árakat, és megbénítsák a Nemzetgyűlés munkáját, azoktól minden kitelik – még az is, hogy halomra öljék a párizsiakat, ha azok keresztül akarják húzni aljas terveiket. És kik lennének a mészárlás végrehajtására a legalkalmasabbak, ha nem azok a királyi katonák, akiket a kormány egyre nagyobb számban csődít Párizs köré?

„Az erőszak erőszakot szül – írja Elliot Aronson amerikai szociálpszichológus –, nem egyszerűen abban az értelemben, hogy az áldozat visszaüt az ellenségre, hanem abban a sokkal bonyolultabb és sokkal veszélyesebb értelemben is, hogy a támadó úgy akarja igazolni az általa elkövetett erőszakot, hogy eltúlozza ellenfele gonoszságát, és így nagyobb lesz annak a valószínűsége, hogy újra támadni fog (újra és újra).”{40} Semmi sem igazolja jobban e tételt az 1789-es párizsi eseményeknél. Az első összecsapás után rémhírek özöne árasztotta el a várost. Mindenki biztos volt benne, hogy a katonák a legvéresebb megtorlásra készülnek, hiszen nagy részük külföldi zsoldos! (Ne feledjük, hogy a XVIII. század vége a nemzeti érzés ébredésének kora Európában.) A megtorlástól való rettegés újabb és újabb agresszív cselekményeket szült, s az agresszió egyre jobban megerősítette a – meglehetősen passzívan viselkedő – „ellenség” iránt érzett gyűlöletet. Amikor Launey kormányzó nem tudta elkerülni, hogy katonái harcba keveredjenek a párizsiakkal, a napok óta felhalmozódott gyűlölet a Bastille és kormányzója ellen fordult.

Amikor a nép beözönlött az erődbe, egyesek azonnal

hozzáláttak a romboláshoz. „A tömeg dühöngött – írta Michelet –, a veszély elvakította és megrészegítette... Meg akarták semmisíteni a Bastille-t; kövekkel összetörték az óra számlapja mellett álló két rabszolgát; felrohantak a tornyokba, hogy az ágyúkat átkozzák; többen a köveknek estek neki, s összevérzett kézzel próbálták kitépni a falakból.”{41} A bútorzatot összetörték, a berendezést megsemmisítették, az irattár tartalmát a levegőbe szórták.

Elie és Hulin mindent elkövetett, hogy az agresszió ne forduljon a Bastille katonái ellen. Erélyes fellépésüknek köszönhető, hogy a kapitulációt követő pillanatokban mindössze egyetlen invalidust öltek meg az erődben. A többi katona mellé őröket állítottak, és megindultak velük a városháza felé.

Elie haladt az élen, kardjára tűzve vitte a Bastille kapituláló levelét, mögötte a francia gárdisták kísérték a foglyokat. A Grève tér és a Bastille közötti utcákon tolongó tömeg a foglyok azonnali kivégzését követelte, a levegő zengett a „Halál rájuk!” kiáltásoktól. Elie és társai fenyegetőzések, szidalmak és ütlegek kereszttüzében hatoltak előre. „Biztos vagyok benne – írja Deflue –, hogy egy Riccard nevű tisztnek a foglyok védelmére tett erőfeszítései nélkül nem jutottam volna el élve a városházára.”{42}

A legnehezebb dolga Hulinnek volt, aki másodmagával Launey-t kísérte. Társát félúton elsodorta mellőlük a tömeg, s ettől kezdve Hulin egyedül próbálta elhárítani a kormányzónak szánt csapásokat. Még a kalapját is Launey fejére tette, hogy nehezebb legyen felismerni, de mindez mit sem használt: foglyát már a Saint-Louis templomnál kitépték kezei közül, hogy végezzenek vele. Ekkor még

sikerült megmentenie a vérző kormányzót, a Grève térre érve azonban már minden ereje elhagyta. „Itt van! Itt hozzák!” – zúgott a kiáltás. Az emberáradat majdnem összeroppantotta Hulint, a kavarodásban elveszítette lába alól a talajt, foglyát elsöpörték mellőle, s ő a végkimerülés határán egy rakás kőre rogyott, ahol elveszítette az eszméletét. Mire egy butélia bortól magához tért, Launey már nem élt: szuronyokkal keresztüldöfték, pisztolyokkal többször belelőttek és végül egy Desnot nevű szakács levágta a fejét. A korabeli jogszokás szerint a kivégzett bűnözők testét közszemlére szokták tenni, hogy a látvány mindenkit elriasszon a gonosztettektől. Launey fejét ennek megfelelően vasvillára tűzték, végigvitték a Saint-Honoré úton, felmutatták a Palais-Royalban, majd elvitték a Neuf-hídhoz, s itt meghajtották a legnépszerűbb francia király, IV. Henrik szobra előtt.

Így végezte a szerencsétlen Launey, a Bastille utolsó kormányzója. Búcsúzzunk tőle Deflue szavaival: „Nem hiszem, hogy a kormányzót a nemzet árulójának lehetne tekinteni azért, mert átadott egy erődöt, amelyet még jóval tovább is megtarthatott volna, és több ezer polgár élete árán meg is védelmezhetett volna.”{43}

Az erőd tisztikarából csak Deflue menekült meg, akit a városházára vittek, és Puget, aki kifordította tiszti kabátját, s elvegyült a tömegben. Miray alhadnagyot megölték, akárcsak Losme-Sabray számvevő tisztet, akit a Grève téren saját élete kockáztatásával próbált megmenteni Pelleport márki, a Bastille egykori foglya. A közkatonák közül ötöt mészároltak le: egy invalidust – mint már említettük – az erődben, egy másikat a Tournelles utcában, egy harmadikat a rakparton, két svájcit pedig a

városházáról vonszoltak ki és a Grève téren akasztottak fel.

*

A városházán teljes volt a zűrzavar. Az állandó bizottság szobájába zárkózott, ajtaja előtt dühöngő csoportok dulakodtak. Flesselles a nagyteremben ült az elektorok között, és reszketett a halálfélelemtől. „Láttam őt – írta Dussaulx elektor emlékirataiban –, amint utolsó kenyerét rágcsálta, a falat a fogai között maradt, és ő két órán át tartotta a szájában, anélkül, hogy le tudta volna nyelni.”{44} Szidták, átkozták, puskákat szegeztek rá, s csak azért nem lőtték le, mert a zsúfolt teremben másokat is eltaláltak volna. Két bátor elektor vette közre, Dussaulx és Fauchet abbé. Az abbé már megjárta a Saint-Roch választókerület gyűlését, ahol két alkalommal is felszólalt Flesselles védelmében.

„Flesselles... éppen az asztalán levő levelek pecsétjeinek feltörésével foglalatoskodott – írja Pitra elektor emlékirataiban –, amikor a téren felharsanó kiáltások... a Bastille meghódítóinak érkezését hirdették. Meg kell jegyeznem, hogy ebben a percben, amelynek emléke sohasem fog elhomályosulni emlékezetemben, amikor »A Bastille-t bevették!« egyetemes kiáltás visszhangzott a teremben, láttam, hogy a kereskedők elöljárója elsápad és reszketni kezd...”{45}

A következő percek hangulatát csak Michelet leírásával lehet kellően érzékeltetni.

„Fél hatra járt az idő. A Grève térről egy kiáltás száll fel. Nagy zaj tör ki a távolban, növekszik, közeledik, a vihar mennydörgésének gyorsaságával... A Bastille-t bevették!

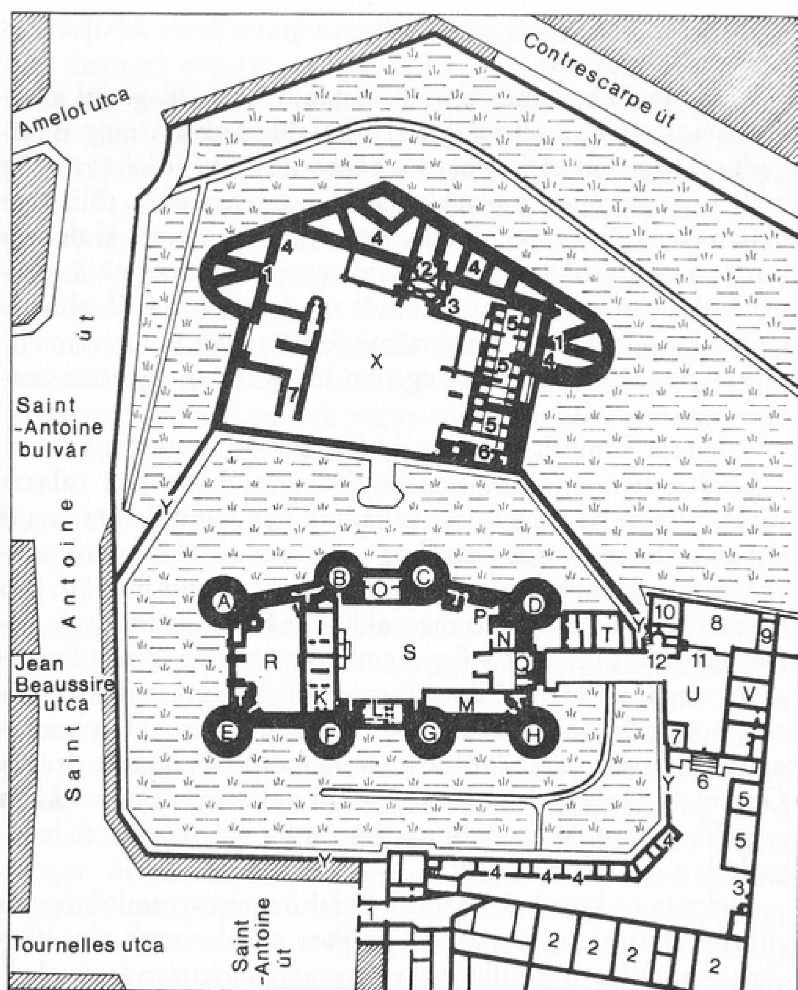
E zsúfolt terembe egy csapásra ezer ember tódul be, és tízezrek mögöttük. A gerendák recsegnek, a padok felborulnak, a korlátot az íróasztalra tolják, az íróasztalt az elnökre.

Mindannyian fel vannak fegyverkezve, egyesek bizarr módon majdnem meztelenek, mások a legkülönbözőbb színekbe öltöztek. Egy babérkoszorús embert vállaikon hoztak be, ez volt Elie, körülötte a zsákmány és a foglyok.”{46}

Elie véres, szakadt egyenruhában volt, kalapját elveszítette, haja csapzottan lobogott, külseje láttán Pitrának a hadisten ábrázolásai jutottak eszébe. Egyik kezében a Bastille kulcsait, másikban a kormányzó kapituláló levelét hozta. Minden tiltakozása ellenére felállították a nagy asztalra, innen adta át La Salle márkinak, a polgárőrség vezetőjének a kulcsokat és az iratot, amelyeket a márki magasra emelt, hogy mindenki jól megnézhesse. Az ajtón újabb csoportok hatoltak be, egy fiatalember szuronyhegyre tűzve hozta a Bastille nyilvántartási könyvét, Elie lábai elé dobták az erőd zászlaját, régi fegyvereket, és felajánlották neki a kormányzó ezüst evőeszközkészletét, amit ő természetesen visszautasított.

Odakint a téren ismét felzúgott a sokaság: Launey érkezett meg, de a terembe már nem jutott fel. Pitra elektor emlékirataiban bevallja: megkönnyebbült, amikor megtudta, hogy a szerencsétlen kormányzóval a téren végzett a nép. Attól tartott, hogy felhozzák a terembe, ahol életét aligha tudták volna megmenteni, s meggyilkolása után valószínűleg a foglyok következtek volna. Így viszont volt még némi remény megmentésükre.

Ez persze nem ígérkezett könnyű feladatnak, mert a bosszúszomjas tömeg a halálukat követelte. La Salle nagy beszédet tartott, a nép megnyugtatására közölte, hogy az árulók akasztófán fognak meglakolni bűneikért, de erre csak bírói eljárás után kerülhet sor. Deflue szót kért, és elmondta, hogy mint katonáknak engedelmeskedniük kellett feletteseik utasításainak, de most társaival együtt megadja magát a nemzet és a város előtt. Bátor beszédét megtapsolták, s a hangulat kissé megenyhült. A jelenlevő francia gárdisták is kegyelmet követeltek a foglyok számára.

A Bastille tervrajza (a bástya lebontásakor feltárt építményekkel)

1. *A bástya falai* 2. *Régi városkapu* 3. *A régi városkapu lépcsői* 4. *Régi városfal* 5. *Egy réteg agyagból és két réteg kőből álló alapra épített föld alatti építmények, valószínűleg egy templom maradványai* 6. *A templomhoz vezető lépcső, amely alatt három csontvázat találtak* 7. *Lejárat a kazamatába* A. *Sarok-torony* B. *Kápolna-torony* C. *Kincstár-torony* D. *Grófság-torony* E. *Kút-torony* F. *Szabadság-torony* G. *Bertaudière-torony* H. *Basinière-torony* I. *Tanácsterem* K. *Könyvtár* L. *Kápolna* M. *Irattár* N. *Őrszoba* O. *A Saint-Antoine kapu néven ismert régi városkapu* P. *A bástyához vezető régi kapu* Q. *Felvonóhíd a bejárathoz* R. *Kút-udvar* S. *Nagy udvar* T. *Konyhák* U. *Kormányzói udvar* V. *A kormányzó lakása* X. *A bástya* Y. *Ösvény a sánc mellett* 1. *Bejárat az átjáró-udvarba* 2. *Az invalidusok kaszárnyái a fegyvertár fölött* 3. *Az Orme-udvarba vezető kapu* 4. *Boltok* 5. *Istálló és kocsiszín* 6. *Felvonóhíd* 7. *Őrszoba* 8. *Terasz* 9. *Bejárat az Arsenal kertjébe* 10. *Kilátó* 11. *A külső árokba vezető lépcső ajtaja* 12. *A külső árokba vezető lépcső a fürdőszoba alatt*

Ekkor hozták be a terembe Montbarey herceget és a feleségét, akiket a városkapunál tartóztattak le. „Az asszony elájult – írja Michelet –, a férfit az asztalra lökték, tizenkét ember karja alatt kétrét görnyedt... A szegény ördög ebben a különös testhelyzetben magyarázta, hogy ő már régóta nem miniszter, és fia nagy szerepet játszott tartománya forradalmában... La Salle parancsnok szót emelt érte, és amíg hallgatták, egy percre elengedték a herceget. La Salle, aki nagyon erős volt, ekkor felemelte, és elvitte a szerencsétlent... Ez az erélyes gesztus tetszett a népnek, és megtapsolta... Ebben a pillanatban a bátor és kiváló Elie rájött, hogyan lehet egy csapásra véget vetni minden pernek, minden ítélkezésnek. Észrevette a Bastille-ban szolgáló gyermekeket, és elkiáltotta magát: »Kegyelem a gyermekeknek! Kegyelem !«”{47}

Fellépése nem maradt hatás nélkül: többen azonnal csatlakoztak a kegyelmet kérők kórusához, és a foglyok valamennyien megmenekültek. Megeskették őket, hogy ezután hűségesek lesznek a nemzethez, és elhagyhatták a városházát. Az invalidusok az Invalidusok Épületébe mentek, a svájciakat körbevezették és megvacsoráztatták a Palais-Royalban, azután szétosztották őket a különböző kerületek közt. Deflue harmadmagával a Saint-Jean-en-Grève választókerület templomában töltötte az éjszakát, s másnap csatlakozhatott a polgárőrség egyik egységéhez.

Flesselles nem volt ilyen szerencsés. Elhagyta a városházát, egyesek szerint a Palais-Royalba indult, hogy tisztázza magát, mások szerint – és ez a valószínűbb – hazafelé vette útját. Többen a nyomába eredtek, és a Pelletier rakparton egy ismeretlen pisztollyal agyonlőtte. Fejét levágták, s ugyanúgy körbevitték a városban, mint

Launey-ét. A Bastille kormányzójának a zsebében állítólag egy levelet találtak, amelyben Flesselles ellenállásra buzdítja Launey-t, és kijelenti, hogy a párizsiakat ígéretekkel és szavakkal feltartja, amíg a Bastille erősítést nem kap. Ezt a levelet sokan emlegetik, de látni senki sem látta – valószínűleg nem is létezett, csak utólag találták ki, Flesselles megölésének igazolására.

„Vajon igazuk volt-e azoknak, akik a nép bizalmával való visszaéléssel vádolták? – kérdi Bailly emlékirataiban. – Az elektorok ügybuzgalmát és állhatatosságát bizonyították, hiszen két nap és két éjjel dolgozott velük a közösség védelmén. Állítólag csak színlelte a szolgálatot, hogy késleltesse az előkészületeket, gyengítse a védelmi erőfeszítéseket, s időt nyerjen, amíg a segítség megérkezik. Balszerencsés pusztulását ne tetézzük könnyedén még az árulás vádjával is.”{48}

Ezen az estén több diadalmenet vonult végig Párizson. Az egyik menet élén a Bastille zászlaját és kulcsait vitték, egy felirattal: „A Bastille-t bevették, kapui feltárultak!” Lelkes üdvrivalgás fogadta városszerte a győzelem jelképeit, az emberek egymást ölelgették az utcán, sírtak és nevettek. Egy másik csoportosulás már ijesztőbb szimbólumokkal járta Párizst: Launey és Flesselles véres feje imbolygott előttük a magasban.

Nem hiányozhattak a felvonulásokból a Bastille foglyai sem. A hét fogoly közül ugyan csak hármat kísérhettek végig a városon, mert a négy, hamisítás miatt bebörtönzött fogoly nem bízott benne, hogy sokáig tetszeleghet a zsarnokság áldozatának szerepében, és idején kereket oldott. A hosszú, fehér szakállt viselő Whyte de Malleville gróf azonban pontosan úgy nézett ki, ahogyan a párizsiak a

Bastille foglyait elképzelték, és még az sem zavarta őket, hogy a gróf a Végtelenség őrnagya néven mutatkozott be kiszabadítóinak. Másnapra azonban nyilvánvaló lett elmebeli állapota, és a charentoni intézetbe szállították. Öt nap múlva követte őt egykori fogolytársa, Tavernier is. Solages gróf járt a legjobban: érzelmes szónoklatokkal fejezte ki szabadítói iránt érzett háláját, és tűrte, hogy az Oratoire választókerület költségén etessék, itassák. Később visszatért Languedoc-ba, családjához.

Estefelé nagy csoportosulás támadt a Neuf-hídnál. A tömeg körülfogott egy kilencven dragonyosból álló csapatot, s parancsnokuk hiába próbálta ékesszóló beszédben biztosítani őket békés szándékaikról, nem tágítottak. Váratlanul egy alacsony, égő szemű férfi furakodott a tiszt elé, és felszólította, hogy szálljon le lováról és adja át a fegyvereit. A tiszt elnémult ekkora arcátlanság hallatára, s nem tudta, mit tegyen, mire az illető megparancsolta a polgárőrség egyik jelenlevő tisztjének, hogy tartóztassa le a dragonyosok parancsnokát. A polgárőr képzelődőnek nevezte a férfit, mire az szidalmazni kezdte őt, megfenyegette, hogy ellenforradalmi tevékenységéért feljelenti, majd hangos szónoklatba kezdett. Kijelentette, hogy a dragonyosok árulók, „akik az éj leple alatt le akarnak minket mészárolni”. Fenyegető fellépésének hatására a tisztek tétovázni kezdtek, majd az egység hátra arcot csinált, és visszatért táborába.

Az ismeretlen férfit, aki szavaival meghátrálásra késztetett kilencven dragonyost, Jean Paul Marat-nak hívták, Artois grófja, a király öccse testőrségének orvosa volt. A szópárbaj után visszatért a Carmes elnevezésű választókerületébe, ahol a kerületi gyűlés alelnökévé

választották.

Este nyári eső zúdult végig a városon, és mintha a párizsiak diadalittas örömét is elmosta volna. Igen, a Bastille-t bevették, de még ott állnak a seregek a Mars-mezőn, a sèvres-i és a Saint-Cloud-i hídnál! Egyesek ugyan arról beszéltek, hogy azonnal Versailles-ba kell menni, s a királyt rávenni Necker visszahívására, mások azonban biztosak voltak benne, hogy a fegyveres megtorlás nem késhet soká. Ismét rémhírek kaptak lábra, többen azt terjesztették, hogy csapatok közelednek Saint-Denis és Versailles felől. A főbb útvonalakon barikádokat emeltek, a Saint-Antoine külvárosban a városháza hozzájárulásával felszedték az utcák kövezetét, és torlaszokat emeltek belőle. Az utcákon őrjáratok cirkáltak, az ablakokat kivilágították, zúgtak a vészharangok, néha egy-egy ágyú is eldördült. A polgárok többsége ébren töltötte az éjszakát.

Pedig aggodalomra már semmi ok nem volt. Amikor a Bastille bevételének híre megérkezett a Mars-mezőre, Besenvál összehívta tisztikarát, és közölte velük, hogy haladéktalanul el kell hagyniuk a várost. A nagy sietségben még sátraikat is otthagyták, s mivel nem volt elegendő lovuk a szállításhoz, felszerelésük nagy része is az École Militaire-ban maradt. Este kilenckor a lovasság nyeregbe szállt, és elindult Versailles felé. Úgy tudták, hogy őrzik a városkapukat, de el voltak rá szánva, ha kell, akár fegyveres erővel is utat törnek maguknak. Ez volt napok óta az első alkalom, amikor a királyi hadsereg harcra szánta el magát – igaz, ez a bátor elhatározás a dicstelen visszavonulás során született meg. Ütközetre azonban ezúttal sem került sor: a grenelle-i kapu őrizetlen volt, s a katonák sértetlenül – bár bőrig ázva – érkeztek meg éjfél

körül Sèvres-be.

Besenval katonáinak nagy része még a kardját sem húzta elő e júliusi napokban. A királyi hadsereg – eltekintve a Tuileriák parkja elleni, július 12-i dicstelen lovasrohamtól – tökéletesen passzív maradt, és ezzel győzelemre segítette a forradalmat.

*

A nemzetgyűlés július 14. reggelén már nem volt teljesen védtelen: a párizsi hírekre kíváncsi versailles-i nép nagy tömegben tódult a Hotel des Menus-Plaisirs köré. Délelőtt kilenckor nyitották meg a vitát, Le Franc de Pompignan elfoglalta az elnöki széket, és a napirend szerint hozzáláttak La Fayette három nappal korábban felolvasott tervezetének megvitatásához.

Úgy látszik, az abszolút monarchia híveit még nem bátortalanították el az elmúlt napok eseményei, mert La Fayette tervezetét nyíltan megtámadták. Custine gróf kijelentette, hogy semmi szükség sincs az egyéni szabadságjogok közzétételére, ezzel csak a zűrzavaros állapotokat tartósítanák, az alkotmány elé inkább „A monarchia jogainak deklarációja” illene. Pierre Victor Malouet a katolikus egyház érdekében szólalt fel, és azt javasolta, hogy az alkotmányban hangsúlyozni kell „a keresztény, katolikus, apostoli és római vallás” jelentőségét.

A Nemzetgyűlés végül úgy döntött, hogy az alkotmánynak feltétlenül tartalmaznia kell az emberi jogok nyilatkozatát. Jérome Pétion de Villeneuve és Clermont-Tonnerre javaslatára abban is megegyeztek, hogy egy

viszonylag kisszámú bizottságot választanak, amely azonnal hozzá is lát az alkotmánytervezet megfogalmazásához. A képviselők többsége úgy gondolkozott, ha a Nemzetgyűlést hamarosan fel is oszlatják, legalább egy alkotmánytervezet maradjon utánuk, amit a későbbi generációk továbbépíthetnek.

Az alkotmánybizottságnak nyolc „rendes” és nyolc póttagja lett. Mounier, Sieyès, Clermont-Tonnerre, Lally-Tollendal, Le Chapelier, Bergasse, Talleyrand autuni érsek és Champion de Cicé bordeaux-i érsek kapta a legtöbb szavazatot. La Fayette-et a póttagok közé választották. A szavazás után Le Franc de Pompignan elnök közölte, hogy kora reggel beszélt a királlyal, aki megígérte neki, hogy megvizsgálja a Nemzetgyűlés előző napi dekrétumait, és estig tudatja a képviselőkkel véleményét.

Dél felé egy utazóruhás férfi jelent meg a képviselők között, és haladéktalanul szót követelt. Noailles vicomte volt, a Nemzetgyűlés tagja, aki ebben a pillanatban érkezett meg a fővárosból. Elmondta, hogy Párizsban minden forrong: százötvenezer polgárőr áll fegyverben, az Invalidusok Épületét a nép elfoglalta, a felkelők ágyukra is szert tettek, a városkapukat őrzik, maga is alig tudott átjutni az őrségen. Egyetlen percet sem szabad veszíteni, haladéktalanul ismertetni kell a királlyal a helyzetet. Kifejezte abbeli reményét is, hogy ez a küldöttség már nem fog üres kézzel visszatérni az udvarból.

Az izgatott képviselők összeállítottak egy deputációt, amely Noailles vicomte-tal tagjai között azonnal elindult a királyhoz, hogy – ki tudja, már hányadszor? – felkérjék őt a hadsereg visszarendelésére. Mivel Le Franc de Pompignan a küldöttséggel tartott, ismét La Fayette ült az elnöki

székbe, s felkérte a Nemzetgyűlést, hogy bátran folytassa munkáját, hiszen nemcsak saját méltóságának tartozik ezzel, de kötelessége is ezt diktálja. A képviselők úgy döntöttek, hogy megpróbálnak kapcsolatot teremteni Párizzsal, és megszavazták, hogy az ülés a következő éjszakán is permanens marad, egészen addig, amíg a közrend helyre nem áll.

Megérkezett a városháza két követe, Ganilh és Bancal des Issarts. Ők már a Bastille ostromának kezdetéről is beszámolhattak a megdöbbent képviselőknek, akik előtt kijelentették:

– Haladéktalanul tettekre van szükség, hogy Párizs városát megkíméljük a polgárháború borzalmaitól!

La Fayette biztosította őket, hogy a Nemzetgyűlés egész nap és egész éjjel azon munkálkodott, hogy az ország elkerülje a polgárháborút. A két elektor helyet foglalt a képviselők között, hogy megvárja a királytól visszatérő küldöttséget, és a gyűlés máris elhatározta, hogy az új hírekkel egy új küldöttség fog az uralkodó elé járulni.

A király válasza hamarosan megérkezett:

„Szakadatlanul azzal foglalkozom, hogy Párizsban a nyugalmat a megfelelő eszközökkel helyreállítsam. Ezért magamhoz hívattam a kereskedők elöljáróját és a törvényhatósági tisztviselőket, hogy összehangoljam velük a szükséges előkészületeket. Értesülve a polgárőrség megalakulásáról, utasítást adtam a főtiszteknek: álljanak a polgárőrség élére, hogy tapasztalataikkal segítsék és támogassák a jó polgárok ügybuzgalmát. Hasonlóképpen elrendeltem, hogy a Mars-mezei seregek hagyják el Párizst. A nyugtalanságnak, amellyel jelezték számomra a város zavargásait, ott a helye minden szívben, és érzékenyen

érinti a sajátomat is.”

Hosszas csend fogadta az üzenet felolvasását. Mit jelentsen mindez? A király azt hiszi, Flesselles és a városi tisztviselők eljöhetnek Versailles-ba, s a párizsiak átengedik majd a polgárőrség vezetését a király tisztjeinek? A Nemzetgyűlés a legteljesebb bizonytalanságban folytatta az ülést. Az egyik neves képviselőt, Dupont de Nemours-t mindenesetre Párizsba küldték, hogy a fővárosiakkal ismertesse a király válaszát, a Nemzetgyűlés helyzetét, s közreműködjék a rend helyreállításában.

Leszállt az éj, amikor megérkezett a legriasztóbb hír is. Wimpffen báró hozta: a párizsi utcákon a nép már Launey kormányzó levágott fejét hordja körbe! Az elszörnyedt képviselők – mit is tehettek volna egyebet? – este fél tizenegykor egy újabb küldöttséget menesztettek az uralkodóhoz, Juigné, a párizsi érsek vezetésével. XVI. Lajosnak azonban már valószínűleg elege volt a küldöttségekből, válaszán némi türelmetlenség érződött:

„Uraim, önök egyre jobban gyötrik a szívemet a párizsi szerencsétlenségek recitálásával. Hihetetlennek tartom, hogy mindezek a hadsereg számára kiadott parancsaim következményei lennének. Tudják, milyen választ adtam előbbi küldöttségüknek. Nincs semmi hozzátennivalóm.”

A Nemzetgyűlés azonban fáradhatatlan volt, és úgy határozott, hogy másnap reggel ismét küldöttséget meneszt az uralkodóhoz. Az idős vienne-i érsek átadta az elnöki széket La Fayette-nek, aki Lally-Tollendal titkár segítségével hivatalos üzenetet fogalmazott a párizsi állandó bizottságnak. Ismertették a Nemzetgyűlés addigi sikertelen kísérleteit, s közölték, hogy másnap reggel megkettőzik erőfeszítéseiket, „amíg el nem érik azt a

sikert, amit méltán remélhetnek, mind a panasz jogos mivoltára, mind a király igazságos szívére való tekintettel...”{49} A válasz lojális hangneme ellenére La Fayette személyesen közölte az elektorok küldötteivel, hogy a legnagyobb hiba lenne a király tisztjeit a polgárőrség élére állítani.

A vitát éjjel két óra körül zárták le, Bancal des Issarts és Ganilh elindult Párizs felé. Mintegy száz képviselő az ülésteremben maradt. La Fayette már a második éjszakát töltötte álmatlanul az elnöki székben.

JÚLIUS 15. – A GYŐZELEM

Vajon mi volt az udvar terve? Miért adott XVI. Lajos olyan határozott, elutasító válaszokat a Nemzetgyűlés küldöttségeinek? Több kortárs emlékirata egybehangzóan állítja – bár nem maradt fenn olyan dokumentum, amellyel állításuk igazolható lenne –, hogy a kormány konkrét akciótervet dolgozott ki a lázadó főváros és a Nemzetgyűlés ellen. E terv szerint Broglie marsall július 14. éjjelén adta volna ki a parancsot Párizs katonai megszállására. Bailly emlékirataiban azt állítja, hogy a seregek egyszerre hét irányból hatoltak volna be a fővárosba. A megszállás után két nappal XVI. Lajos „királyi ülés”-en szólította volna fel a megfélemlített Alkotmányozó Nemzetgyűlést a június 23-án felvázolt kormányprogram elfogadására, majd – akár engedelmeskednek a képviselők, akár nem – hamarosan feloszlatta volna. A párizsi felkelés azonban keresztülhúzta

az udvar számításait.

XVI. Lajos sokat idézett naplója semmit sem árul el terveiről. E júliusi napokról mindössze az alábbi, szűkszavú feljegyzések olvashatók:

„11., szombat. Semmi. Necker úr távozása.

12., vasárnap. Vecsernye és istentisztelet. De Montmorin, Saint-Priest és La Luzerne urak távozása.

13., hétfő. Semmi.

14., kedd. Semmi.

15., szerda. Ülés a rendek termében, hazatérés gyalogszerrel.”{50}

E híres naplót annak bizonyságára szokták idézni, hogy a királynak fogalma sem volt arról, mi történik a fővárosban, és semmit sem értett meg a forradalom jelentőségéből. Ez a beállítás azonban eltorzítja a tényeket: XVI. Lajos naplóját magánemberként vezette, s nyilván feleslegesnek tartotta, hogy a királyság közismert politikai eseményeit is feljegyezze. Július 14-én többen is tájékoztatták a párizsi eseményekről: Noailles vicomte és Wimpffen báró értesülései egyaránt eljutottak hozzá, s a Párizsból érkező Lambesc herceg is közölte vele tapasztalatait. Ezek az információk azonban még nem győzték meg a királyt arról, hogy a felkelés győzedelmeskedett. Kifosztották az Invalidusok fegyvertárát? Megtámadták a Bastille-t? Mit számít mindez, amíg a kormány hadseregei ott állnak Párizs határában?

Az udvar nyugodt maradt. A királyné, Polignac hercegnő és Artois grófja, a király fiatalabb öccse 14-én este meglátogatta a versailles-i kastély kertjének Orangerie épületében elszállásolt német ezredeket, és részt vettek a

tiszteletükre rendezett díszvacsorán. A pohárköszöntők és a szónoklatok egymást követték, a katonák lelkesen éltették előkelő vendégeiket, tisztjeik feltétlen odaadásukat tolmácsolták. A királyi család számára úgy tűnt, minden a lehető legnagyobb rendben van, a hadsereg segítségével a válság könnyűszerrel megoldható.

XVI. Lajos már ekkor tudomást szerzett a Bastille bevételéről, Launey és Flesselles haláláról. Besenval visszavonulását vagy ő rendelte el – ahogy ezt a Nemzetgyűlés küldöttségének adott válaszában állítja –, vagy pedig utólag hagyta jóvá a báró intézkedését. Arról azonban nem tudott még, hogy ezredeiben egyre nő a dezertálok száma, és hogy a tisztek már a nyílt parancsmegtagadástól tartanak. A válság a maga teljes mélységében csak július 15. reggelén tárult fel előtte, amikor végre be kellett látnia, hogy a hadsereg szétzüllésével maga az abszolút királyi hatalom is inogni kezdett.

La Rochefoucauld-Liancourt herceg, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés liberális arisztokrata tagja meg volt győződve róla, hogy a király elől miniszterei eltitkolták a valóságot. Mivel a herceg az alkotmányos monarchia híve volt, minden erejével arra törekedett, hogy egyezséget hozzon létre az uralkodó és a Nemzetgyűlés között. Július 15. reggelén, közvetlenül a király ébredése után bement az uralkodó hálószobájába – mint a királyi ruhakészlet nagymesterének, ide szabad bejárása volt és feltárta a helyzetet. XVI. Lajos megértette, hogy a hadsereg morális felbomlásával az utolsó fegyver is kiesett a kezéből. La Rochefoucauld-Liancourt herceg a király idősebb (és okosabb) öccsének, Provence grófjának segítségével

meggyőzte az uralkodót arról, hogy ki kell egyeznie a Nemzetgyűléssel.

A beszélgetés során a király felsóhajtott:

– Micsoda lázadás!... Micsoda lázadás!...

A herceg, aki a válság jelentőségét akarta hangsúlyozni, így szólt:

– Ó, felség!... Mondja így: forradalom!

Ez a párbeszéd szinte órák alatt közismertté vált, szájról szájra terjedt, és kissé el is torzult. Pár nap múlva már úgy adták elő a történetet, hogy a herceg éjjel hatolt be a király hálószobájába, és álmából ébresztette fel az uralkodót, hogy közölje vele: a Bastille-t bevették. XVI. Lajos meglepetten hebegte:

– De hiszen ez lázadás!

– Nem, felség – helyesbítette szavait udvariasan a herceg –, ez forradalom!

A jelenet tagadhatatlanul drámaibbá és hatásosabbá vált: szemeit dörzsölő, álmos uralkodó, akit hű főnemese tiszteletteljesen, de határozottan felvilágosít az események jelentőségéről... Az ember szinte sajnálja, hogy nem történhetett így, hiszen a király már előző este mindent tudott. A párbeszéd ebben a formában azonban széles társadalmi körökben tudatosította, hogy ezekben a napokban nem egyszerű lázadás zajlott le, hanem minőségileg újat jelentő eseményre került sor.

A latin revolutio kifejezést, amely egyszerűen fordulatot jelentett, Kopernikusz elevenítette fel, amikor 1543-ban megjelenő főműve, a De Revolutionibus Orbium Coelestium (Az égi pályák körforgásairól) címében az égitestek mozgására alkalmazta. A XVII. században már a társadalmi és politikai változásokat is e néven emlegették.

Megkülönböztetett jelentésre azonban csak a francia forradalom során tett szert, s ehhez La Rochefoucauld-Liancourt herceg kijelentése is jelentős mértékben hozzájárult.

A herceg ezen a reggelen Artois grófja, a király fiatalabb öccse számára is figyelemre méltó hírekkel szolgált: közölte vele, hogy Párizsban vérdíjat tűztek ki a fejére. Ilyen sajátos megtiszteltetésben a francia királyi családnak még talán egyetlen tagja sem részesült a történelem során. A hercegnek nem került nagy fáradságába rábeszélni Artois grófját, hogy csatlakozzon fivéreihez, amikor azok megteszik az első lépést a forradalommal való kiegyezés felé.

*

Ezen a reggelen a Nemzetgyűlés elnöke nem olvastatta fel a beérkezett leveleket, és a napirendet sem tették közzé. Feleslegés lett volna – valamennyi képviselő tisztában volt az előttük álló feladattal: minél sürgősebben rá kell bírniuk a királyt a hadseregek eltávolítására és Necker visszahívására.

Sillery márki, Orléans hercegének egyik bizalmasa lépett a szószékre, és egy tervezetet olvasott fel, amelyet – ha a Nemzetgyűlés elfogadja – küldöttség terjeszt majd a király elé. A képviselők figyelmét főleg a következő mondatok keltették fel:

– Ma reggel egy lisztszállítmány érkezett volna Párizsba, de a sèvres-i hídnál feltartóztatták; ha ez a hír eljut a fővárosba, még tovább növeli a zavargásokat és a polgárok felháborodását!... Nem, felség, egyetlen percig sem hisszük

el, hogy ez a kegyetlen rendelet öntől származik! Még van egy lehetőség a felizgatott nép lecsendesítésére. Felséged tudja, kitől származnak e perfid tanácsok. Távolítsa el magától, felség, a köznek e veszedelmeit!

A tervezet azzal a kéréssel zárult, hogy ha a rend nem áll helyre, a király jöjjön el a Nemzetgyűlésbe, s itt majd védelemre és támogatásra talál. A márki aligha sejtette, hogy XVI. Lajos éppen erre készül.

A felolvasás után heves vita bontakozott ki: a képviselők egy része túlságosan erősnek, mások pedig nagyon is mérsékeltnek találták Sillery kifejezéseit. Váratlanul egy jól ismert, dörgő hang kapcsolódott be a vitába. Mirabeau márki az elmúlt éjszaka tért vissza apja temetéséről, és most szenvedélyesen támogatta Silleryt:

– Mondják csak el a királynak azt is, hogy az idegen hordákat, amelyekkel körül vagyunk véve, tegnap hercegek, hercegnők, kegyencek és kegyencnők látogatták meg, hízelgéssel, buzdítással és ajándékokkal halmozva el őket! Mondják el neki, hogy ezek a bortól és aranytól megrészegült idegen csatlósok egész éjjel Franciaország leigázásáról zengték istentelen dalaikat, s durva hangjukon a Nemzetgyűlés feloszlatását emlegették! Mondják el neki, hogy saját palotájában az udvaroncok táncot lejtettek e barbár zenére! Ilyen jelenetek előzték meg Szent Bertalan éjszakáját! Mondják el neki, hogy az áldott emlékű Henrik [IV. Henrik francia király – *H. P.*], az az őse, akit példaképéül választott, élelmiszert küldött a lázadó Párizsba, amelyet maga ostromolt, s most a mi királyunk kegyetlen tanácsosai nem engedik a törvényes úton érkező lisztet éhező és hűséges városába!

A Nemzetgyűlés végül egy huszonnégy tagú

küldöttséget választott, amelynek vezetőjéül La Fayette-et jelölte ki. A márkit felhatalmazták, hogy „bármilyen kifejezésekkel, amelyek hatással vannak a királyra”, kérje fel XVI. Lajost a hadseregek visszavonására, a szabad élelmiszerforgalom biztosítására és Necker visszahívására. Mindezen intézkedések végrehajtásáról pedig a képviselők saját szemükkel kívántak meggyőződni Párizsban – vagyis azt is elhatározták, hogy felveszik a közvetlen kapcsolatot a fővárossal.

A küldöttség azonban még nem hagyta el a termet, amikor La Rochefoucauld-Liancourt herceg váratlanul szót kért, és bejelentette, hogy egy örvendetes hír közlésére hatalmazták fel. Őfelsége saját elhatározása alapján úgy döntött, hogy személyesen keresi fel a Nemzetgyűlést, és már úton is van a Hôtel des Menus-Plaisirs felé.

A képviselők hinni sem akartak a fülüknek. Lehetséges ez? Többségük nagyon is kényelmetlenül érezte magát a botcsinálta lázadó szerepében, s most végre lehetőség nyílik a hőn áhított kiegyezésre! A váratlan fordulat a radikálisabbakat is fellelkesítette. A király az elmúlt napokban egyre kurtább és barátságtalanabb válaszokat adott a Nemzetgyűlés küldöttségeinek – és most személyesen járul eléjük, mintha egyszerű kérelmező lenne! Micsoda győzelem! La Fayette küldöttsége azonnal fogadóbizottsággá alakult, és a király elé sietett.

Először Dreux-Brézé márki, a szertartásmester lépett be a terembe, kalappal a fején. A képviselők padsoraiból felháborodott kiáltások röppentek felé:

– Le a kalappal!

A márki megrettent, alighanem eszébe jutott június 23-i megszégyenülése, és reszkető hangon bejelentette a király

érkezését. Néhányan tapsolni és éljenezni kezdtek, mások azonban csendet követeltek, és tiltakoztak a „meggondolatlan érzelemnyilvánítások” ellen. Ekkor hangzott el az a híres kijelentés is, amelyet egyesek Mirabeau-nak, mások Lubersac chartres-i érseknek tulajdonítanak:

– Várjuk meg, amíg a király tudatja velünk a neki tulajdonított jószándékot! E fájdalmas percben szomorú tiszteletadással kell fogadni az uralkodót! A nép hallgatása lecke a királyoknak!

A képviselők el is csendesedtek, de amikor a király belépett, és kiderült, hogy sem testőreit, sem minisztereit, sem udvaroncait nem hozta magával, mindössze két fivére, egy testőrtiszt, és néhány apród kíséretében jelent meg a gyűlés előtt, itt-ott ismét felhangzott a taps és az éljenzés. XVI. Lajos egyesek szerint elhelyezkedett a terem közepén a számára odakészített karosszékben, mások szerint állva maradt, és a következő beszédet tartotta:

– Uraim! Azért hívtam önöket össze, hogy megvitassuk a legfontosabb államügyeket. A fővárosban uralkodó zavaros állapotoknál nincsen sürgősebb államügy, és olyan sincs, amely szívemet érzékenyebben érintené. A nemzet feje bizalommal jön képviselői körébe, tanúbizonyságot tesz aggodalmáról, s felhívja őket, hogy találják meg a rend és a nyugalom helyreállításának eszközeit. Tudom, hogy igazságtalan gyanúval illettek; tudom, hogy egyesek azt merészelik terjeszteni, hogy az önök személye nincs biztonságban. De hát szükséges-e vajon megnyugtatnom önöket e rosszindulatú híresztelésekkel kapcsolatban, amelyeket közismert jellemem eleve megcáfol? Nos, én, aki egy vagyok a nemzettel, önökre bízom magam!

Segítsenek nekem ebben a helyzetben, hogy biztosítani tudjam az állam üdvét! Ezt várom a Nemzetgyűléstől, s népem közös boldogsága céljával egyesült képviselőinek buzgalma elegendő biztosíték számomra. Kiadtam a parancsot a hadseregeknek, hogy hagyják el Párizst és Versailles-t. Felhatalmazom és felszólítom önöket, hogy rendelkezéseimet tudassák a fővárossal!

Lelkes éljenzés és taps fogadta a király beszédét. A képviselők figyelmét nem kerülte el, hogy XVI. Lajos első ízben nevezte őket Nemzetgyűlésnek. (Naplójában azonban később így jegyezte fel a történteket: „Ülés a rendek termében.”)

Le Franc de Pompignan mint a Nemzetgyűlés elnöke biztosította az uralkodót arról a tiszteletről és szeretetről, amellyel hű alattvalói körülveszik. Nyilvánvaló volt azonban, hogy a hadseregek visszavonása önmagában aligha lesz elegendő a zavargások megszüntetésére, s ezért az elnök felkérte a királyt, hogy fontolja meg azokat a változtatásokat, amelyeket a közelmúltban hajtott végre minisztériuma összetételében, hozzon létre „szabad és közvetlen” összeköttetést a Nemzetgyűléssel, és engedje meg, hogy a képviselők küldöttsége azonnal Párizsba utazzon. XVI. Lajos teljes egyetértését fejezte ki a párizsi úttal kapcsolatban, és arról is biztosította az érseket, hogy a Nemzetgyűlés mindig szabadon érintkezhet vele. Kölcsönös udvariaskodásukat – amellyel mégsem sikerült palástolni azt a tényt, hogy a király szóba sem hozta a minisztérium kérdését – a képviselők tapsa és éljenzése többször is félbeszakította.

Amikor a király indulni készült, a Nemzetgyűlés úgy döntött, hogy a helyreállt bizalom jelképeként palotájáig

kíséri az uralkodót. Ez a felvonulás hamarosan népünnepéllyé változott, mert a versailles-iak is csatlakoztak a menethez. „Mintegy húsz képviselővel együtt láncot alkottunk, hogy a királyt el ne sodorja a sokaság – írja Bailly emlékirataiban. – A fák, a kerítések, a szobrok roskadoztak a nézők súlya alatt; az utat másfél óra alatt tettük meg. Az idő csodálatos volt, a béke visszatért a szívekbe, minden arcon öröm ragyogott, a király élvezte ezt az örömet, és hallgatta a nép áldásait. Egyetlen kiáltás töltötte be a levegőt, amíg a palotához értünk: Éljen a király!... Sohasem volt ennél szebb, ennél megrázóbb ünnep!”{51} A palota udvarán a gárdisták zenekara rázendített Grétry Lucille című operájának „Hol jobb, mint családunk körében?” című közkedvelt dalára, s ezzel a lelkesedést a tombolásig fokozta.

Az általános ujjongásba olykor disszonáns hangok is vegyültek. Valaki például rátámadt Artois grófjára, akinek nem sikerült egyetlen gesztussal elfeledtetnie, hogy az elmúlt években az udvar egyik legreakciósabb tagja volt, és ezt kiáltotta felé:

- Éljen a király, az ön véleménye ellenére is, gróf úr!

Egy ismeretlen férfi pedig XVI. Lajoshoz furakodott, és így faggatta:

– Ó, felség, valóban őszinte most? És nem fogják megváltoztatni a véleményét?

– Nem változom én soha! – felelte a király.

Az ujjongó tömeg benyomult a palota udvarára, és a képviselők távozása után is hosszasan éltette jóságos uralkodóját. (A több évszázados királyhűség oly mélyen meggyökeresedett a francia népben, hogy XVI. Lajosnak még három hosszú éven át kell majd hibát hibára

halmoznia, amíg ezt a rajongó szeretetet sikerül gyűlöletté, hű népét pedig elszánt republikánussá változtatnia.) A tömeg látni akarta a királyt, aki el is határozta, hogy családjával együtt megmutatja magát a palota erkélyéről. A királyné megkérte első udvarhölgyét, Madame Campant, hogy keresse meg a kis dauphint – így nevezték a mindenkori trónörököst hadd ünnepelje őt is a nép. Madame Campan, aki emlékirataiban hűen feljegyezte az eseményeket, a négyéves fiúcskát Polignac hercegnő, a királyi gyermekek nevelőnőjének társaságában találta.

Yolande Gabrielle de Polastron, Polignac hercegnő már a negyvenedik évében járt, de még mindig az udvar egyik legszebb asszonya volt. Fennmaradt arcképeiről egy ovális arcú, nyugodt szépség pillant ránk, akinek finom vonásai mögött rafinált magabiztosság bujkál. Marie Antoinette egyik legbizalmasabb barátnője volt, s ezt a helyzetet alaposan ki is használta: férjét hercegi rangra emelték, lánya 800 000 livre-ét kapott nászajándékul, családtagjait udvari méltóságokkal halmozták el, s a befolyásos Polignac-klikk fontos szerepet játszott a leghíresebb reformminiszterek, Turgot és Necker megbuktatásában. A hercegnő pazarlása és intrikái azonban hamar közismertté váltak, s az udvar egyik legnépszerűtlenebb személyisége lett.

Amikor Madame Campan elismételte előtte a királyné üzenetét, az okos hercegnő azonnal tudta, hogy napja leáldozott. Marie Antoinette nem arra kérte meg, hogy hozza ki a kis dauphint az erkélyre, hanem arra, hogy küldje oda... A királyné tehát már nem akar – vagy nem mer – népszerűtlen barátnőjével együtt mutatkozni, nem vállalja nyilvánosan barátságukat. Egy kegyencnő számára

ez maga a bukás.

Polignac hercegnő Madame Campan előtt egy érzelmes nagyjelenetet rögtönzött, mert tudta jól, hogy az udvarhölgy minden szaváról beszámol a királynénak. Látványosan sírva fakadt, és ölelgetni kezdte a kisfiút.

– Úgy látom, én már nem kísérhetem el a dauphint!... Milyen csapás ez számomra!...

Madame Campan megígérte neki, hogy hamarosan visszahozza a gyermeket, de a hercegnő vigasztalhatatlannak tűnt:

– Nem, nem... Értem én jól ezt a parancsot... Tudom, mit jelent mindez... – zokogta, és szeméhez szorított zsebkendővel kirohant a szobából, mint aki már nem bír fájdalmával.

Madame Campan átadta a kisfiút szüleinek, majd furcsa ötlete támadt. Kapta magát, és lesietett az udvarra, hogy meghallgassa, hogyan fogadják az emberek a királyi családot.

De vajon miből gondolta, hogy észrevétlen maradhat? A versailles-iak évek óta ott látták őt minden ünnepélyes alkalommal Marie Antoinette oldalán, most is azonnal ráismertek, és elárasztották a királynénak szánt jó tanácsokkal.

– Jól ismerem önt! – ragadta karon egy fekete csipkefátylat viselő nő. – Mondja meg királynéjának, hogy ezentúl ne ártsa bele magát a kormányzásba! Bízza férjére és a rendekre népünk boldogítását!

– Igen, igen! – kiabált az arcába egy férfi. – Mondja el minél gyakrabban a királynénak, hogy ezekkel a rendekkel nem lehet úgy elbánni, mint az előzőekkel, akik nem törődtek a néppel! Mondja meg neki, hogy a nemzet 1789-

ben már elég felvilágosult ahhoz, hogy tisztában legyen saját érdekeivel! Ma már nincs olyan polgári képviselő, aki féltérdre ereszkedve beszélne hozzá! Mondja csak meg neki! Megértette?

Madame Campan halálra rémült, de szerencsére ekkor kilépett a palota erkélyére az uralkodópár, saját és Artois grófja gyermekeinek társaságában, s ezzel a figyelem elterelődött róla. Saját bevallása szerint „reszkető lábakkal" menekült vissza a palotába, de még hallotta, amint az iménti férfi így szól:

– Ahá, Polignac hercegnő nincs mellettük! Pedig itt van Versailles-ban! Föld alatt áskálódik, mint a vakond ... De majd előrángatjuk rejtekhelyéről!

Madame Campan természetesen azonnal elújságolta a királynénak a hallottakat. Tulajdonképpen meglehetősen ártatlan dolgokat mondtak neki, s az a tény sem lehetett újdonság számukra, hogy Polignac hercegnő közutálat tárgya, az udvarhölgy hírei mégis jelentős mértékben növelték az udvar rettegését.

Félelmük magyarázata abban rejlik, hogy az udvari nemességnek, amely a versailles-i kastélyban elzárta magát a külvilágtól, fogalma sem lehetett a tényleges közhangulatról, akiknek pedig nincsenek kellő ismereteik egy bizonyos helyzetről, azok hajlamosak a szélsőséges ítélkezésre, az árnyalatok felméréséhez már pontos információkra lenne szükség. A királyi udvar ilyen információk híján az egyik szélsőséges álláspontról a másikra helyezkedett: előbb lebecsülte, majd túlbecsülte a forradalmi válságot. Előző este még egyáltalán nem vették komolyan a párizsi felkelést, és most, hogy kénytelenek voltak szembenézni a valósággal, elhatalmasodott rajtuk a

pánik. Többen máris fontolóra vették a menekülés gondolatát, s voltak, akik kifejezetten rémeket láttak: Madame Campan állítólag meghallotta, amint a trónterem ablaka alatt három ismeretlen arról beszélget, hogy hamarosan nyoma sem lesz már a trónusnak.

A királyi udvar alaposan eltúlozta a veszélyt: Franciaországban ekkor még senki sem törekedett köztársaságra. A műveltebb rétegek kifejezetten meg voltak győződve róla, hogy a köztársasági kormányzat csak az olyan kisebb államokban működhet, mint Svájc, Velence, vagy az ókori Athén – lám, az antik Róma is, amint városállamból birodalommá fejlődött, áttért a monarchikus kormányzásra! A francia nép pedig egyszerűen el sem tudta volna képzelni király nélkül az életét; a nehézségekért legfeljebb a király „rossz tanácsadói"-t okolták, az uralkodó személyéről képtelenek voltak rosszat feltételezni, s állandóan készen álltak rokonszenvtüntetésekre – amint ezt a versailles-iak példája igazolja.

A Nemzetgyűlés is meg volt győződve arról, hogy a nemzet érdekei megkívánják a királlyal való kiegyezést. A képviselők a felvonulás után megelégedve tértek vissza az ülésterembe. Mindannyian egyetértettek abban, hogy a király fellépését és intézkedéseit azonnal tudatni kell a párizsiakkal, s megszavazták, hogy egy népes küldöttség azonnal induljon útnak a fővárosba. A királyi gárda egyik tisztje felajánlotta, hogy a gárdisták, védőőrizetet alkotva a képviselőkkel tartanak, a Nemzetgyűlés azonban köszönettel elutasította ezt az ajánlatot. Még csak az hiányzik, hogy katonákkal körülvéve vonuljanak be Párizsba helyreállítani a békét és a nyugalmat!

Egyesek úgy gondolták, hogy addig kell ütni a vasat, amíg meleg: Antoine Barnave, a fiatal grenoble-i ügyvéd azt javasolta, hogy kérjék fel a királyt a minisztérium feloszlatására és Necker visszahívására, hiszen:

– A gyűlés méltósága megköveteli, hogy elébevágjon a párizsi nép követelésének!

Mirabeau támogatta a javaslatot, Clermont-Tonnerre azonban nem értett egyet velük:

– Egy ilyen boldog napon hagyni kell, hogy a király csendben élvezze a hű nép feletti uralkodás boldogságát. Isten óvjon attól, hogy a minisztereket védelmezzem, Isten óvjon attól, hogy elítélésüket megakadályozzam, de e boldog alkalommal nem illik a gyűlés méltóságához, hogy ily megvetendő miniszterekkel foglalkozzon!

A többség egyetértett vele, és a vitát elnapolták. Az elnök pedig lezárta végre a Nemzetgyűlés leghosszabb ülését, amely megszakítás nélkül tartott több mint ötven órán át, július 13. reggeltől július 15. deléig.

Hivatalosan nyolcvannyolc képviselőt választottak a küldöttség tagjai közé, de délután kettőkor száznál is többen foglaltak helyet a Provence grófja által rendelkezésükre bocsátott negyven hintóban. Ott ült Bailly, Clermont-Tonner-re, Lally-Tollendal, La Rochefoucauld-Liancourt, Sieyès, Juigné, Párizs érseke és még több neves képviselőtársuk. A küldöttség vezetője La Fayette volt, a Nemzetgyűlés alelnöke. A napfényes időben, a versailles-iak ünneplésétől kísérve a képviselők igen emelkedett hangulatban indultak Párizs felé. Útközben alkalmuk nyílt megtekinteni az egyik hadsereget, amelyik már megkezdte a visszavonulást, s ez még jobb kedvre derítette őket.

Egyvalaki azonban hiányzott a küldöttségből, akit pedig

az udvar a lázadás főkolomposai között tartott nyilván: Orléans hercege. Ez a testes, negyvenkét éves arisztokrata, akit hívei a liberális, alkotmányos meggyőződésű főnemesség mintaképének akartak feltüntetni, saját népszerűségét és kiterjedt ügynökhálózatának minden eredményét tönkretette szánalmas viselkedésével. Július 15. reggelén mint egy alázatos kérelmező „előszobázott" a versailles-i udvarban, hogy közölhesse az uralkodóval: semmi köze a zavargásokhoz. Breteuil azonban nem engedte a király elé, erre a herceg levelet írt, amelyben felajánlotta XVI. Lajosnak, hogy a nyugalom helyreállításának érdekében Angliába távozik. Részt vett a Nemzetgyűlés ülésén, majd este ismét az udvarba sietett, hogy tovább mentegetőzzék. A királyi család persze egyetlen szavát sem hitte el, hívei pedig, akik azt várták, hogy a válság kiéleződésekor majd a királyi hatalom megragadására tör, megvetéssel fordultak el tőle. Véleményüket legtalálóbban Mirabeau fejezte ki:

– Ez az ember a bűn eunuchja: akar, de nem tud!

*

Amikor Dupont de Nemours, a Nemzetgyűlés követe július 15-én éjjel két órakor a párizsi városházára érkezett, itt már csak Moreau de Saint-Méryt találta, harmadmagával. A fáradhatatlan Moreau-ról az a hír járta, hogy ezekben a napokban összesen háromezer rendeletet adott ki. Ez persze fizikai lehetetlenség, de munkabírása valóban rendkívüli lehetett. Dupont de Nemours ismertette vele a király előző napi üzenetét: két tisztet fog küldeni a polgárőrség számára, s a mars-mezei seregeket

visszarendeli.

A párizsiak nyilván észrevették már, hogy a Mars-mezőről elvonult Besenval hadserege, de ettől még nem lettek nyugodtabbak. A Saint-Antoine külvárosban – új támadástól tartva – a lakosság folytatta a torlaszok építését. Az üzletek és a műhelyek zárva maradtak, senki sem dolgozott. A Bastille ostromának halálos áldozatait e napon temették el, özvegyeik és árváik részére gyűjtést rendeztek. Az élelmiszerhelyzet volt a legaggasztóbb: a városnak mindössze három napra való kenyérkészlete volt. Az állandó bizottság tudta ezt, de óvakodott attól, hogy közzétegye; a nyilvánosság előtt azt állították, hogy Párizs két hétre el van látva élelemmel. Gyors szükségintézkedésekre is sor került: a bizottság alapítványt hozott létre „jótékonysági műhelyek” létesítésére, ahol a munkanélkülieket foglalkoztatnák, fejadó bevezetéséről tárgyaltak, és a „jó polgárok”-at felszólították az adakozásra.

A nap folyamán igen sokan keresték fel a Bastille-t. A legtöbben el sem akarták hinni, hogy a híres erődben mindössze hét fogoly volt. A városházának ki kellett küldeni Louis Pierre Dufourny de Villiers-t, Párizs főépítészét, hogy vizsgálja meg a talajt és a falakat: nincsenek-e rejtett cellák, föld alatti pincék valamerre? A párizsiak alighanem némi csalódást éreztek, amikor az építész semmit sem talált. Kínzóeszközökre sem akadtak, bár egyesek meg voltak győződve arról, hogy az erődben talált középkori páncél és nyomdagép a foglyok kínzására szolgált. Később a pincékben régi csontvázakra bukkantak, de ezek minden bizonnyal az erőd egykori ostromai idejéből származtak.

A város egész délelőtt várta a királyi hadseregek ellencsapását. Három elektor felkereste a Saint-Denis-ben állomásozó csapatokat, hogy kipuhatolják a helyzetet, de azzal tértek vissza, hogy sem harci előkészületeket, sem ellenséges hangulatot nem tapasztaltak.

Délután kettőkor érkezett meg a nagy újság. Egy polgár állítólag Sèvres-ből rohant a hírrel a városházára: a király a Nemzetgyűlésben járt, és a képviselők úton vannak Párizs felé! Először hinni sem akartak a fülüknek, de aztán kitört a lelkes öröm. Hát mégsem a katonák jönnek! Párizs ezen a délutánon nem is annyira a képviselőket, mint inkább saját győzelmét ünnepelte, amelynek csak most ébredt tudatára.

Amikor a Nemzetgyűlés küldöttei három órakor kiszálltak hintóikból a XV. Lajos téren, itt már hatalmas tömeg kavargott.

– Éljen a nemzet! Éljen az alkotmány! Éljenek a képviselők! Hozzák vissza Neckert! – zúgott a sokaság. A francia gárdisták és a polgárőrök a Tuileriák kertjébe kísérték a képviselőket, ahol az állandó bizottság négy tagja fogadta őket. Innen – La Fayette-tel az élükön – gyalogszerrel vonultak a városházára. A párizsiak ujjongva ünnepeltek, a képviselőket ölelték, csókolták, az ablakokból virágeső hullott. A Nemzetgyűlés tagjai csodálkozva nézték ezt az új fővárost, ahol mindenki fegyvert hord, piros-kék kokárdát visel, az utcákon pedig torlaszok és barikádok állnak. A Saint-Honoré úton a polgárőrség diadalmenetben és zenekísérettel vezette eléjük Joseph Arnét, aki elsőként hatolt be a Bastille udvarába. A képviselők maguk is meghatódtak, s többen közülük megcsókolták a gárdisták zászlóit.

A városháza nagytermében a Nemzetgyűlés tagjai

tapsvihar kíséretében helyet foglaltak az állandó bizottság asztalánál. Moreau de Saint-Méry ünnepélyesen köszöntötte őket, s elsőként La Fayette-et, a küldöttség vezetőjét kérte meg felszólalásra. A márki képviselőtársai nevében gratulált Párizs népének és az elektoroknak a kivívott szabadsághoz. Elmondta, hogy a királyt félrevezették, de ennek a mai nappal végeszakadt, s ő őszintén reméli, hogy megviheti az uralkodónak a rend és a béke helyreállításának a hírét, amelyet az „teljes szívéből hallani kíván". Ezután, kirobbanó tapsvihar közepette, felolvasta a királynak a Nemzetgyűlés előtt elhangzott beszédét.

La Fayette után Lally-Tollendal emelkedett szólásra. Az ő számára különösen nagy jelentősége volt annak, hogy a Bastille bevételének másnapján így ünneplik őt a városházán: apját, az ír származású Thomas Arthur de Lally grófot, aki a hétéves háború során vereséget szenvedett az angoloktól Indiában, árulással vádolták, a Bastille-ba zárták, és 1766-ban a városháza előtt fejét vették. Az igazságtalan ítélet ellen először Voltaire emelte fel szavát, s Lally-Tollendalnak csak 1778-ban sikerült végleg tisztáznia apja emlékét. Most a könnyekig meghatódva szónokolt:

– Jó királyunkat félrevezették; mi feltártuk előtte az igazságot; szíve feljajdult, és ő eljött körünkbe; ránk bízta magát, vagyis önökre; a tanácsainkat kérte, vagyis az önökét. Diadalmenetben kísértük, és ő megérdemelte... Most a békének újjá kell születnie, és én elmondom a Nemzetgyűlés nevében a bizalom szavait, amelyeket az uralkodó e gyűlésen kiejtett: önökre bízom magamat!

Lally-Tollendal hatalmas sikert aratott, megkoszorúzták,

és az ablakhoz vezették, hogy a Grève téren összegyűlt nép is megéljenezhesse. A párizsiak el is nevezték őt „a legkövérebb érzékeny”-nek... (Elgondolkodtató szószerkezet. Úgy látszik, a korabeli Párizsban az érzékenység általánosabb volt, mint a jóltápláltság. Manapság valószínűleg „a legérzékenyebb kövér”-nek neveznék.)

Lally-Tollendal után La Rochefoucauld-Liancourt herceg szólalt fel, mégpedig elég ügyetlenül. Kijelentette ugyanis, hogy a király meg fog bocsátani a Francia Gárdának. A jelenlevő gárdisták ezen a kijelentésen felháborodtak, és öntudatos tiltakozásba kezdtek:

– Nincs szükségünk a bocsánatra! ... A nemzetnek szolgálva a királyt szolgáltuk!...

A jó hangulatot Clermont-Tonnerre állította helyre:

– Látjuk jól, hogy a megtévedt katonák néha a szabadság zászlaja alatt is összegyűlhetnek... és ők nem is bűnösök!... A szabadság katonái nem dezertőrök!

Juigné párizsi érsek azt javasolta, hogy azonnal tartsanak hálaadó istentiszteletet a Notre Dame-ban. Javaslatát elfogadták. Moreau de Saint-Méry záróbeszédében köszönetet mondott a képviselőknek, és ezt a napot a francia történelem tizenhárom évszázada legszebb napjának nevezte. Ugyanakkor megfogalmazta a párizsi nép követeléseit is: – Látni akarjuk a királyt! Magunk akarunk megbizonyosodni érzelmei felől. Jöjjön Párizsba testőrei nélkül, nekünk is adja meg azt a bizalmat, amit a Nemzetgyűlésnek megadott! Miért vannak még helyükön az aljas miniszterek? Miért nem hull az árulók fejére a megérdemelt halálbüntetés? Ezt az árat kérjük királyunktól szeretetünkért és bizalmunkért!

Ezzel az ülés tulajdonképpen le is zárult volna, és az elektorok a képviselőkkel együtt éppen felálltak, hogy elinduljanak a Notre Dame-ba, amikor valaki felvetette: miért nem La Fayette a polgárőrség parancsnoka? Egy ismeretlen férfi elkiáltotta magát:

– La Fayette legyen a főparancsnok!

A termet megtöltő tömeg azonnal átvette az új jelszót. Moreau de Saint-Méry felvette a kandallópárkányról La Fayette mellszobrát, és a magasba tartotta. A meglepett márki szólni akart, az általános éljenzéstől azonban senki sem hallotta a szavait, így végül kihúzta kardját, s tisztelgett vele, hogy jelezze: teljesíti a nép kívánságát. Nem tudjuk, mennyire volt spontán és mennyire volt megszervezett ez a választás. La Salle márkira, a polgárőrség parancsnokára igen sok panasz érkezett az állandó bizottsághoz, s többen felvetették, hogy új parancsnokra van szükség. A közvélemény megdolgozásában La Fayette párizsi barátai – többek közt Brissot de Warville, a későbbi híres újságíró és girondista politikus – nyilván nagy szerepet játszottak, a márkit azonban valószínűleg váratlanul érte a megtiszteltetés. A párizsiak lelkesedése őszinte volt: La Fayette-ben az amerikai szabadságharc hősét és az emberi jogok első francia tervezetének megfogalmazóját ünnepelték.

Amikor a tömeg lecsendesedett, új javaslat hangzott el:

– Legyen Bailly a kereskedők elöljárója!

– Nem, nem a kereskedők elöljárója! – kiabáltak mások. – Legyen Párizs polgármestere!

Újra kitört az éljenzés. Az ötvenhárom éves Jean Sylvain Bailly, ez a hajlott hátú, hosszúkás arcú, magas homlokú, nagy orrú férfi a Francia Akadémia köztiszteletben álló

tagja, tudós csillagász volt. Méltóságteljes, s ugyanakkor mértéktartó viselkedésével, tudományos tevékenységével és alkotmányos meggyőződésével nagy tekintélyre tett szert: a választások idején ő kapta a legtöbb szavazatot a párizsi elektoroktól, s megválasztásáról XVI. Lajos is helyeslően nyilatkozott. Június 17-én a Nemzetgyűlés első elnökévé választották, s három nap múlva az ő vezetésével zajlott le a híres „labdaházi eskü”. Június 23-án, amikor a király megparancsolta a rendeknek, hogy külön termekben tanácskozzanak, elsőként Bailly szegült szembe az uralkodó akaratával.

Most nagyon meghatódott. Könnyes szemmel, elfúló hangon tiltakozott: nem méltó ilyen megtiszteltetésre, öreg vállai nem képesek ekkora terhet cipelni! Senki sem törődött mentegetőzésével, azt a koszorút, amit Lally-Tollendal kapott előbbi szónoklatáért, most Bailly fejére nyomták. Ő levette, de erre maga a párizsi érsek illesztette vissza a homlokára: megilleti ez a tisztelet a Nemzetgyűlés első elnökét, akit most lelkes éljenzés közepette Párizs polgármesterévé nyilvánítottak.

Ezután valamennyien elindultak a Notre Dame felé. Baillyt maga Hulin, a Bastille ostromának hőse vezette, az ünneplő tömegben négy gránátos nyitott utat nekik. A párizsi érsek a fülig kormos Lefebvre abbéval ment karonfogva, aki éppen az imént fejezte be a puskapor szétosztását, és még nem volt ideje tisztálkodni. La Fayette részesült a Grève téren a leglelkesebb fogadtatásban: ölelték, csókolták, kezét szorongatták – le is késett az istentiszteletről, csak a szertartás végére ért oda a Notre Dame-ba. A tömeg azt követelte, hogy a márki a templomban tegye le parancsnoki esküjét, s ő bele is

egyezett ebbe, azzal a fenntartással, hogy kinevezését a Nemzetgyűlésnek még meg kell erősítenie.

Az istentisztelet után a képviselők többsége visszautazott Versailles-ba, s velük tartott néhány elektor is. Kilenc képviselő viszont – köztük Clermont-Tonnerre, Duport, La Rochefoucauld-Liancourt, Latour-Maubourg, valamint természetesen Bailly és La Fayette – Párizsban maradt, s a Notre Dame melletti érseki palotában az állandó bizottság tagjaival megvitatták a legsürgősebb teendőket. Elsősorban La Fayette helyzetét tisztázták: kinevezésének legális színezetéhez feltétlenül szükség volt a király és a Nemzetgyűlés megerősítésére. A rendkívüli helyzetre való tekintettel abban egyeztek meg, hogy a márki a városban marad, és úgy tevékenykedik, mintha már valamennyi illetékes hatóság szentesítette volna kinevezését. La Salle a polgárőrség másodparancsnoka lett. A megbeszélés után visszatértek a városházára, s az új polgármesternek tapasztalnia kellett, hogy hivatala nemcsak diadalmenetekből áll.

Estefelé a párizsiak nyugtalansága kiújult, és kisebb zavargásokban csapódott le. Miért nem maga a király jött el Párizsba? Miért nem hívták vissza máris Neckert? A Breteuil-minisztérium még mindig a helyén van! Nem valami újabb árulás rejlik emögött?

Egy bizonyos Saint-Marc grófot kerülete a Bastille-hoz küldte, hogy vizsgálja meg pincéit, egy másik kerület polgárai azonban gyanúsnak találták viselkedését, letartóztatták és a városházára kísérték. Az állandó bizottság „a szokásos módon” mentette meg életét: egy napra bebörtönözték, majd másnap, amikor már megfeledkeztek róla, szabadon bocsátották. Ezután arról

érkezett hír, hogy a nép lefegyverezte a Bastille közelében álló salétrom-raktár őrségét, mert még mindig föld alatti cellák és titkos alagutak után kutatnak. A városházára hurcoltak egy férfiruhába öltözött nőt, akit kémkedéssel gyanúsítottak, és minden vizsgálat nélkül fel akartak akasztani. Bailly személyesen sietett a védelmére, de azt kellett tapasztalnia, hogy megválasztása után néhány órával már senki sem hallgat szavára a Grève téren, s csak Hay-nek, a polgárőrség egyik ezredesének segítségével tudta kiszabadítani az ájult asszonyt az önjelölt ítéletvégrehajtók markából. Ezután két ismerős foglyot, két nemzetgyűlési képviselőt kísértek Bailly elé, akiket akkor tartóztattak le, amikor el akarták hagyni a várost. Az egyik Lubersac volt, a chartres-i érsek... Bailly elnézésüket kérte az incidens miatt, és intézkedett, hogy békességben visszatérhessenek Versailles-ba.

Éjjel két óra lett, mire elcsendesedett a város. La Fayette Párizsban maradt, de Bailly vissza akart térni egy napra Versailles-ba. Arra persze gondolni sem lehetett, hogy azon a hintón induljon útnak, amelyen Párizsba érkezett. Egy Leroux nevű elektor szerzett neki egy fiákert, de még így is több mint harmincszor tartóztatták fel az utcákon cirkáló őrjáratok. Szerencséjére Leroux vele tartott, s őt, mint Párizs egyik elöljáróját, igen sokan ismerték. Egyetlen kellemes meglepetés érte csak Baillyt ezen az éjszakán: a kocsis egyetlen sout sem fogadott el tőle: feletteseitől utasítást kapott, hogy a Nemzetgyűlés képviselőit ingyen szállítsa.

Párizs újdonsült polgármestere hajnali ötre ért haza aggódó feleségéhez, aki már meg volt győződve róla, hogy férjét valami végzetes szerencsétlenség érte a fővárosban.

„Tudattam vele új tisztségemet – írja Bailly emlékirataiban, – s ettől kissé megnyugodott; én pedig lefeküdtem, hogy néhány órát pihenéssel töltsek, amelyre már nagy szükségem volt életem legfárasztóbb és legnyugtalanabb napja után.”{52}

JÚLIUS 16. – A VESZTESEK TÁVOZÁSA

A július 15-ről 16-ra virradó éjszakán – egyesek szerint inkább 16. reggelén – fontos tanácskozásra került sor a királyi udvarban. XVI. Lajos családtagjai és miniszterei társaságában még egyszer át akarta tekinteni helyzetét, mielőtt végleg és visszavonhatatlanul kapitulál a forradalom előtt.

Először az ellenállás lehetőségét vetették fel, de Broglie marsall, a hadügyminiszter ezt teljesen reménytelennek tartotta. A hadsereg demoralizálódása az elmúlt nap folyamán ijesztő iramban felgyorsult. A Mars-mezőről visszavont és sèvres-ben elszállásolt katonákat a lakosság etette-itatta, s ez katasztrofálisabb következményekkel járt, mint egy elvesztett ütközet: a Salis-Samande ezredből már hetvenöten dezertáltak, s a többi katonát pedig úgy leitatták, hogy csak fegyverrel lehetett őket összeterelni. A helyzet nem volt sokkal biztatóbb más ezredeknél sem, ezért a királyi tanács kénytelen volt elvetni a fegyveres ellenállás gondolatát.

Marie Antoinette és Artois grófja azt javasolta, hogy az udvar hagyja el Versailles-t, és néhány megbízható ezred védőszárnyai alatt vonuljon Metzbe, a német határ mellé.

XVI. Lajos három évvel későbbi elbeszélése szerint Broglie marsall ellenezte a menekülési tervet:

– Hát igen, eljuthatunk Metzbe – mondta. – De mit fogunk ott csinálni?

Jogos kérdés. Az udvarnak semmiféle elképzelése nem volt arról, hogyan birkózik meg a válsággal, Metzben tehát ugyanolyan tehetetlen lenne, mint Versailles-ban. Ráadásul a királyi család még mindig nem szabadult meg az orléansista összeesküvés lidércnyomásától, s Provence grófja szerint fennállt annak a veszélye, hogy az uralkodó távozása után a Nemzetgyűlés a királyság főkormányzójává választja Orléans hercegét.

– Határozzunk végre, uraim! – fakadt ki Madame Campan emlékiratai szerint a király. – Menjek vagy maradjak? Készen állok mindkét megoldásra.

Nyilvánvaló volt, hogy csak egyetlen kiút van: elismerni a vereséget, és kiegyezni a forradalommal. A döntés akkor született meg, amikor a király La Rochefoucauld-Liancourt hercegtől értesült az előző napi párizsi eseményekről, Bailly és La Fayette megválasztásáról. Úgy látszik, a főváros tisztségviselőit már nélküle jelölik ki! XVI. Lajos belátta, hogy fenékig kell ürítenie a keserű poharat: vissza kell hívnia Neckert, és személyesen kell kibékítenie a párizsiakat.

A királyné rossz előérzetekkel tért vissza lakosztályába, ahol Madame Campan már az utazás előkészületeit végezte: ékszereket csomagolt, és bizonyos kompromittáló tartalmú levélkötegeket égetett. Marie Antoinette elkeseredetten közölte vele, hogy kár a fáradságért, az utazás elmarad. A király pedig Baillyhez küldte első inasát, és magához kérette Párizs újdonsült polgármesterét.

Mire Bailly délelőtt a palotába ért, itt már a legkülönbözőbb rémhírek kaptak szárnyra. Az udvaroncok rettegve tudakolták: igaz, hogy Párizsban lemészárolják az arisztokratákat? Igaz, hogy a párizsi kerületek hatvan fős küldöttséget indítottak útnak Versailles felé, amelyet húszezer fegyveres polgár követ? Bailly megnyugtatta őket, hogy ilyesmiről szó sincs. A király is a párizsi állapotok felől érdeklődött, és közölte vele, hogy a fővárosba fog utazni. Bailly – előző esti tapasztalataira gondolva – féltette az uralkodót, és célzást tett a Párizsban elkövetett gyilkosságokra. Amikor Launey nevét említette, a király így szólt:

– Ó!. . . Megérdemelte a sorsát!

(Szegény Launey... Királya, akinek szolgálatában életét áldozta, több részvéttel is beszélhetett volna róla. Vajon miért haragudott rá XVI. Lajos? Azért, mert harcba bocsátkozott, vagy azért, mert legyőzték?)

Bailly felvetette, hogy talán elegendő lenne, ha a király a Tuileriák kastélyába és a Notre Dame-ba látogatna el, ahol nagyobb biztonságban lenne, de XVI. Lajos így válaszolt neki:

– A városházára fogok menni; ha már döntöttünk, csináljuk is végig!{53}

A Bastille bevétele után két nappal, amikor udvaroncai körében az a hír járta, hogy Párizsban legyilkolják az arisztokratákat, ez meglehetősen bátor elhatározás volt az uralkodó részéről. Bailly életében először beszélt a királlyal, és most igen kedvező benyomásokkal távozhatott.

Mielőtt elhagyta volna a palotát, Breteuil báró is magához hívatta. Gratulált neki a polgármesteri címhez – tudta, hogyan kell elegánsan veszíteni –, és közölte vele,

hogy másnap elhagyja Versailles-t, a király pedig már reggel útnak indul Párizs felé. Bailly csak most tudta meg, hogy a párizsi látogatásra ilyen hamar sor kerül, és hazasietett, hogy megelőzhesse a fővárosban a királyt. A Nemzetgyűlésbe nem ment el, így az csak késő este tudta meg a hírt.

*

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés reggel nyolckor kezdte meg az ülést. A válság csillapultával itt is visszaállt a rend: az ülés elején ismét felolvasták a beérkezett leveleket.

Az előző nap Párizsban járt képviselők nevében Mounier szólalt fel, és Versailles-ban maradt kollégái számára ékes szavakkal ecsetelte a forradalmi főváros hangulatát:

– Ó, uraim, micsoda fenséges látvány! A teret fegyveres és fegyvertelen polgárok bámulatos sokasága lepte el!... Nem volt még soha ily szép, ily megható népünnepély!... Párját ritkítja a történelemben!

Mounier beszámolója hűen tükrözte a képviselők többségének véleményét: a bátor párizsiak határozott fellépése keresztülhúzta a király „rossz tanácsadóéi”-nak terveit, a vérontásért pedig természetesen Launey a felelős, aki tüzet nyitott honfitársaira.

– És a nép elkeseredés szülte tettei közepette – fejezte be Mounier a szónoklatát könnyezve számos polgár halálán, – nehéz ellenállni az elégedettség érzésének, látva a Bastille lerombolását, ahol, a zsarnokság e rettenetes börtönének romjain, Párizs polgárainak kívánsága szerint nemsokára fel fog emelkedni egy jó királynak, Franciaország szabadsága és boldogsága helyreállítójának szobra!

„Szobor vereségért” – új, eredeti gondolat. – jegyzi meg ironikusan Michelet. A képviselők tetszését azonban megnyerte az ötlet. Mounier beszédét megtapsolták, majd azt kérték, hogy Lally-Tollendal adja elő a városházán elhangzott beszédét. A szónoklat itt is nagy sikert aratott, és tervbe vették kinyomtatását. Ezután felolvasták La Fayette üzenetét, aki kérte, hogy erősítsék meg kinevezését. Mounier dicsőítő beszédet tartott a márkiról, „akinek neve mindkét világban drága a szabadság hívei számára”. A szónoki fordulatot oly találónak érezték, hogy La Fayette-et ezután egyre gyakrabban emlegették „két világ hőse”-ként. A Nemzetgyűlés küldöttséget menesztett a királyhoz, amelynek tagjai megkérték az uralkodót, hogy erősítse meg Bailly és La Fayette kinevezését.

Az ünnepi hangulatnak Mirabeau vetett véget, aki indítványozta, hogy kérjék fel a királyt a minisztérium feloszlatására. Szenvedélyes vita robbant ki. A nagyravágyó gróf meg volt győződve róla, hogy ha apja halála miatt nem kell visszavonulnia, most ő lenne Párizs polgármestere, s most radikális indítványával növelni kívánta népszerűségét. Javaslatával többen is egyetértettek, sőt, Barnave szerint Necker visszahívását is kérelmezniük kellett volna. Mounier azonban attól tartott, ha most nem tartják tiszteletben a végrehajtó hatalom önállóságát, ezzel veszedelmes precedenst teremtenek a jövőre nézve, és felszólalt az indítvány ellen. Kijelentette, hogy a hadseregek eltávolítása után semmi okuk sincs a további aggodalomra, és ismét elsődleges kötelességükké vált, hogy respektálják a királyi előjogokat. Necker visszahívásával kapcsolatos indítványukat csak akkor tehetik meg, ha a király a véleményüket kéri, különben

jogbitorlást követnek el, hiszen a minisztérium összeállításának joga kizárólag a királyt illeti meg.

Kiegyensúlyozottabb belpolitikai helyzetben valószínűleg valamennyi képviselő egyetértett volna Mounier-vel. Most azonban, amikor még nem lehetett tudni, mennyire őszinte a király, s nem kerül-e újra a Breteuil-minisztérium befolyása alá, véleményével hatalmas felzúdulást váltott ki. Mirabeau istentelennek és megvetésre méltónak nevezte felszólalását, amely szerinte kifejezetten a zsarnokságnak kedvez, s figyelmeztette az uralkodó jogait túlzott tiszteletben tartó képviselőtársait arra, hogy e jogok közt ott van a Nemzetgyűlés feloszlatásának joga is. Clermont-Tonnerre Mounier-t támogatta, a többség azonban Lally-Tollendal felszólalásával értett egyet:

– Uraim, amint hallottuk, az utcákon és a tereken, a rakpartokon és a piactereken egyetlen kiáltás szállt: „Hozzák vissza Neckert!" A tömeg könyörgött nekünk, hogy kérjük fel a királyt Necker visszahívására. A nép kérése parancs! Ezért kérelmeznünk kell Necker úr visszahívását.

„A nép kérése parancs!" Egyes történészek szerint ezzel a kijelentéssel kezdődött a francia parlamentarizmus története. A rendi országgyűlések képviselői a kiváltságos testületek, a dinasztia, az állam vagy az uralkodó érdekeit hozták fel, amikor érvelni akartak – a Nemzetgyűlés viszont már a nép követeléseire hivatkozott, amelyeket akár az uralkodóval szemben is képviselniük kell.

Szavazásra azonban nem került sor, mert megérkezett a miniszterek lemondásának híre. A sort Barentin főpecsétőr és Broglie marsall kezdte meg, majd Villedeuil, a királyi

udvartartás államtitkára folytatta.

– Miért nincs Breteuil neve a távozók listáján?! – kiáltott fel Lally-Tollendal. Az első miniszter hivatalos lemondása azonban már csak órák kérdése volt. A képviselők hamarosan azt is megtudták, hogy a király kiadta az utasítást: július 16. és 17. folyamán valamennyi hadsereg hagyja el Versailles és Párizs környékét. Broglie marsall négy svájci és egy német ezredet fog személyesen az északi határhoz vezetni. Clermont-Tonnerre mint a Nemzetgyűlés egyik titkára minderről levélben értesítette a Párizsban tartózkodó La Fayette-et, hogy a márki a hír közzétételével is igazolhassa a párizsiak előtt a király jószándékát.

A Nemzetgyűlés ezen a napon még több kérdésről is tárgyalt. Mirabeau nagy szónoklattal fejezte ki az angol alkotmány iránti nagyrabecsülését, egyesek pedig azzal a különös javaslattal álltak elő, hogy a képviselők hordjanak ruhájukon valamilyen megkülönböztető jelet, amelyről bárhol felismerhetik egymást. Préfelne-t, Alençon küldöttét alaposan meg is tapsolták, amikor azt indítványozta, hogy a képviselők egész életükben viseljék e jelet. A rennes-i Lanjuinais azonban – pár év múlva a girondisták egyik legnagyobb szónoka lett – hiúságnak, a testületi szellem olyan megnyilvánulásának bélyegezte az indítványt, amely éles ellentétben áll az egyenlőség elvével. Ismét felvetődtek a minisztériummal kapcsolatos kérdések: mennyire avatkozhat bele a Nemzetgyűlés a minisztérium tevékenységébe? Kinek, vagy kiknek tartoznak felelősséggel a miniszterek? Hol van az a törvényszék, amely felelősségre vonhatja őket? („Itt! Itt!” –kiáltoztak többen.)

Délután felfüggesztették az ülést, és csak este hatkor folytatták a vitát. Ekkor végre megérkezett a régen várt hír: La Vauguyon külügyminiszter és Breteuil báró lemondásával a gyűlöletes minisztérium végleg megbukott! A Nemzetgyűlés küldöttséget menesztett a királyhoz, hogy tolmácsolja valamennyiük köszönetét, s XVI. Lajos ezzel a küldöttséggel közölte elhatározását: Neckert visszahívatja, s másnap Párizsba utazik.

A képviselők nagy megkönnyebbüléssel fogadták a hírt. Most már egyikük sem kételkedett benne, hogy a rend és az egyetértés hamarosan helyreáll. Azonnal két újabb küldöttséget indítottak útnak, az egyik Párizsba vitte az örvendetes újságot, a másik visszament a királyhoz, és engedélyt kért rá, hogy a képviselők elkísérjék az uralkodót másnapi útjára. A király beleegyezett a kíséretbe, s átadta a képviselőknek azt a levelet, amelyben felszólítja Neckert, hogy térjen vissza Franciaországba. A levelet a Nemzetgyűlés elnöke és titkárai is aláírták, majd visszaküldték XVI. Lajosnak, aki gyorsfutárral Brüsszelbe továbbította a levelet, Necker feltételezett tartózkodási helyére.

Ezzel a király a Nemzetgyűlés utolsó kérését is teljesítette. Kapitulációja teljessé vált – már csak az volt hátra, hogy másnap ezt ország-világ előtt elismerje, és elfogadja azokat a forradalmi intézkedéseket, amelyeket az ellene fellázadt párizsiak léptettek életbe. A Nemzetgyűlés képviselői, akik két napja még a letartóztatástól rettegtek, a legteljesebb elégedettséggel térhettek nyugovóra.

*

Vagy mégsem voltak valamennyien elégedettek? Július 16-án, késő este egy papi ruhába öltözött, bicegő férfi kereste fel Artois grófját, a király fiatalabb öccsét. Charles Maurice de Talleyrand-Périgord-nak nevezték, Autun harmincöt éves érseke, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagja volt. Egyelőre még semmi sem hívta fel rá képviselőtársai figyelmét, akik valószínűleg képtelenségnek tartották volna azt a jóslatot, hogy valamennyiük közül ez a – meglehetősen világi örömöknek élő – érsek fogja legtovább megőrizni politikai befolyását, s a történelem minden idők egyik legsikeresebb diplomatájaként fogja számontartani nevét.

Talleyrand már az előző napon kihallgatást kért XVI. Lajostól, a királynak azonban nem volt ideje fogadni őt, így most Artois grófján keresztül próbálta megközelíteni az uralkodót. A figyelmesen hallgató gróf előtt hosszasan elemezte a politikai helyzetet: a trón oly nagy veszélybe került, hogy időhúzással, kisebb engedményekkel már nem lehet megmenteni. Pontosan kitervelt, energikus, erőszakos eszközöktől sem visszariadó fellépésre van szükség. Ha a király hajlandó lenne őt, és még néhány megbízható, hasonló nézeteket valló barátját megjutalmazni bizalmával, a siker nem maradna el. Talleyrand tulajdonképpen azt sugallta, bízzák meg őt és barátait a kormányalakítással, s ők kísérletet tesznek az abszolút monarchia megmentésére.

Artois grófjára hatott az érsek ékesszólása, azonnal felkereste a királyt, és közölte vele a hallottakat. Kis idő múlva azonban azzal tért vissza Talleyrand-hoz, hogy semmit sem tehetnek: a király mindenképpen el akarja kerülni a vérontást, és másnap ellátogat Párizsba.

– Ami pedig engem illet, döntöttem – tette hozzá a gróf.

– Holnap indulok. Elhagyom Franciaországot.

Talleyrand-nak valószínűleg megvolt a véleménye arról az uralkodócsaládról, amelynek tagjai csak arra képesek, hogy a veszély pillanatában megadják magukat, vagy külföldre meneküljenek, de egyelőre udvariasan próbálta megfogalmazni ellenérveit. Gondolt már arra a gróf, hogy távozásával mind saját, mind gyermekeinek trónigényét veszélyezteti? Birtokai jövedelmét el fogja veszíteni, és gyanúba keveri itthon maradó családtagjait is. Az emigrációt legfeljebb a közvetlen életveszély indokolná, ilyesmiről azonban szó sincs, a Palais-Royal fenyegetőzéseit nem kell annyira komolyan venni. A gróf elhatározása azonban szilárd maradt. Talleyrand erre finoman közölte vele, hogy ebben az esetben híveitől sem várhat támogatást:

– Ha a király és a királyi hercegek úgy döntöttek, hogy nem veszik figyelembe saját érdekeiket és a királyság érdekeit, akkor számunkra sincs más hátra, mint az, hogy saját érdekeinkkel törődjünk...

Azt is hozzátette: ne lepődjön meg a gróf, ha javaslatainak elutasítása után ő is támogatni fogja „a dolgok új állapotát”.

– Éppen ez az, amit tanácsolhatok önnek – felelte Artois grófja. – Történjék bármi, nem fogom okolni önt, és mindig számíthat barátságomra.

A beszélgetés véget ért. Talleyrand mélységes megvetést érzett az uralkodócsalád iránt. Életében először és utoljára próbált támogatni egy bukott politikai rendszert – hosszú élete és kanyargós pályafutása során soha többé nem vállalkozott ilyesmire.

Artois grófja pedig, ígéretéhez híven, másnap elhagyta a

királyságot. Meglehetősen optimista volt azonban, amikor abban reménykedett, hogy a következő tavasszal már visszatérhet: száműzetése pontosan huszonöt évig tartott.

Ezekben a napokban nemcsak Artois grófja hagyta el az udvart: július 16-án és 17. reggelén sorra indultak az előkelő utazókocsik Versailles-ból a határok felé. Az emigráció első hulláma magával sodorta az udvari nemesség legelőkelőbb képviselőit: Condé, Conti, Enghien, Bourbon hercegeket, a királyné baráti körének olyan illusztris tagjait, mint Vaudreuil gróf, Vermond abbé, Guiche és Polignac hercegnők. „Franciaország három hercege és Szent Lajos véréből származó négy másik herceg – írja Joseph Weber, a királyné egyik kegyence, emlékirataiban – nem alázhatták volna meg mélyebben Párizs polgárait, mint így, amikor meneküléssel mentették meg életüket.”{54} „Fájdalom, Párizs polgárai tőlük nem várt sztoicizmussal viselik el azt!” – jegyzi meg gúnyosan Carlyle.{55}

Polignac hercegnőt a királyi család beszélte rá a távozásra. Amikor Marie Antoinette Madame Campantól megtudta, milyen fenyegetésekkel illették barátnőjét, felkereste a hercegnőt, és személyesen könyörgött neki, hogy hagyja el az udvart, ahol veszélyek leselkednek rá.

– Mindentől félek már... Barátságunk nevében arra kérem: távozzék! Ne legyen ragaszkodása és barátságom áldozata!

Madame Campan emlékiratai szerint a hercegnő tétovázott, de ekkor belépett a terembe a király, akit Marie Antoinette azonnal segítségül hívott:

– Jöjjön, uram, segítsen rábeszélni e hűséges alattvalónkat arra, hogy el kell hagynia bennünket!

– Kegyetlen végzetem arra kényszerít – mondta szomorúan a király –, hogy mindenkit eltávolítsák magamtól, akit szeretek és becsülök. Azért jöttem, hogy elrendeljem Artois grófjának távozását; önnek ugyanezt parancsolom. Szánjon engem, de ne veszítsen egyetlen percet sem.

A hercegnő végül hagyta meggyőzni magát, és még a 17-re virradó éjszakán útnak indult családjával együtt Svájc felé. Marie Antoinette-tel az utóbbi időben kissé eltávolodtak egymástól, a hercegnő távozása azonban felszította a királyné régi érzelmeit. A Polignac-család indulása előtt Marie Antoinette 500 Lajos-arany kíséretében a következő levelet küldte a hercegnőnek: „Isten Önnel, legkedvesebb barátnőm! Micsoda szörnyű szó ez! De így kellett történnie. Isten Önnel, nincs erőm megcsókolni önt.”{56}

Egy energikus és tetterős király a veszély pillanatában valószínűleg arra törekedett volna, hogy híveit maga köré gyűjtse. XVI. Lajos és Marie Antoinette viszont a rosszul értelmezett keresztényi önfeláldozás és áldozatvállalás gesztusával sok barátját eltávolította maga mellől, akikre a későbbiekben számíthatott volna. Az elharapózó vidéki felkelések az elkövetkező hetekben tovább növelték az emigrációt: a tíz nap múlva visszatérő Neckernek egyetlen hét alatt hatezer útlevelet kellett kiállítania. A versailles-i palota elnéptelenedett, az uralkodópár egyre magányosabban és egyre növekvő ellenszenvvel figyelte a forradalom eseményeit.

*

A párizsi városházán reggel hétkor folytatódott volna az elektorok és a fővárosban maradt képviselők tanácskozása, az utcákon azonban ismét anarchikus állapotok uralkodtak, s az újdonsült elöljárók csak a legnagyobb nehézségek árán tudtak eljutni a Grève térre.

– Miért nem jött el a király Párizsba? Csak áltatja a népet hazug ígéreteivel! – kiáltozott az egyik elektor kocsiját körülvevő tömeg.

La Fayette a városháza felé tartva az egyik utcasarkon nagy csoportosulásra lett figyelmes, és megkérdezett egy járókelőt, hogy mi folyik ott.

– Semmi, csak egy abbét fognak felakasztani – hangzott a válasz. A márki kísérőivel együtt áttörte magát a sokaságon, amelynek hangadói közölték vele, hogy egy Roy nevű árulót ejtettek foglyul, s azonnal végre is hajtják rajta a nép ítéletét. A szerencsétlen áldozat hiába próbálta megmagyarázni, hogy őt nem Roy-nak, hanem Codier-nek hívják, és nem áruló, hanem hazafi, senki sem hallgatott rá. La Fayette látta, hogy érvekkel, és hatalmi szóval nem sokra menne, a közhangulat megváltoztatására azonban kitűnő ötlete támadt. Társaságában lévő kilencéves fiát kézenfogta, és felkiáltott:

– Uraim, hadd mutassam be a fiamat Párizs népének! George Washington La Fayette a neve!

Ki nem kíváncsi a híres emberek gyermekeire? Mindenki köréjük csődült, hogy megcsodálja a fiút, aki ilyen rendkívüli nevet visel, s ezalatt a márki kíséretében levő katonatisztek kivezették az abbét a tömegből. Később a városházán kiderült róla, hogy valóban az, akinek mondta magát. Akik az imént még fel akarták akasztani, most sorra megölelték és megcsókolták, az állandó bizottság

igazolványt adott neki, és fegyveres kísérettel ellátva hazaküldték.

A Grève téren azonban újabb csoportosulás fogadta a márkit. Valószínűleg még a szava is elállt a csodálkozástól, amikor meghallotta, hogy a Cordeliers választókerület polgárőrei foglyul ejtették – a Bastille kormányzóját! Egyesek már azt kiabálták, hogy Launey feltámadt, de sebaj, szívesen levágják a fejét másodszor is. A foglyot fiákeren hozták, s La Fayette felháborodva ismerte fel benne Soulès elektort, akit az állandó bizottság július 14. éjjelén a Bastille felügyeletével bízott meg. Mi történt itt tulajdonképpen?

A dolog úgy kezdődött, hogy a Cordeliers választókerület egyik őrjárata éjféltájt a Bastille felé indult. Állítólag saját szemükkel akartak meggyőződni arról, hogy a zsarnokság egyetlen áldozatát sem felejtették ott az erőd börtöneiben. A kaput azonban zárva találták, mire nagy zajt csaptak. Micsoda arcátlanság! A nép csak az imént vette be az erődöt, és máris kulcsra zárják a kaput a polgárok előtt? Soulès lesietett a bejárathoz, és megpróbált szót érteni a polgárőrök vezetőjével, akit a többiek csak Danton kapitánynak szólítottak. Elmagyarázta, hogy ebben a késői órában nem nyithatja ki a kapukat, és megmutatta az állandó bizottság által aláírt kinevezését. Danton azonban az okmányt papírrongynak minősítette: a városháza a néptől kapta szuverenitását és hatalmát, nem zárhatja ki a népet az erődből! A heves szóváltás azzal ért véget, hogy Danton egyszerűen letartóztatta Soulès-t, választókerülete őrszobájára kísérték, másnap pedig a Grève térre hozták, hogy a nép ítélkezhessen a Bastille „második kormányzója” felett is.

La Fayette azonban nem rokonszenvezett a közvetlen demokrácia ilyetén megnyilvánulásaival, és Danton akciója mélységesen felháborította. Soulès-t kézenfogva felvezette a városháza lépcsőire, ahonnan tudatta a sokasággal, hogy ezt a „jó polgárt” az állandó bizottság nevezte ki a Bastille felügyelőjévé, és senkinek sincs joga letartóztatni őt. La Salle ünnepélyesen visszaadta Soulès kardját, La Fayette pedig kijelentette, ha nem tartják nagyobb tiszteletben az új hatóságok rendeleteit, kénytelen lesz lemondani a polgárőrség parancsnokának tisztségéről. Szónoklatával azonban csak részleges sikert aratott, mert Dantont a nép mint a demokrácia bajnokát kísérte vissza választókerületébe.

Az incidens meggyőzte az állandó bizottságot arról, hogy az erőd helyzetét sürgősen rendezni kell. Pierre François Palloy építész már az előző napon jelentkezett a városházán a Bastille lebontásának tervével. A képviselők tétováztak, hogy van-e joguk a király fennhatósága alatt álló erőd lebontatására, az elektorok azonban Párizs belügyévé nyilvánították a problémát, és megszavazták a Bastille megsemmisítését. La Fayette azonnal elrendelte, hogy a városban dobszóval hirdessék ki a döntést, és sajátkezűleg írta alá Palloy megbízólevelét.

Az elektorok és a képviselők együttes ülésén döntések születtek még a polgárőrség szervezetéről és a közbiztonság helyreállításának problémáiról. Létrehoztak egy ellátási bizottságot is, amely szükség esetén felszólíthatja a polgárőrséget, hogy fegyveres erővel szerezzen élelmet a párizsiak számára. A képviselők ezután elhatározták, hogy visszatérnek Versailles-ba, átvonultak a nagyterembe, ahol szónoklatok és kölcsönös udvariaskodás

közepette elbúcsúztak az elektoroktól. La Fayette persze a városházán maradt, és hozzálátott a polgárőrség szolgálati szabályzatának kidolgozásához.

Nem sokáig dolgozhatott nyugodtan. Előbb egy érkező lisztszállítmány számára kellett őrségről gondoskodnia, majd arról kapott híreket, hogy hozzáláttak a Bastille lebontásához, de a nép bizalmatlanul viselkedik az építőmunkásokkal és az építészekkel. Az egyik polgárőrosztag két elfogott tisztet kísért a városházára a király hadseregéből, akik becsületszavukat adták, hogy semmit sem követtek el a nép ellen, mire La Fayette szabadon bocsátotta őket. Ezután egy Boisgelin nevű breton grófot hoztak a márki elé, akit a nemzet közismert ellenségének neveztek. Nem derült ki, mivel szolgált rá a gróf erre a címre, mert egy újabb fogoly kíséretében új tömeg áradt be a városházára, és a kavarodásban Boisgelin kereket oldott. Ezúttal a polgárőrség egyik tisztjét, egy bizonyos La Barthe-ot állították La Fayette elé, akit a Palais-Royalból azzal vádoltak, hogy fizetséget ígért az arisztokraták letartóztatásáért, de nem tartotta meg a szavát, és egyetlen garast sem fizetett ki a buzgó hazafiaknak. La Fayette az ígéretet nagyobb bűnnek tekintette a fizetség elmaradásánál, és La Barthe-ot lemondatta a polgárőrségben viselt rangjáról.

Kész csoda, hogy La Fayette-nek ilyen körülmények közepette egyáltalán ideje maradt a polgárőrség szabályzattervezetének elkészítésére, amit délután az elektorok elé terjesztett. Kijelentette, hogy a fegyelmezett, fegyveres polgárok szervezetét a királyság egész területén ki kell építeni, és azt javasolta, hogy e szervezetet ne polgárőrségnek, hanem nemzetőrségnek nevezzék. Az új

elnevezéssel a márki a szervezet össznemzeti jellegét akarta hangsúlyozni. A nemzetőrség feladata a nép jogainak védelme és a rend fenntartása lesz. A végleges szabályzatot természetesen csak a választókerületek képviselőinek közreműködésével dolgozhatják ki, a párizsi nemzetőrséghez csatlakozott katonák azonban máris letehetik az esküt „a nemzetre, a királyra és a párizsi tanácsra”. Az esküformulát La Fayette fogalmazta meg, gondosan ügyelve a sorrendre.

Az elektorok gyűlése elfogadta a tervezetet, és a márki máris kiadta az eskü szövegét a számtalan polgárőregység küldötteinek. La Fayette javaslatára megváltoztatták a kokárdát is, Párizs városának vörös és kék színei közé beillesztették az uralkodó színét, a fehéret. így jött létre a háromszínű kokárda, amelynek mintájára hamarosan megszületett a francia nemzeti zászló, a trikolór. Talán ezen a napon fogalmazta meg La Fayette a nemzeti kokárdáról tett híres kijelentését is: „Be fogja utazni az egész világot.” Napóleon katonái az elkövetkezendő huszonöt éven belül csakugyan elvitték a francia kokárdát Európa csaknem valamennyi országába, Egyiptomba, Szíriába és a karibi szigetekre, La Fayette azonban 1789-ben alighanem békésebb diadalútra gondolt.

Késő délután Montlosier gróf, a Nemzetgyűlés egyik képviselője kereste fel La Fayette-et. Útlevélért folyamodott, mert választóihoz akart utazni, hogy új utasításokat kérjen, s e zavaros időkben ajánlatosabb volt a párizsi forradalmi hatóságok igazolásával útra kelni. A márki készségesen kiállíttatta számára az okiratot, és megkérte, hogy az ő választóival is ismertesse megváltozott helyzetét.

Ezután karonfogva kisétáltak a Grève térre. Itt most is nagy tömeg hullámzott, a sétálgató és beszélgető katonák pedig, La Fayette-et megpillantva rohantak vissza elhagyott őrhelyeikre tisztelegni. Hát igen, a fegyelem még némi kívánnivalót hagy maga után...

– Látja? – kérdezte a márki Montlosier-től. – Inkább tisztelnek, mint engedelmeskednek nekem. Lehet, hogy én vagyok az elöljárójuk, de távol állok attól, hogy parancsnokuk legyek...

Estefelé La Fayette emlékiratai szerint nyolcvanezres tömeg verődött össze a Grève téren, és hangosan követelte, hogy a király jöjjön el Párizsba. Egyesek azt javasolták, hogy a párizsi nép vonuljon Versailles-ba, s erőszakkal hozza el a királyt. Ez a terv csak két és fél hónap múlva valósult meg, a tömeg egyelőre szétoszlott, La Fayette azonban mély gondba merülve töltötte az éjszakát a városházán. Mit tegyen? Utazzon el Versailles-ba, s személyesen győzze meg az uralkodót, hogy meg kell jelennie Párizsban? Az elektorok lebeszélték erről: szó sem lehet róla, hogy elmenjen, ő az egyetlen ember, akinek a szavára legalább néha hallgatnak a párizsiak!

Tizenegy tájban az utcák elcsendesedtek. Az állandó bizottság tagjai hazatértek, csak La Fayette, a fáradhatatlan Moreau és néhány elektor maradt a városházán. Tehetetlenül várták a holnapot, s csak abban reménykedtek, hogy a reggel meghozza Versailles-ból a kedvező híreket.

JÚLIUS 17. – A KIRÁLY PÁRIZSBAN

A párizsi városházára csak éjfél után egy órával érkezett meg a király elhatározásának és Necker visszahívásának a híre. La Fayette rádöbbent, hogy még nem értesítette az uralkodót kinevezéséről, akit pár órán belül neki kell majd fogadnia a város határánál. Gyorsan levelet írt hát, amelyben elnézést kért XVI. Lajostól, hogy „az események gyorsasága miatt” mindeddig nem jelenthette neki a történteket. Biztosította a királyt, hogy új helyzete őt lepte meg a legjobban, és e sorokkal zárta levelét: „... kifejezhetetlen boldogsággal töltene el, ha Felséged méltatna arra, hogy olvasson szívemben, s fellelje ott a hála és rajongás örök érzelmeit”.{57} Ez a rajongó hangvétel már annak az uralkodónak szólt, aki eltávolította maga mellől bűnös tanácsosait, eljön népe körébe, s aki minden bizonnyal az alkotmányt is szentesíti majd.

La Fayette egy futárra bízta a levelet, és hozzálátott a fogadtatás előkészítéséhez. Nem kis felelősség nehezedett rá: a király testőrgárdája nélkül jön Párizsba, neki kell hát megtennie valamennyi biztonsági intézkedést. Rendeleteit futárok és szárnysegédek népes hada hordta szét a választókerületek nemzetőr-parancsnokaihoz, s reggelre már egész Párizs tudta, hogy a király hamarosan megérkezik.

A nap másik főszereplője, Bailly, Párizs új polgármestere Versailles-ban töltötte az éjszakát, de kora hajnalban felkelt, hogy hétkor útnak indulhasson Párizs felé. „Szomorúan hagytam el Versailles-t – írta pár év múlva emlékirataiban. – Boldognak éreztem magam egy nagyszerű hangulatú gyűlésben, amely méltónak bizonyult a reá háruló magasztos feladatokra. Nagy tetteknek voltam

tanúja, némi részt magam is vállaltam belőlük. Emlékeimet magam mögött hagytam; ezen a napon véget ért boldogságom. Fényes napjaim és elégedett pillanataim azóta is voltak, de boldog soha többé nem voltam.

Kocsiért küldettem. Megvárakoztattak, és nem tudtam, miért. Amikor kimentem, az udvar kocsisaival találtam szemben magamat, akik egy virágokkal és szalagokkal feldíszített fával ajándékoztak meg. Sajnáltam, hogy el kell hagynom Versailles-t, és a helybéliek is sajnálták ezt. Meg kellett engednem, hogy ezt a fát a kocsim elejére erősítsék; valamennyi kocsis csatlakozott hozzám, tűzijátékot lőttek fel, pedig már fényes nappal volt, s ez így tartott a főút végéig, nem tudtam megakadályozni. Szeretetteljes ünneplésüktől meghatottan, s a késedelem miatt megkönnyebbülve váltam meg tőlük a főút végén. Az újságok sokat magasztaltak egyszerűségemért, hogy a város főtisztviselője létemre olyan kocsin érkeztem meg Párizsba, amelyet vulgárisan csak »éjjeliedény«-nek neveznek. Azóta a röpiratok nagyzolással vádoltak. Ami engem illet, úgy gondoltam, hogy a világ legnagyobb városa első tisztviselőjének személyét és szokásait tekintve egyszerűnek kell lennie, környezetét tekintve azonban előkelőnek, ahogy az egy hatalmas város képviselőjéhez és méltóságának letéteményeséhez illik.

A XV. Lajos téren, ahol elváltam Madame Baillytól, bérkocsiba ültem, és a városházára hajtattam, ahová tíz órakor érkeztem meg. Itt mindenki a király fogadtatásának előkészületeivel volt elfoglalva. A tanácsosok kijelentették, hogy el akarnak különülni az elektoroktól, és bársonyból készült elöljárói ruháikat akarják felvenni. Mi sem volt nevetségesebb ennél a beképzeltségnél. Azt mondták

nekik: »Ha el akarnak különülni az elektoroktól, akik megmentették Párizst, természetesen joguk van hozzá.« Állítólag azt is követelték, hogy térden állva beszélhessenek; erre megmondták nekik, hogy »ahhoz is joguk van, hogy ragaszkodjanak e megalázkodáshoz, de ebben az esetben az elektorok akarnak majd elkülönülni a tanácsosoktól«. Hozzá kell tennem, hogy az első kérést hozzám intézték mint az elöljáróság vezetőjéhez, de a másodikról nem tudtam. A tanácsosok végül nem tarthatták meg ezeket a szokásokat. Enyém volt a szó, és semmilyen hatalom sem bírt volna rá, hogy térden állva beszéljek. Ezt a pert már Versailles-ben megnyertem az egész nemzet oldalán, s nem azért jöttem Párizsba, hogy polgártársaim miatt elveszítsem."{58}

La Fayette válogatott tisztjei élén már délelőtt a király elé lovagolt, s hamarosan a városháza népes fogadóbizottsága is kivonult. Elöl ment Bailly, huszonöt elektorral és huszonöt városi tanácsossal, mögöttük La Salle márki vezetésével háromszáz nemzetőr menetelt. A városi tanácsosok a királyt a XV. Lajos téren szokták fogadni, az úgynevezett tanácskozási kapunál, a város terjeszkedésével azonban ez a kapu megsemmisült, és a menet ezen a napon Chaillot külvárosig vonult. A tűzoltók Szajna-parti szivattyújával szemben helyezkedtek el, valahol a mai Trocadero park és a Modern Művészetek Múzeuma között.

A hosszú úton Bailly megcsodálta a város hatalmas kulcsait, amelyeket Buffault és Vergue tanácsos vörös tálon vitt mögötte. Mint polgármesternek, neki kell majd átadni a kulcsokat a királynak. A felvilágosult Bailly azonban alighanem nevetségesnek találta, hogy egy

hatszázötvenezer lakosú nagyvárosnak kulcsai vannak, mint egy raktárnak, s kötözködni kezdett a felfuvalkodott tanácsosokkal.

– Mit fog csinálni a király a kulcsokkal – kérdezte tőlük –, miután átvette tőlem?

– Vissza fogja adni önnek – szólt a válasz.

– És én?

– Megőrzi a kulcsokat.

– Csak nem gondolják, hogy ezeket a nagy és nehéz kulcsokat az egész úton cipelni fogom? Eldobom az első sarkon!...

– Őrizze meg jól! Nevezetes kulcsok ezek! Ezeket adták át IV. Henriknek!{59}

IV. Henrik francia király párizsi bevonulása, amelyre 1594. március 22-én került sor, a francia vallásháborúk véres korszakának a lezárását jelentette. Baillynek erről hatásos szónoki fordulat jutott eszébe, amelyet hamarosan felhasználhat, s azonnal fel is jegyezte magának.

Először a képviselők érkeztek meg Párizsba. A Nemzetgyűlés – egyrészt a tiszteletadás, másrészt az uralkodó védelmének céljából – száz főt jelölt ki tagjai közül a király kíséretébe, két-háromszáz képviselő pedig önszántából csatlakozott hozzájuk. Chaillot-ba érve leszálltak hintóikból, s az elektorok közé vegyülve várták a királyt. Egyesek aggodalmaskodva közölték Baillyvel, hogy az előző napon elmulasztották megkérni XVI. Lajost, hogy szentesítse polgármesteri kinevezését. Bailly azonban nyugodt maradt, mert Poix herceg már korábban közölte vele, hogy a király jószándékkal van irányában.

XVI. Lajos ezen a reggelen a versailles-i palota kápolnájában részt vett a misén, s magához vette a szent

ostyát, hogy tiszta lélekkel nézhessen szembe az esetleges veszélyekkel. Mercy-Argenteau gróf, az osztrák nagykövet rábeszélte, hogy – minden eshetőségre készen – távolléte időtartamára nevezze ki öccsét, Provence grófját a királyság teljhatalmú altábornagyává. Tizenegy órakor indult el Párizs felé. Egy nagy, nyitott, nyolclovas hintóban helyezkedett el Villeroi herceg, Beauveau marsall, Villequier herceg és Estaing gróf társaságában, a kocsi mellett csak néhány testőrtiszt lovagolt, a versailles-i nemzetőrök viszont jó darabig elkísérték.

Párizs városából először a Chaillot kaput pillantotta meg a király. Négy nappal korábban itt is felgyújtották a vámhivatal épületét, s a megfeketedett romok aligha keltettek kedvező benyomást az uralkodóban.

Három óra körül került sor a nagy találkozásra: XVI. Lajos nemzetőröktől, képviselőktől, elektoroktól és tanácsosoktól körülvéve kiszállt hintájából, és Bailly megtartotta híres szónoklatát, amelynek első mondatát azóta is idézik: – Felséges uram, jó Párizs városának kulcsait hozom felségednek, ezeket adták át IV. Henriknek; ő népét hódította vissza, s most a nép hódítja vissza királyát. Felséged eljött, hogy örvendezzen a békének, amit visszaállított a fővárosban; eljött, hogy örvendezzen hűséges alattvalói szeretetének. Az ő boldogságuk érdekében hívta felséged magához a nemzet képviselőit, akikkel együttműködve le fogja fektetni a közösség szabadságának és virágzásának alapjait. Micsoda emlékezetes nap ez, amelyen, felséged eljött, hogy atyaként helyet foglaljon egyesült családja körében, hogy az egész Nemzetgyűlés elkísérje palotájába! Védelmezve a nemzet képviselőitől, körülvéve a nép végtelen sokaságától,

felséged magasztos arcvonásai érzékenységet és boldogságot fejeznek ki, míg körülötte csak örömkiáltásokat hallani, s csak az ellágyulás és szeretet könnyeit látni. Felséges uram, sem népe, sem felséged nem fogja sohasem elfelejteni ezt a nagy napot, a királyság legszebb napját, amely az uralkodó és a nép örök szövetségének korszakát jelenti. Ez az esemény egyedi a történelemben; felséged teszi halhatatlanná. Én tanúja voltam e szép napnak, s mintha minden boldogság letéteményese lennék, első feladatom azon a helyen, amelyre polgártársaim kívánsága juttatott, nem más, minthogy kifejezzem tiszteletüket és szeretetüket.{60}

Később a király hívei azzal vádolták Baillyt, hogy szónoklata első mondatával megalázta az uralkodót, hiszen arra utalt, hogy a nép foglyul ejtette királyát. Maga Bailly is mentegetőzik emlékirataiban, ahol azt állítja, hogy a „visszahódította” kifejezés mindössze a „visszakapta” ige hangsúlyozottabb változata.

Bailly után Delavigne elektor köszöntötte az uralkodót, majd megindult a menet a városháza felé. Amerre útjuk vezetett, a XV. Lajos tértől a Saint-Honoré úton, a Roule úton és a rakparton át egészen a városházáig, a nemzetőrök három-, négy-, néhol ötsoros vonalat alkotva tartották vissza a mögöttük hullámzó tömeget. Bailly haladt elöl, utána a képviselők és az elektorok, akik két hosszú sort alkotva közrefogták a király hintóját. A hintó mellett négy nemzetőrtiszt, előtte pedig La Fayette lovagolt szárnysegédeivel. A márki polgári ruhában, de kivont karddal, tollas kalapban és kokárdát viselve ült lován. A menethez a XV. Lajos téren az ágyúkkal felszerelt francia gárdisták oszlopai, majd a vásárcsarnok fehérruhás kofái

csatlakoztak, kék-vörös szalagokkal, virágokkal és koszorúkkal feldíszítve. Peregtek a dobok, díszsortűz dördült, a katonazenekarok indulókat játszottak.

– Éljen a nemzet! Éljen Bailly! Éljen La Fayette! Éljenek az elektorok! Éljenek a képviselők! – mennydörgött a sokaság.

És csak ritkán hangzott fel:

– Éljen a király!

XVI. Lajos csodálkozva nézte a hintóból a szeme elé táruló látványt: felfegyverzett nők, papok tűntek fel a tömegben, a Mathurin-szerzetesek rendjük zászlaja alatt álltak fegyverrel a kézben, máshol kapucinus barátok tisztelegtek előtte kivont karddal... Az utcasarkokon felvirágzott ágyúk meredtek felé, s a tömeg felett a Bastille zászlóit lengette a szél.

Utólagos becslések szerint több mint százezer párizsi állott fegyverben ezen a napon. Harmincezren puskával, ötvenezren lándzsával voltak felszerelve, a többiek kardokat, vasvillákat, kaszákat, pisztolyokat, késeket szorongattak. Egyenruhát még nem viselt a nemzetőrség, de a háromszínű kokárdát mindenki feltűzte.

A tömeg meglepő fegyelmezettséget tanúsított. Egyetlen incidensre került sor: a XV. Lajos téren elsült egy puska, s egy ismeretlen nő, aki közel állt a hintóhoz, holtan esett össze. Minden jel arra mutat, hogy valaki merényletet akart elkövetni az uralkodó ellen, a kiegyezésre áhítozó elektorok és képviselők azonban „eltussolták” a történteket. Sietve kijelentették, hogy véletlen szerencsétlenség történt, és nem indítottak vizsgálatot.

Először a menet élén haladó Bailly érkezett meg a városháza elé, ahol gyorsan megkérték, adjon át az

uralkodónak egy kokárdát. „Nem tudtam, hogy fogadja majd ezt a király – írja emlékirataiban – s helyénvaló-e egyáltalán ez a javaslat, de azért úgy éreztem, át kell adnom a kokárdát, és a király nem utasíthatja vissza.”{61}

XVI. Lajos kiszállt a hintóból, Bailly pedig e szavakkal járult elébe:

– Felség, az a tisztesség ért, hogy felajánlhatom felségednek a franciák megkülönböztető jelét.

A király tétovázott egy pillanatra, mire Bailly hozzátette:

– Vegye át felség, ez az ön biztonságának talizmánja!

Az uralkodó erre kalapjára tűzte kokárdáját, és megindult a városháza bejárata felé. A kapu két oldalán álló tisztek kardot rántottak, s magasra emelt pengéikből boltívet képeztek. Ez a sajátos megtiszteltetés a szabadkőművesek körében már régen közismert volt, „acélboltozat”-nak nevezték, s a távolból érkező, tiszteletre méltó személyiségeket szokták így köszönteni. Bailly azonban nem volt elragadtatva az ötlettől. Vajon tisztában van egyáltalán egy katolikus király a szabadkőműves szimbólumok jelentésével? „A kardok csengése – írta emlékirataiban –, a hangzavar, s még az örömkiáltások is valahogyan ijesztővé váltak, ahogy a boltozat alatt visszhangoztak, s nem csodáltam volna, ha a királyt ebben a percben elfogja a félelem. De ahogy a tömeg köréje özönlött, ő egy jó királyhoz méltó bizalommal haladt jó népe körében, s azt beszélik, hogy amikor de Beauveau marsall távol akarta tartani tőle a tolakodókat, így szólt: »Hagyja őket, nagyon szeretnek engem.« Ahogy belépett a terembe, kirobbant a taps, és felharsantak az »Éljen a király!« – kiáltások, valamennyi könnyes szem őt nézte, mindenki feléje nyújtotta a kezét, és amikor elhelyezkedett

az odakészített trónon, egy szívszaggató kiáltás szállt fel a gyülekezet mélyéről: »Királyunk! Apánk!« E kiáltásra a taps, a lelkesedés és az éljenzés megduplázódott.”{62}

XVI. Lajosra mindez nem maradt hatás nélkül, őt ugyanis elsősorban érzelmi szálak kötötték népéhez. Nem ismerte úgy a franciák gondját-baját, mint IV. Henrik, nem tudott oly hatékony kormányzatot kiépíteni, mint XIII. Lajos, nem tisztelték félistenként, mint XIV. Lajost, s még arra sem volt képes, hogy válságos pillanatokban erőt vegyen gyengeségén, mint XV. Lajos – de minden törekvése arra irányult, hogy jó királynak tartsák és népe szeresse őt. Boldoggá tette, hogy trónralépése után legnépszerűbb őse, IV. Henrik szobrára táblát helyeztek Resurrexit („feltámadott”) felirattal, és amikor egy év elmúltával a tábla átkerült XV. Lajos szobrára, a királynak napokig szavát sem lehetett venni. Ezen a reggelen minden rosszra felkészülve indult útnak a lázadók főhadiszállása felé, s most itt ült könnyező alattvalói között, akik tomboltak a lelkesedéstől, hogy eljött közéjük. A nagyterem tömve volt emberrel, az első sorok letérdeltek, hogy a mögöttük állók is láthassák a királyt... XVI. Lajos szíve mélyéig meghatódott.

Bailly bemutatott neki tizennégy elektort, akiket a király testőreivé jelöltek ki, amíg a városházán tartózkodik. Kivont karddal fel is álltak a trón két oldalán, de az uralkodó elrendelte, hogy tegyék vissza a tokba a kardot, majd szívélyesen megköszönte Delavigne-nak az érkezésekor tartott szónoklatot.

Bailly beszédet tartott, majd Moreau de Saint-Méry szólalt fel.

– Micsoda látvány a franciák számára, hogy egy királyi

polgár otthagyott minden pompát, és eljött, hogy népe hűségében keresse új dicsőségét! Születése, felség, biztosította számára a koronát, de ma csak erényei veszik körül!... íme, felség, ez az a nép, amelyet megrágalmaztak ön előtt...

XVI. Lajos úgy meg volt hatva, hogy még az sem bántotta, hogy „királyi polgár”-nak címezték. E szavaknál megrázta a fejét és közbeszólt:

– Nem hittem a rágalmaknak!

– Az istentelen miniszterek azt mondták önnek, hogy a királyok boldogulásához nincs szükség a nemzetek boldogságára... Ó, felség, ön elutasította e felháborító elveket!... Ön meg fogja ígérni alattvalóinak fővárosa szívében, hogy a katasztrofális tanácsok közvetítőit eltávolítja felséges személye mellől, és hogy az oly régen száműzött erény lesz ezután egyetlen tanácsadója!...

Ez meglehetősen kemény hangvételű beszéd volt, méltó egy forradalmi elöljáróság vezetőjéhez: szinte előírta az uralkodó számára, hogy mit „ígérjen meg” alattvalóinak. Az általános lelkesedés közepette azonban ezek a kitételek nem keltettek megütközést, és Moreau de Saint-Méry szónoklata végén azt indítványozta, hogy emeljenek emlékművet XVI. Lajos, a „közszabadság újjáélesztője, a nemzeti jólét helyreállítója, a francia nép atyja” számára.

Ezután Lally-Tollendal szólalt fel:

– Nos, polgárok, meg vagytok elégedve? Íme, a király, akit hangos szóval követeltetek... – Beszédében még két mondatot kezdett e fordulattal: „íme, a király, aki...”, s a királypárti történetírók – akár Baillyt és Moreau de Saint-Méryt – Lally-Tollendalt is azzal vádolták, hogy megalázta az uralkodót. „íme, a király ...” – ez teljesen úgy hangzik,

mint Pilátus kiáltása, amikor a fogoly Jézussal kiállt a nép elé: Ecce homo! Íme, az ember! XVI. Lajos azonban aligha érezte megalázva magát, hiszen Lally-Tollendal így fejezte be szónoklatát:

-... És íme, a nép, felség, amely bálványozza önt!... Egyetlen ember sincs itt, aki ne lenne kész önért, s törvényes hatalmáért utolsó csepp vérét is kiontani! Nem felség, a franciák e nemzedéke még nem elég szerencsétlen ahhoz, hogy meghazudtolja tizennégy évszázad hűségét... Vesszenek a köz ellenségei, akik elszakítanák a nemzetet vezetőjétől! Király, alattvalók, polgárok, egyesítsük szívünket, akaratunkat és erőfeszítéseinket, s tárjuk a világ elé a legjobb nemzetek egyikének, egy szabad, boldog, győzedelmes népnek nagyszerű látványát, akit egy olyan igazságos, szeretett és tisztelt király kormányoz, aki hatalmát nem az erőnek, hanem erényeinek és szeretetének köszönheti!

Ennél ékesszólóbban aligha lehetne biztosítani egy uralkodót népe odaadásáról. XVI. Lajos nem volt szónok, de most erőt vett magán, és így szólt:

– Uraim, nagyon elégedett vagyok. Elfogadom a polgárőrség megalapítását, de legjobban azzal igazolhatják ragaszkodásukat, hogyha visszaállítják a nyugalmat, és a rendes bíróságok kezére adják a letartóztatott gonosztevőket. Bailly úr, közölje a gyülekezettel szándékaimat. Nagyon örülök annak, hogy ön polgármester, La Fayette úr pedig főparancsnok lett.{63}

A nagy zajban persze csak a trónhoz közelebb állók hallották, mit mondott a király. Bailly ugyan elismételte hangosabban XVI. Lajos szavait, de a sokaság magát az uralkodót akarta hallani. Bailly felkérte, hogy közvetlenül

szóljon a néphez, és a király egyetlen, szűkszavú kijelentésével nagyobb sikert aratott valamennyi szónoklatnál:

– Mindig számíthatnak szeretetemre!

A teremben kitört az éljenzés. XVI. Lajos a szomszéd terem ablakából megmutatta magát, kalapján kokárdával, a Grève téren hullámzó népnek is. A látvány hatására elemi erővel robbant ki az a kiáltás, amelyet a bevonulás során csak szórványosan lehetett hallani:

– Éljen a király!

A forradalmi napok során felgyűlt feszültség lelkes örömben csapódott le. A párizsiak megfeledkeztek az élelmiszerválságról, a tisztázatlan politikai helyzetről, halottaikról, s tombolva ünnepelték királyukat. Amikor XVI. Lajos La Fayette társaságában kilépett a városháza kapuján, egy testes kofa a nyakába borult, a nemzetőrök a béke jeleként megfordítva lengették felé puskáikat, s a teret betöltötte az éljenzés. A király mosolyogva tűrte az ünneplést. Hintója csak lépésben haladhatott, állandóan megállították, kocsisát, inasait itallal kínálták, s mindenki saját szemével akarta látni az uralkodót.

La Fayette nemzetőreivel a Jour-hídig kísérte a hintót, itt a király megköszönte a szolgálatait, és visszaküldte. Sèvres-ben már várt rá a versailles-i nemzetőrség négyszáz fős csapata, amely egészen palotájáig kísérte.

Marie Antoinette számára ez a nap rettegéssel telt el. Belső szobáiba zárkózott, majd elküldte inasait néhány udvaronc után, akiket látni kívánt. Az inasok azonban senkit sem találtak meg a királyné régi barátai közül – a versailles-i palota szokatlanul elnéptelenedett, díszes termeiben csend és félelem honolt. Marie Antoinette meg

volt győződve arról, hogy férjét nem engedik vissza Párizsból, és úgy határozott, hogy ebben az esetben gyermekeivel együtt a Nemzetgyűlésbe menekül. Kikészíttetett magának egy díszruhát, és hozzálátott a képviselők előtt tartandó beszéde megfogalmazásához: „Uraim, átadom önöknek uralkodójuk feleségét és gyermekeit. Ne tűrjék, hogy szétválasszák a földön, amit a mennyben kötöttek össze!”

Csak este hat körül lélegezhetett fel, ekkor futott be Lastours, az első apród a kedvező hírekkel. Az uralkodó kilenckor érkezett meg, Marie Antoinette a palota lépcsőjén fogadta gyermekeivel, és a nyakába borult. Egyáltalán nem valószínű – bár sok történetíró tényként állítja –, hogy amikor meglátta a kokárdát a király kalapján, így kiáltott fel: „Nem tudtam, hogy egy közrendűhöz mentem feleségül!” Marie Antoinette semmiképpen sem sérthette meg ilyen gorombán a nyilvánosság előtt férjét, akit már elveszettnek hitt, és a kokárda jelentésével sem lehetett tisztában.

XVI. Lajos jókedvű volt, és boldogan ismételgette:

– Szerencsére egy csepp vér sem folyt... És esküszöm, hogy amíg én parancsolok, nem is fog francia vér folyni, soha!...

*

Versailles-ban az Alkotmányozó Nemzetgyűlés ezen a napon megcsappant létszámban tanácskozott. A képviselők többsége Párizsban volt, fontosabb témát nem is vetettek fel az ülésen. A vita előtt felolvasták Besançon város levelét, amelyben az eseményektől kissé elmaradt

tanácsosok a három rend egyesülése felett érzett örömüket tolmácsolták. Hol van már a három rend egyesülése!... A képviselők úgy érezték, hogy egy történelmi korszak választja el őket az egy hónappal korábban lezajlott eseményektől. Hát igen, a vidék nem tartott lépést a főváros eseményeivel, de most majd tudomást szereznek a történtekről...

A képviselők azonban tévedtek: a vidék nem maradt el a fővárostól, hanem saját forradalmán munkálkodott. Az Avance-völgy parasztjai már áprilisban fellázadtak földesuraik ellen, május 6-án Cambrai-ban tört ki felkelés. Július 14-én, amíg a párizsi nép a Bastille-t rohamozta, Amiens-ben fegyvereket osztogattak szét a polgárok között, Laigle vidékén pedig zavargások robbantak ki. Július 17-én, amíg a király Párizsban járt, Ponthoise-ban fellázadt a nép, 18-án pedig a bourg-i parasztok már a challes-i kastélyt fenyegették. Pár nap múlva országszerte lángra lobbantak a majorságok, és a parasztok megrohanták a kastélyokat. A feudalizmus utolsó maradványai a francia falvak népének csapásai alatt semmisültek meg, s az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tizennyolc nap elteltével kénytelen lesz szentesíteni a történteket, és augusztus 4-én el fogja törölni a nemesi kiváltságokat és a földesúri szolgáltatások nagy részét.

Egyelőre azonban, július 17. estéjén a képviselők örömmel hallgatták a Párizsból visszatért Sallé de Choux elbeszélését. Ügyet sem vetettek a poissy-i polgármesterre, aki az ülés végén meghallgatást kért, és elmondta, milyen rémhírek nyugtalanítják a vidéki lakosságot. Az egyik képviselő közölte vele, hogy a tartományok rendjének fenntartása nem a törvényhozó hatalomra tartozik, hanem a

végrehajtó és igazságszolgáltató szervekre.

La Franc de Pompignan közölte a gyűléssel, hogy elnöki megbízatásának időtartama lejárt, s másnap adják le az új elnök személyét kijelölő javaslataikat az illetékes titkároknál. Az ülést feloszlatták, s a képviselők abban a tudatban tértek haza szállásaikra, hogy a válságnak vége, a forradalom befejeződött.

*

Párizs a király távozása után lelkesen folytatta az ünneplést. La Fayette a katonai bizottság ülésére sietett, hogy megfogalmazzák a nemzetőrség végleges szabályzatát, de oly kevesen gyűltek össze, hogy az ülést el kellett napolni. Mindenki az utcán volt, a sétányokról eltávolították a torlaszokat, s a szórakozóhelyek ismét megnyitották kapuikat.

A Nemzetgyűlés képviselői, mielőtt még visszatértek volna Versailles-ba, a városházáról elsétáltak a Bastille-hoz. Fegyveres nemzetőrök kísérték őket, s a nép lelkesen éltette őket, amerre elvonultak. Köztük gyalogolt egy harmincegy éves arras-i ügyvéd is, Maximilien de Robespierre. Néhány szónoklatával már kivívta képviselőtársai elismerését („Sokra viszi, mert hisz abban, amit beszél!” – mondta róla Mirabeau), utolsó felszólalását azonban június 24-én tartotta, s ezért a figyelem mostanában elterelődött róla. Örömmel szemlélte a Bastille bontásán dolgozó munkásokat, és érzéseit így tolmácsolta Buissart barátjának írt levelében: „Milyen kellemes hely most a Bastille, hogy a nép kezére került!”

Befejezés

1789. július 14. úgy él a köztudatban, mint a francia forradalom kezdetének dátuma, amikor a párizsi nép elfoglalta a zsarnokság börtönét, a Bastille-t, és ezzel megdöntötte az abszolút monarchiát. A tények ismeretében azonban ez a tétel némi módosításra szorul. A párizsi felkelés nem kezdete, hanem inkább csúcspontja volt annak a felkelés-sorozatnak, amely 1787-1788 lázadásaival kezdődött, és csak a Bastille bevétele után kiteljesedő vidéki forradalommal ért véget. A párizsi felkelés győzelmének döntő tényezője nem a Bastille – tagadhatatlanul drámai és látványos – bevétele volt, hanem a hadsereg demoralizálódása, amely lehetetlenné tette, hogy az abszolutizmus fellépjen a forradalom ellen. A hadsereg tagjaira azonban nem a Párizsban eltöltött, viszonylag rövid időszak eseményei voltak döntő hatással – a közkatonák az 1787 óta tartó forradalmi válság folyamán ébredtek rá, hogy helyük a felkelők oldalán van. Az abszolút monarchia és a feudális maradványok tehát az 1787-től 1789-ig húzódó felkelés-sorozat egészének eredményeképpen váltak tarthatatlanná.

Ami pedig a Bastille-t illeti, a párizsi nép nem azért foglalta el, mert a zsarnokság börtöne volt, hanem – különös paradoxon, de igaz – azért vált a zsarnokság börtönévé a kortársak és főleg az utókor szemében, mert a párizsi nép elfoglalta.

1789. július 14. jelentősége nem az elavult és rosszul védett erőd elfoglalásában rejlik, hanem abban, hogy Párizsban ekkor egy új erő lépett a történelem színpadára. A városi néptömegeket, a kisiparosokat, kiskereskedőket és bérmunkásokat az ancien régime idején csak esztelenül lázongó csőcselékként, vagy a nemesi politikusok esetleges szövetségeseiként tartották számon – hogy önálló fellépésük döntően befolyásolhatja a politikai eseményeket, sőt, politikai rendszerek megdöntésére is képesek, ez csak a Bastille bevétele után vált nyilvánvalóvá.

*

A nép győzelmének és a király kapitulációjának drámai hatása alól egyetlen kortárs sem tudta kivonni magát, s a Párizsban tartózkodó nagykövetek hamarosan világgá röpítették a forradalom hírét.

„A nép rohamozott, és szinte pillanatok alatt elfoglalt egy száz fő által védett, hihetetlenül erős erődöt, amely már több szabályos ostromot kiállt, és még sohasem vették be” –írta Jefferson öt nappal az ostrom után John Jayhez címzett levelében.{64} „A világtörténet évkönyveiben hiába keresnénk e forradalomhoz hasonlatos eseményt – lelkendezett a portugál nagykövet. – Aki nem látta, nem merné leírni, attól tartva, hogy mesének vélnék az igazságot. Franciaország királya egy hintóban, hatalmas tömeg szuronyaitól és puskáitól körülvéve kénytelen kalapjára erősíteni a szabadság kokárdáját.” „Mostantól fogva Párizs városa megszerezte a maga számára a királyi címet” – írta Mercy-Argenteau osztrák követ. Salmour szász nagykövet kijelentette, hogy „ez a fontos és

rendkívüli forradalom minden bizonnyal jelentős változást eredményez Franciaország politikai rendszerében”. Dorset hercege, a brit nagykövet a történelem legnagyobb forradalmának nevezte a Bastille bevételét.{65}

A XVIII. század végének válságokkal küzdő Európájában hatalmas, visszhangja támadt a franciaországi eseményeknek. A párizsi nép elfoglalta a zsarnokság börtönét – kell-e lelkesítőbb és mozgósítóbb erejű jelenet a preromantikus nemzedéknek? Kell-e biztatóbb esemény a felvilágosodás híveinek? A brit Wordsworth, a német Klopstock, a magyar Batsányi versben köszöntötte a forradalmat, Berlin utcáin kokárdával sétálgattak a hölgyek, s Königsberg lakói csodálkozva látták, hogy a szigorú időbeosztással élő Immanuel Kant professzor még napi sétáját is hajlandó megszakítani, ha új hírek érkeztek Franciaországból. „Melyik angol szív nem örvendezik a Bastille lerombolásának?” – kérdezte Hannah More angol írónő, Jean de Müller svájci történész pedig kijelentette, hogy július 14. „a legszebb nap a római birodalom bukása óta”. Ségur, a francia nagykövet így írt Szentpétervárról: „Franciák, oroszok, dánok, németek, angolok, hollandok az utcán örvendeznek, egymást ölelgetik, mintha nehéz láncoktól szabadultak volna”.{66} A forradalom későbbi eseményei már alaposan megosztották az európai közvéleményt, 1789 nyarán és őszén azonban a lelkesedés még általános volt.

*

Az a gazdasági, társadalmi és politikai berendezkedés, amelyet e könyv elején ancien régime-nek, régi rendnek

neveztünk, a polgári fejlődés következtében már évtizedekkel a forradalom előtt bomlásnak indult Franciaországban. A Bastille bevételével kezdődő tízesztendős forradalmi időszak nem megindította, hanem felgyorsította ezt a folyamatot. Maga az „ancien régime” kifejezés a Bastille bevételét követő egy-másfél év alatt terjedt el, amikor a legszélesebb körökben is nyilvánvalóvá vált, hogy egy „új rend” fog kialakulni Franciaországban.

A forradalom során először az ancien régime állama semmisült meg, s az abszolút monarchia átadta a helyét a nemzeti szuverenitás elvén alapuló alkotmányos monarchiának.

A régi rend társadalmi rendezőelve még 1789-ben elveszítette érvényességét: a Nemzetgyűlés augusztus 4-én eltörölte a rendi, tartományi, városi és testületi kiváltságokat. A forradalom évtizede alatt átrendeződött a francia társadalom: az arisztokrácia visszaszorult, a polgárság vezető szerepre tett szert, s a falvakban megerősödött a birtokos parasztság. 1789 után a közigazgatás, a jog- és a pénzügy átszervezésével, racionalizálásával az államot egységes politikai szervezetté alakították.

A forradalom során eltörölték a gazdasági fejlődést gátló feudális maradványokat, az iparosodás folyamatát azonban a forradalmi körülmények inkább visszavetették, mint meggyorsították. A mezőgazdaság még évtizedekig megőrizte vezető szerepét, s a kapitalista iparfejlődés csak a XIX. század első felében alakította át azt a gazdasági szerkezetet, amelyet Franciaország az ancien regime-től örökölt.

*

Talán érdekelni fogja e kötet olvasóit, ha befejezésül röviden áttekintjük e történet szereplőinek további életútját.

A királyi család sorsa közismert. Két éven belül szembefordultak a forradalommal, szökést kíséreltek meg, majd amikor 1792 tavaszán háború robbant ki a német államok és Franciaország között, a közeledő idegen hadseregekbe vetették minden reményüket. 1792. augusztus 10-én megdöntötték a királyságot, az uralkodót és családját bebörtönözték. Hamarosan kiderült, hogy összejátszottak az ellenséggel, s XVI. Lajost 1793 januárjában, Marie Antoinette-et pedig 1793 őszén kivégezték. A kis trónörökös rejtélyes körülmények között meghalt a börtönben.

Provence grófja még idejében követte öccse, Artois grófja példáját: 1791-ben emigrált. Huszonhárom évi száműzetés és a napóleoni Franciaország veresége után XVIII. Lajos néven visszatérhetett a francia trónra. (XVII. Lajosnak a börtönben meghalt kis trónörököst tekintették.) XVIII. Lajos megértette, hogy az abszolút monarchia fölött mindörökre eljárt az idő, és alkotmányos keretek között kormányzott. 1824-ben bekövetkezett halála után azonban öccse, az egykori Artois grófja került a trónra, akinek ostobán reakciós politikájával sikerült végleg kompromittálnia a Bourbon-dinasztiát. Az 1830-as francia forradalom űzte el trónjáról.

Orléans hercege nem emigrált. Látványosan a forradalom mellé állt, a királyság megdöntése után felvette a Philippe d'Égalité („Egyenlőség Fülöp”) nevet, és a konvent tagjaként rokona, XVI. Lajos halálára szavazott.

Fia, a majdani Lajos-Fülöp emigrálása miatt azonban gyanúba került, letartóztatták, és 1793 őszén kivégezték.

Necker a Bastille bevétele után diadalmenetben tért vissza Franciaországba. Népszerűségét, azonban hamar elveszítette, és amikor 1790 szeptemberében ismét elhagyta az országot, szinte észre sem vették végleges távozását.

A forradalom radikalizálódásával az Alkotmányozó Nemzetgyűlés több tagja – Mounier, Lally-Tollendal, La Rochefoucauld-Liancourt – már nem értett egyet, és emigrációba vonult. Mirabeau miniszteri posztra pályázott, majd miután képviselőtársai bizalmatlansága miatt erre semmi reménye sem maradt, titkos kapcsolatot létesített az udvarral, és tanácsokkal halmozta el az uralkodót. Népszerűsége csúcspontján halt meg 1791-ben, holttestét a Pantheonban helyezték nyugalomra. A királyság bukása után azonban felfedezték az uralkodóval folytatott levelezését, és földi maradványait elszállították a Pantheonból. Talleyrand betartotta Artois grófjának tett ígéretét: saját érdekeinek szem előtt tartásával az új rend mellé állt. Ő indítványozta, hogy az egyház birtokait bocsássák áruba a nemzet javára, a Bastille bevételének első évfordulóján misét celebrált a nemzeti ünnepségen, s felszentelte a Rómával szembeforduló „alkotmányos" püspököket, mit sem törődve azzal, hogy a pápa kiátkozta. 1792-ben Angliába emigrált, de 1796-tól már francia külügyminiszter volt, hogy a diplomácia terén játszott vezető szerepét mind a konzulátus, mind a császárság, mind a bécsi kongresszus idején megőrizze.

Az állandó bizottság tagjai is kanyargós pályát futottak be. Bancal des Issarts a Konvent tagja lett, Madame Roland

hódolójaként a girondisták közé került. Egy kiküldetés során az áruló Dumouriez tábornok átadta az osztrákoknak, s a francia kormány csak harminc hónapos fogság után váltotta ki társaival együtt, XVI. Lajos leányának szabadon bocsátása árán. Fauchet abbé Calvados „alkotmányos” érseke lett. 1792-ben a Konvent tagjává választották, ahol a girondista párt vezetői közé került, s velük együtt végezték ki 1793 őszén. Moreau de Saint-Méryt a királyság bukása után letartóztatták, de sikerült az Egyesült Államokba menekülnie. Mivel rokonságban állt Napóleon első feleségével, Jozefin császárnéval, Napóleon uralma idején visszatérhetett Franciaországba.

Desmoulins, a Palais-Royal július 12-i szónoka Marat és Hébert mellett a forradalom legnépszerűbb újságírója lett. 1793 decemberétől a terror ellen fordult, s a forradalmi kormányzat Dantonnal együtt küldte a vérpadra 1794 áprilisában. Thuriot, az utolsó követ, akinek sikerült tárgyalnia Launey-val, a Törvényhozó Nemzetgyűlés, majd a Konvent tagja lett. Tevékeny részt vállalt Robespierre megbuktatásában: 1794. július 27-én a Konvent elnökeként nem hagyta szóhoz jutni Robespierre-t, amíg ki nem mondták vád alá helyezését.

Bailly és La Fayette, az alkotmányos monarchia hívei a köztársasági érzelmek feltámadása idején fokozatosan elveszítették népszerűségüket. 1791 végére mindketten lemondtak: La Fayette a hadsereghez került, Párizs első forradalmi polgármestere pedig visszavonult. La Fayette 1792 nyarán fellépett a radikális demokraták ellen, kísérletet tett a királyság megmentésére, majd elhagyta az országot. Az osztrákok és a poroszok szemében azonban ő még a forradalom képviselője volt: öt évet kellett eltöltenie

börtönben, amíg Napóleon itáliai győzelmei hatására ki nem szabadult. 1830-ban ismét vezető szerepet játszott egy forradalomban: lemondatta X. Károlyt, és a francia trónra segítette Lajos-Fülöpöt. Bailly nem élte túl a forradalmi kormányzatot: a királyság bukása után letartóztatták. Még 1791. július 17-én, polgármestersége idején a nemzetőrség véresen összetűzött a republikánus tüntetőkkel, s Baillyt felelősnek tartották az incidensért. A forradalmi törvényszék halálra ítélte, s 1793 novemberében kivégezték. Bailly bátran halt meg. Amikor az esőben, rongyokba burkolózva várt sorára a guillotine előtt, valaki gúnyosan rákiáltott: „Bailly, te reszketsz!” Az öregember csendesen így felelt: „Hideg van, barátom...”

Hulin, a Bastille ostromlóinak vezetője Napóleon mellett harcolt Itáliában. Tábornokká és a becsületrend főtisztjévé nevezték ki, 1804-ben ő volt az Enghien hercegét halálra ítélő katonai törvényszék elnöke. Az oroszországi hadjárat idejére Napóleon a párizsi haderők főparancsnokának nevezte ki, s a császár távollétében államcsínyt megkísérlő Malet tábornok súlyosan megsebesítette. Joseph Arné, aki elsőként hatolt be a Bastille-ba, tüzérkapitány lett. Végigharcolta a rajnai, vendée-i, itáliai és egyiptomi hadjáratokat, 1799-ben elfogták az osztrákok, de miután becsületszavát adta, hogy többet nem fog fegyvert ellenük, szabadon bocsátották. A francia expedíciós hadsereggel Saint-Domingue szigetére ment, és ott is halt meg. Elié 1793-ban tábornok lett, de öt év múlva leszerelt és visszavonult. Maillard, aki az árok felett átvette Launey levelét, vezető szerepet játszott a párizsi nép forradalmi megmozdulásaiban. 1789 októberében a párizsi nők az ő vezetésével vonultak Versailles-ba, hogy a királyi családot

erőszakkal Párizsba költöztessék. Az 1792-es szeptemberi börtönmészárlások idején az egyik rögtönzött „törvényszék” bírája lett, és több foglyot szabadon engedett, akiket közreműködése nélkül meggyilkoltak volna. 1794-ben tüdőbajban halt meg.

*

És mi történt e könyv „főszereplőjével”, magával a Bastille-jal?

Palloy építési vállalkozó mintegy ezer munkást alkalmazott a bontáshoz, akikhez alkalmanként számtalan önkéntes csatlakozott. A lőszert, bútorokat, fegyvereket és iratokat áthordták az Arsenalba, és a munkát olyan iramban végezték, hogy 1790. február 6-án az erőd utolsó követ ünnepélyesen bemutathatták a Nemzetgyűlésnek. Az ostrom első évfordulóján már táncmulatságot rendeztek azon a helyen, ahol a Bastille állt.

Palloy potom pénzért felvásárolta a bontási anyagot, és módszeresen feldolgoztatott minden maradványt. A fémtárgyakból érmeket, levélnehezékeket, tubákos szelencéket, dobozokat és tintatartókat csináltatott, a papírokból kártyákat és táblaképeket készíttetett, az erőd láncaiból érmeket kovácsoltatott a Nemzetgyűlés képviselői számára, a kis trónörökös pedig egy dominót kapott, amelyet Launey márvány kandallópárkányából faragtak. A kövek egy részét építkezésekhez adta el, a maradékból pedig kifaragtatta a Bastille modelljét. Ez az utóbbi készítmény igen kelendőnek bizonyult, és Palloy még nagyobb vállalkozásba kezdett. Több száz csomagot készíttetett, amelyek a következőket tartalmazták: egy

Bastille-modell, az erőd kövéből faragva, egy burkolólap a cellákból, egy térkép az erődről, egy láncszem, Latude és Dussaulx emlékiratai, képek az erődben talált csontvázakról és a bontásról. A csomagokat a megyei, járási, városi és községi elöljáróságokhoz küldték, akiknek csak a szállítási díjat kellett kifizetni, de Palloy ezen is meggazdagodott. Az elöljáróságok pár évig féltve őrizték ezeket az emléktárgyakat, majd a Bourbonok 1814-es visszatérése után megszabadultak tőlük, s nagy részük a múzeumok birtokába került.

A Bastille helyére tervezett emlékmű sohasem készült el. Az az emlékoszlop, amely ma a Bastille téren áll, már egy másik forradalom, az 1830-as júliusi felkelés emlékét idézi.

Bibliográfia

Az alábbiakban csak azokat a műveket sorolom fel, amelyeket a könyv készítése során felhasználtam. A szakirodalom teljesebb listája *J. Godechot* La Prise de la Bastille és *A. Soboul* 1789... című könyvében található.

FORRÁSOK

Bailly, J.-S.: Mémoires. Párizs 1804.

Buchez, Ph-Roux: Histoire parlementaire de la Révolution française. Párizs 1834-1840.

Creuzé-Latouche, J.-A.: Journal des États Généraux. Párizs 1946.

The Life and Selected Writings of Thomas Jefferson. New York 1944.

Madame de Staël: Considérations sur les principaux événements de la Révolution française. Párizs 1818.

Soboul, A.: 1789. L'an Un de la Liberté. (Forrásgyűjtemény.) Párizs 1973.

Vermorel, A.: Mirabeau. Sa vie, ses opinions et ses discours. Párizs 1904.

FELDOLGOZÁSOK
A FORRADALOM ELŐZMÉNYEIRŐL, OKAIRÓL

Cobban A.: The Social Interpretation of the French Revolution. Cambridge 1964.

Cobban, A.: A History of Modern France. I. köt. London 1957.

Doyle, W.: Origins of the French Revolution. Oxford 1980.

Furet, F.: Penser de la Révolution française. Párizs 1978.

Furet, F.-Richety D.: La Révolution française. I. köt. Párizs 1965.

Goubert, P.: Ancien Régime. Párizs 1969.

Hampson,, N.: A Social History of the French Revolution. London 1963.

Hufton, O.: Europe: Privilege and Protest. 1730-1789. London 1980.

Lefebvre, G.: Études sur la Révolution française. Párizs 1963.

Métbivier, H.: L'Ancien Régime en France. Párizs 1981.

The New Cambridge Modem History. VIII. köt. The American and French Revolutions. 1763-1793. Cambridge 1971.

Palmer, R. R.: The Age of the Democratic Revolution. The Challenge. Princeton 1959.

Sobouly A.: A francia forradalom története. Budapest 1974.

The Social Origins of the French Revolution. The Debate on the Role of the Middle Classes. Lexington 1975.

Williams, E. N.: The Ancien Régime in Europe. Government and Society in the Major States. 1648-1789. London 1970.

FELDOLGOZÁSOK A JÚLIUSI FELKELÉSRŐL

Blanc L.: Histoire de la Révolution française. Párizs 1847-1862.

Carlyle, Th.: A franczia forradalom története. Budapest 1913.

Dominique, P.: Le Quatorze Juillet. Párizs 1950.

Gautier, H.: L'an 1789. Párizs, é. n.

Godechoty J.: La prise de la Bastille. Párizs 1965.

Lefebvre, G.: Quatre-vingt-neuf. Párizs 1939.

Michelet, J.: Histoire de la Révolution française. Párizs 1952. (Különösen sok hasznát láttam Gérard Walter jegyzeteinek.)

Reinhard, M.: Nouvelle histoire de Paris. La Révolution. 1789-1799. Párizs 1971.

Rudé, G.: The Crowd in the French Revolution. Oxford 1959.

Sagnac, Ph.: Histoire de la France contemporaine. I. köt. La Révolution. (1789-1792). Párizs 1920.

Taine, H.: A jelenkori Francziaország alakulása. II. köt. Budapest 1882.

Thompson, J. M.: The French Revolution. London 1943.

ÉLETRAJZOK

Belloc, H.: Danton. London 1899.

Bernard, J. F.: Talleyrand: a Biography. London 1973.

Brucker, G. A.: Jean-Sylvain Bailly, revolutionary major

of Paris. Urbana 1950.

Burrows Smith, E.: Jean-Sylvain Bailly. Astronomer, Mystic, Revolutionary. 1736-1793. In: Transactions of the American Philosophical Society. New Series, 44. köt. 4. rész. Philadelphia 1954.

Campan: Mária Antoinette magánélete. Budapest 1925-1926.

Castelot, A.: Marie-Antoinette. Párizs 1962.

Castries, Duc de: La Fayette. Párizs 1981.

Diesbach, Gh. de: Madame de Staël. Párizs 1983.

Gottschalk, L.-Maddox, M.: La Fayette in the French Revolution. Through the October Days. Chicago-London 1969.

*Jolly, P. :*Necker. Párizs 1951.

Jarnsens, J.: Camille Desmoulins. Le premier républicain de France. Párizs 1973.

Lanzac de Laborie, L. de.: Un royaliste libéral en 1789. Jean-Joseph Mounier. Sa vie politique et ses écrits. Párizs 1887.

Latzko, A.: Lafayette. A Soldier of Liberty. London 1936.

Lavaquery, E.: Necker. Párizs 1933.

Madelin, L.: Danton. Párizs 1914.

Matrat, J.: Robespierre, ou la tyrannie de la majorité. Párizs 1971.

Melchoir-Bonnet, B. : Dictionnaire de la Révolution et de l'Empire. Párizs 1965.

Scudder, E. S.: Prince of the Blood. Lipcse 1938. (Orléans hercegéről)

Sepet, M.: Louis XVI. Párizs 1910.

Szabadváry Ferenc: Lavoisier és kora. Budapest 1968.

Tallentyre, S. G.: The life of Mirabeau. London 1908.
Tarlé, J.: Talleyrand. Budapest, é. n.
*Thompson, J. M. :*Leaders of the French Revolution. Oxford 1929.
Walter, G.: Marat. Párizs 1933.

Tartalom

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Athenaeum Nyomda, (84.2152) Budapest, 1985
Felelős vezető Szlávik András vezérigazgató
A kötetet Sipos Attila szerkesztette
Képszerkesztő Fábri Magda
A borító, a kötésterv és a tipográfia Szántó Tibor munkája
Műszaki vezető Bereczki Gábor
Műszaki szerkesztő Mikóczi Vilmosné
Terjedelme 11,3 (A/5) ív + 0,8 ív képmelléklet

1 Idézi: J. *Godechot:* La Prise de la Bastille. Párizs 1965. 272. old.

2 Ugyanott.

3 *P. Goubert: The* Ancien Régime. New York 1973. 192. old.

4 *G. Lefebvre:* Quatre-vingt-neuf. Párizs 1939. 12. old.

5 *W. Doyle:* Origins of the French Revolution. Oxford 1980. 120. old.

6 *H. A. Taine:* A jelenkori Francziaország alakulása. I. köt. Budapest 1881. 527. old.

7 *C. McEvedy-R. Jones:* Atlas of World Population History. London 1978.

8 *G. Lefebvre:* Études sur la Révolution française. Párizs 1963. 237. old.

9 *N. Hampson:* A Social History of the French Revolution. London 1963. 18. old.

10 *G. Rudé:* The Crowd in the French Revolution. Oxford 1959. Appendix VII.

11 *J. Égret:* La prérévolution française, 1787-1789. Párizs 1962. 6. old.

12 Mémoires du prince de Talleyrand. I. köt. Párizs 1891-1892. 192-193. old.

13 The Life and Selected Writings of Thomas Jefferson. New York 1944. 478-479. old.

14 A Nemzetgyűlésen elhangzó szónoklatokat *Ph. Buchez-Roux:* Histoire parlementaire de la Révolution française (Párizs) (1834-1838.), illetve *J.-A. Creuzé-Latouche:* Journal des États Généraux. (Párizs 1946.) című műveiből idézem. Ahol máshonnan idézek, a jegyzetekben kitérek rá.

15 *A. Vermorel:* Mirabeau. Sa vie, ses opinions et ses

discours. III. köt. Párizs 1904. 126. old.

16 Idézi: *J. M. Thompson:* Leaders of the French Revolution. Oxford 1929.

17 *G. Lefebvre:* Quatre ... 77. old.

18 Idézi: *L. Gottscbalk-M. Maddox:* La Fayette in the French Revolution. Through the October days. Chicago-London 1969. 91-92. old.

19 *A. Latzko:* Lafayette. A Soldier of Liberty. London 1936. 161-162. old.

20 *V. Hugo:* Kilencvenhárom. Budapest 1973. 152. old.

21 *Mme De Staël:* Considérations sur les principaux événements de la Révolution française. I. köt. Párizs 1818. 235. old.

22 *J. Michelet:* Histoire de la Révolution française. I. köt. Párizs 1952. 133-134. old.

23 *J. Godechot: ld.* mű, 242. old.

24 Az egyik ilyen plakátot lásd: *H. Reinbard:* Nouvelle histoire de Paris. La révolution. Párizs 1971. XIII. tábla.

25 *J. Michelet:* Id. mű, 139. old.

26 *A. Soboul:* 1789. L'an Un de la Liberté. Párizs 1973. 146-147. old.

27 *Duc de Castries:* La Fayette. Párizs 1981. 170. old.

28 *J. Micbelet: Id.* mű, 145. old.

29 *Kropotkin P.:* A francia forradalom. 1789-1793. Budapest 1921. 98. old.

30 *E. Quinet:* A forradalom. I. köt. Budapest 1871. 59. old.

31 Idézi: *J. Godechot:* Id. mű, 269. old.

32 Ugyanott, 385-386. old.

33 Ugyanott, 285. old.

34 Ugyanott, 398. old.

35 Ugyanott, 292-293. old.

36 Ugyanott, 286. old.

37 Ugyanott, 404. old.

38 Közli: *A. Soboul:* Id. mű, 147-151. old. és *J. Godecbot:* Id. mű, 371-376. old.

39 *G. Rude:* The Crowd in the French Revolution. Oxford 1959. 56-59. old., Appendix IV.

40 *E. Aronson:* A társas lény. Budapest 1980. 174. old.

41 *J. Michelet:* Id. mű, 159. old.

42 *J. Godechot:* Id. mű, 387. old.

43 Ugyanott, 388. old.

44 Idézi: *Michelet:* Id. mű, 157. old.

45 *J. Godechot:* Id. mű, 407. old.

46 *J. Michelet:* Id. mű, 157-158. old.

47 Ugyanott, 161. old.

48 Mémoires de Jean-Sylvain Bailly. II. köt. Párizs 1804. 147-148. old.

49 *L. Gottschalk-M. Maddox:* Id. mű, 107. old.

50 Szinte minden forradalomtörténet idézi. Lásd pl.: *J. Godechot:* Id. mű, 305. old.

51 *Bailly:* Id. mű, 171-172. old.

52 Ugyanott, 203. old.

53 Ugyanott, 213. old.

54 Mémoires de Weber... Párizs 1822. 394. old.

55 *Carlyle:* A franczia forradalom története. I. köt. Budapest 1913. 334. old.

56 *E.-J. de Goncourt:* Histoire de Marie Antoinette. Párizs, é. n. 271. old.

57 *L. Gottschalk-M. Maddox:* Id. mű, 125. old.

58 *Bailly:* Id. mű, 226-229. old.

59 Ugyanott, 229-230. old.

60 Ugyanott, 231-232. old.

61 Ugyanott, 236. old.

62 Ugyanott, 236-237. old.

63 Ugyanott, 239. old.

64 The Life and Selected Writings of Thomas Jefferson. New York 1944. 484. old.

65 Idézi: *J. Godechot:* Id. mű, 318-319. old.

66 Lásd: *A. Sorel:* Europe et la Révolution française. II. köt. Párizs 1885. 10. old.; The Debate on the French Révolution. London 1950. 44. old.